

DOI

УДК 94:327.84(477-25)«1933»

*Олександр РУБЛЬОВ** (Київ)

Таємні зустрічі у готелі «Континенталь», Київ, липень 1933 р.: спроба вербування співробітника Консульства Німеччини у Києві Германа Бауна

Мета – на прикладі переважно радянського періоду біографії Германа Бауна, багатолітнього працівника консульств Німеччини в Одесі та Києві, реконструйована не лише особиста участь цього уродженця Одеси у повсякденні німецьких консульських представництв в УСРС й персональний внесок в їхню інформаційно-розвідувальну діяльність, а й проаналізована система постійного стеження ГПУ–НКВД УСРС за функціонуванням іноземних дипломатичних представництв у республіці й, зокрема, неодноразові спроби червоної таємної поліції завербувати Г. Бауна.

Методологія дослідження спирається на принципи об'єктивності, позитивізму, системності, історизму. Особлива увага у розвідці надається методу історичної просопографії.

Висновки. Вдалося всебічно репрезентувати непересічну постать консульського працівника Веймарської, а згодом й нацистської дипломатії Германа Бауна, його місце у відповідній службовій ієрархії, взаємини з колегами, контакти зі службовцями Консульства ІІ Речіпосполитої у Києві, а також контроверсійне спілкування (офіційне й неофіційне) з представниками підрадянського соціуму – функціонерами різного калібру й рядовими підданими УСРС. Важливою складовою дослідження є аналіз «оперативно-чекістського супроводу» діяльності іноземних консульських представництв у республіці міжвоєнної доби ХХ ст.

Ключові слова: Консульство (Генеральне Консульство) Німеччини у Києві, Герман Баун (Hermann Baun; 1897–1951), ГПУ УСРС, вербування, секретний співробітник, Андор Генке.

19 квітня 1920 р. у Берліні була підписана Угода між більшовицькою Росією й Німеччиною про репатріацію військово-

* *Рубльов Олександр Сергійович* – завідувач відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України; rublow@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4529-9419>

полонених та інтернованих цивільних¹. Її перша стаття урочисто проголошувала:

«Військовополонені та інтерновані цивільні особи обох Сторін повинні бути повернуті на батьківщину, оскільки вони самі того захочуть. Відправлення на батьківщину повинно розпочатися негайно і проводитися з найбільшою швидкістю.

Обидві Сторони зобов'язуються здійснити це відправлення у спільному порядку, всіма доступними шляхами, і надати для цього всі необхідні засоби перевезення [...]»².

Ст. 8 вищезгаданої Угоди окреслювала інструменталізацію дій кожної із сторін щодо її реалізації:

«Аж до проведення в життя цієї Угоди кожній з обох Сторін надається право мати на території другої Сторони місію в справах військовополонених для підготовки відправлення на батьківщину і доставлення матеріальної допомоги тим, хто повертається до своєї вітчизни. Склад і компетенція цих місій будуть визначені спеціальними угодами»³.

23 квітня 1921 р. у Берліні було підписано аналогічний документ між Німеччиною та так званою УССР, вже перша стаття якого містила покликання на вищезгадану російсько-німецьку угоду від 19 квітня 1920 р.⁴ За імперським алгорит-

¹ Див.: *Угода між РРФСР і Німеччиною про відправлення на батьківщину військовополонених та інтернованих цивільних осіб обох сторін*, 19 квітня 1920 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів (1917–1923 рр.) / АН УРСР: Сектор держави і права; відп. ред. В. М. Корецький; упорядники: К. С. Забігайло, М. К. Михайловський, І. С. Хміль. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 131–133.

² Там само. – С. 131.

³ Там само. – С. 132–133.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4, оп. 1, спр. 551, арк. 18–20 (далі – ЦДАВО України); *Соглашение о присоединении Украинской Советской Социалистической Республики к Договору между РСФСР и Германией от 19 апреля 1920 г. об отправке на родину военнопленных и интернированных гражданских лиц обеих сторон*, 23 апреля 1921 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: Сборник документов / МИД СССР; МИД ГДР; редкол.: С. Дёрн-

мом червоної російської імперії, що щойно тоді формувалася, окремої республіканської угоди про репатріацію з Німеччиною первісно узагалі не планувалося. Передбачалося автоматично поширити вищезгаданий російсько-німецький документ на терени «незалежної» УССР. Втрутився Голова РНК й нарком закордонних справ УССР, «федераліст» Х. Раковський.

Так, наприклад, 3 січня 1921 р. «наркоміндел» РСФСР Г. Чичерін згадував про це у листі до уповноваженого НКЗС й Наркомату зовнішньої торгівлі РСФСР у Німеччині Віктора Коппа:

«[Х.] Раковский говорил с [Г.] Гильгером о том, что Ваше соглашение о пленных не распространяется на Украину и с ней Германия должна заключить особое соглашение»⁵.

І вже 22 квітня 1921 р. В. Копп в іпостасі представника РСФСР у Берліні у справах військовополонених (він же одночасно – повноважний представник советської України!) інформував Голову РНК УССР:

«Уважаемый Христиан Георгиевич! Пересылаю Вам проект соглашения с немцами, который может считаться окончательным. Если и будут какие-либо изменения, то совершенно незначительные»⁶.

Прикметно, що «сепаратна» республіканська угода від 23 квітня 1921 р. так і не потрапила до збірника документів «Українська РСР на міжнародній арені» 1917–1923 рр., упорядники якого вважали за недоцільне вмещувати саме українсько-німецький договір щодо репатріації, подавши лише російсько-німецький «першотвір», сором'язливо зауваживши, що щодо України він набув чинності «на підставі угоди між УРСР і Німеччиною про репатріацію від 23 квітня 1921 р.»⁷. Отже,

берг, Х. Зайдевиц, И. Н. Земсков и др. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 2 (1919–1922 гг.). – С. 316–317.

⁵ *Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора: Сборник документов.* – Т. 2 (1919–1922 гг.). – С. 264.

⁶ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 551, арк. 17.

⁷ *Угода між РРФСР і Німеччиною про відправлення на батьківщину військовополонених та інтернованих цивільних осіб обох сторін*, 19 квітня

республіканська угода з Німеччиною 1921 р. в академічному виданні 1966 р. була лише згадана, але не опублікована.

Відтак вже 1920 р. у Москві постає апарат Уповноваженого Германського Уряду – начальника Германського бюро у справах полонених, очолюваний вищезгаданим Густавом Гільгером (Gustav Hilger; 10.09.1886 – 27.07.1965). Наступного року, після угоди від 23 квітня 1921 р., було засноване Харківське відділення Германського бюро у справах полонених, що його очолив доктор медицини Еріх Зассе, головний лікар Германського лазарету у Харкові, член московського Германського бюро.

Згідно з інструкцією Г. Гільгера від 24 травня 1921 р., д-ру Е. Зассе доручалося сформувати у Харкові штат відповідного відділення Германського бюро, налагодивши сталий контакт з відповідними урядовими установами УССР; поінформувати німецьких військовополонених про підписання угоди від 23 квітня 1921 р., створення Харківського відділення, терміни й способи відправлення полонених на батьківщину; організувати реєстрацію, забезпечення документами й надання широкої допомоги німецьким військовополоненим й цивільним особам; підтримувати сталий контакт з Германським бюро у справах полонених у Москві телеграфічно й письмово, надсилаючи спеціальних кур'єрів, пошта яких є недоторканою нарівні з диппоштою⁸.

8 червня 1921 р. у Москві Уповноважений Германського уряду Г. Гільгер підписав мандат німецькому громадянину Карлу Івановичу Гану, відповідно з яким його пред'явник, «на підставі договору про обмін полоненими, укладеного між Українською Соціалістичною Советською Республікою та Німеччиною, відправляється до м. Харкова для перемовин з Українським Наркомзаксправ та Укреваком й для подальшого прямування до Одеси як місця свого відрядження»⁹.

1920 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів (1917–1923 рр.). – С. 131.

⁸ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 551, арк. 24–26.

⁹ Там само, арк. 30.

Того ж дня Г. Гільгер підписав інструкцію К. Гану, аналогічну вищезгаданій для д-ра Е. Зассе. Згідно із цим документом, серед обов'язків новопризначеного регіонального представника Германського бюро були: з'ясування найдоцільніших засобів та шляхів евакуації німецьких військовополонених, які перебували в Одесі та околицях за погодженням з місцевими установами УССР; інформування полонених, реєстрація та їхня концентрація в Одесі; надання їм продовольчої й медичної допомоги й, нарешті, посадка на потяги чи евакуаційні пароплави. Одеський представник також мав підтримувати якнайщільніші контакти як з Германським бюро у Москві, так і з його Харківським відділенням. Для забезпечення такого зв'язку владою УССР йому надавалося право, згідно чинної угоди, відрядження спеціальних кур'єрів до Уповноваженого Германського уряду у Москві та очільника Харківського відділення Германського бюро¹⁰.

По прибуттю Карла Гана до Одеси він почав формувати штат місцевого відділення Германського бюро. Майже одразу до його складу був зарахований й місцевий уродженець, ветеран Першої світової війни, лейтенант запасу кайзерівського війська Герман Баун.

За останні вже понад сорок років постать ця, здавалося б, непримітної особи, потроху обросла історіографією з виразним наголосом на розвідувальній складовій життєпису Германа Карловича.

Так, наприклад, 1971 р. з'явилися мемуари організатора й першого очільника (1956–1968) Федеральної розвідувальної служби ФРН BND Райнгарда Гелена (Reinhard Gehlen; 03.04.1902 – 08.06.1979) під назвою «Служба. Спогади 1942–1971 рр.». Під час Другої світової війни полковник, а наприкінці її генерал-майор Р. Гелен у Генеральному штабі вермахту

¹⁰ Там само, арк. 32–33; Кривець Н. *Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр.* / Н. В. Кривець; НАН України. Інститут історії України; відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 245–246.

очолював відділ/управління «Іноземні армії – Схід». Після поразки III Рейху здався у полон американцям, запропонував послуги підлеглого йому апарату СІС та ЦРУ США й отримав від них санкцію на утворення розвідницької структури з колишніх офіцерів абверу й генштабістів – так званої «Організації Гелена», спрямованої проти експансіоністських зазіхань Кремля, у тому числі у Східній Німеччині (так звана НДР). У формуванні цієї структури на першопочатках брав активну участь й підполковник абверу Герман Баун. Останній, утім, мав власний погляд на завдання й методи діяльності формованої розвідувальної спільноти. Це не сподобалося Р. Гелену, який усунув конкурента від керівних ролей. Невдовзі Г. Баун важко занедужав і помер. Оповідаючи непросту історію власних взаємин з колишнім абверівцем, мемуарист прагнув виправдати свої дії в очах читачів¹¹.

Оприлюднення деяких таємниць нацистських спецслужб й розвідувальних структур повоєнної Західної Німеччини спонукало й інших німецьких мемуаристів, які дістали можливість згадувати й події передвоєнного двадцятиліття ХХ ст. і, зокрема, функціонування германських консульських представництв у советській Україні. Відтак відкрилася доабверівська сторінка біографії Г. Бауна.

У надрукованих 1977–1978 рр. двох випусках річника «Mitteilungen» (№ 14 та № 15) Товариства сприяння українській науці (ФРН) були опубліковані написані 1974 р. спогади Андора Генке, колишнього германського консула у Києві 1933–1935 рр. (каденція формально завершилася у лютому

¹¹ Gehlen R. *Der Dienst: Erinnerungen 1942–1971* / Reinhard Gehlen. – Mainz – Wiesbaden: v. Hase & Koehler Verlag, 1971. – 424 S. – Відповідні місця у рос. перекладі з белетризованою назвою: Гелен Р. *Война разведок. Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971* / Пер. с нем. В. Г. Чернявского, Ю. Д. Чупрова. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2004. – С. 130–131, 136, 146, 153, 159–162, 165–168.

1936 р.). Окремим виданням вони з'явилися 1979 р. під фірмою Українського вільного університету у Мюнхені¹².



Одне з видань мемуарів
Р. Гелена



Спогади А. Генке. Мюнхен, 1979.
Титульний аркуш

Прізвища підлеглих А. Генке співробітників представництва у мемуарах не згадуються – йдеться назагал про службові функції/посади, які неперсоніфіковані. Але Герман Баун, бодай анонімно, у них таки присутній. Принаймні його посада серед інших окреслена як канцелярський помічник/асистент. В іншому місці консул згадує одне з приміщень на верхньому поверсі представництва, яке слугувало класною та ігровою кімнатою для занять його сина Улле та «сина консульського

¹² Hencke A. *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936* / Andor Hencke; [mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller]. – München: Ukrainische Freie Universität, 1979. – 72 S.

службовця того ж віку»¹³. Цим непозначеним «консульським службовцем» був Герман Баун, а ровесником дитини консула – його син Рольф (1925 р. н.). Інших дітей у представництві за час каденції А. Генке не було.

З початку 1990-х рр., з розпадом советського блоку й здобуттям реальної суверенності країнами Центрально-Східної Європи, які до нього входили, стрімко зростає інтерес, зокрема, польських дослідників до історії розвідувальної й контррозвідувальної діяльності спецслужб II Речіпосполитої міжвоєнної доби ХХ ст., у тому числі функціонування розвідувальних «пляцувок» (осередків) під прикриттям польських дипломатичних представництв у СРСР/УСРСР, насамперед у Харкові та Києві. Враховуючи, що в обох «столицях» майже суверенної советської України функціонувало вкрай обмежене число іноземних консульських представництв, серед яких майже стовідсотково домінували польські й німецькі дипломати (консульські працівники), нічого дивного, що польські розвідники змушені були не лише співіснувати й спостерігати за своїми німецькими колегами, інфільтрованими у відповідні консульства, а й вряди-годи співпрацювати із ними. Силою обставин інколи між ними відбувався й взаємний «перетік інформації».

Одним з піонерів цієї тематики серед польських учених виступив Анджей Пеплонський. У своїй піонерській праці «*Wywiad polski na ZSRR. 1921–1939*» (1996) він, серед іншого, наголосив, що приблизно з 1925 р. усі польські дипломатичні й розвідувальні структури в СРСР/УСРСР отримали вказівку з Варшави найретельніше збирати дані щодо німецько-советської співпраці у різних сферах, включно з економікою й військовою сферою насамперед. Аналізуючи щільну співпрацю військових відомств обох держав, слід було накопичувати інформацію щодо германських впливів у Червоній армії, насам-

¹³ Hencke A. *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936.* – S. 7–8.

перед у її верхівці, й, по можливості, ці впливи нейтралізувати¹⁴. У цьому контексті дослідник звернув увагу на інформацію, яка надходила до Варшави від розвідувальної «пляцувки» «О-2» у Консульстві Польщі у Києві восени 1929 р., зокрема аналітичну доповідь «Німецько-советські відносини» від 25 вересня 1929 р. Згідно з її повідомленнями про німецьких «колег», секретар германського Консульства у Києві А. Вольний упродовж шести років перебування на посаді створив «розгалужену розвідувальну мережу», що її у вересні 1929 р. почав передавати своєму наступнику, секретареві німецького Консульства в Одесі Г. Бауну, відомому польським розвідникам відповідною «активною діяльністю» у цьому приморському місті¹⁵.

Серед широкого спектра наукових зацікавлень краківського ученого Яна Яцека Бруського чимало робіт присвячено аналогічним питанням – інформаційно-розвідувальним акціям польських спецслужб під прикриттям місій (насамперед консульських) II Речіпосполитої в окупованій російськими більшовиками Україні. Йдеться насамперед про добу 1921–1926 рр. й формування польської дипломатичної й насамперед консульської мережі в УСРС, інфільтрування до неї розвідувальних осередків чи окремих представників II відділу Головного штабу Польщі¹⁶; висвітлення польськими дипломатами та розвідниками причин та перебігу Голодомору 1932–1933 рр. в Украї-

¹⁴ Pełtoński A. *Wywiad polski na ZSRR. 1921–1939* / Andrzej Pełtoński. – Warszawa: Wydawnictwo «Bellona»; Warszawska Oficyna Wydawnicza «Gryf», 1996. – S. 314–317.

¹⁵ Pełtoński A. *Wywiad polski na ZSRR. 1921–1939*. – S. 317, 338.

¹⁶ Див., напр.: Bruski J. J. *Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926* / Jan Jacek Bruski. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2010. – 416 s. (насамперед розділ III праці – «*Oczy i uszy*» *Warszawy. Polska dyplomacja i wywiad na Ukrainie Sowieckiej*). – S. 83–133); переклад англійською: Bruski J. J. *Between prometheism and Realpolitik: Poland and Soviet Ukraine 1921–1926* / Jan Jacek Bruski; translated by Teresa Bałuk-Ulewiczowa. – Kraków: Jagiellonian University Press, 2017. – 430, [2] P.

ні¹⁷; презентування окремих постатей розвідників II Речіпосполитої та аналіз їхньої діяльності у надважких умовах тоталітарного суспільства¹⁸. У цьому контексті з'ясовуються, зокрема, й певні моменти паралельної присутності в УССР консульських працівників та розвідників веймарської, а згодом й нацистської Німеччини, а також співіснування/виживання та (іноді) вимушеної співпраці польських та германських дипломатів й розвідників (або дипломатів-розвідників).

Автор цієї розвідки принагідно висловлює щирю подяку проф. Я.-Я. Бруському за цінні консультації й поради, надані під час її написання.

У 75-ті роковини трагічної події в історії України був опублікований збірник документів «*Голодомор в Україні 1932–1933 рр. за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина*», який містить важливі інформаційні звіти германського Генерального консульства у Харкові (переважно) та київського представництва Німеччини про перебіг тогочасних подій у республіці¹⁹. На жаль, археографічний бік публікації на посередньому рівні, оскільки більшість авторів документів не ідентифіко-

¹⁷ *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / wybór i oprac. Jan Jacek Bruski. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – LXXXVIII, 778, [1] s., [6] s. tabl.: il.*

¹⁸ Bruski J. J. *Przyczynek do biografii Jerzego Niezbrzyckiego: misja wywiadowcza w Kijowie w latach 1928–1929 // Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku. – Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2016. – T. 3 / pod red. Wojciecha Skóry i Pawła Skubisza. – S. 209–220; Bruski J. J. *Placówka «A.9/1» i wznowienie działań polskiego wywiadu w Charkowie, 1928–1930 // Referaty «Wschód» i «Zachód» Oddziału II SGWP: Współpraca czy rywalizacja? / redakcja naukowa Robert Majzner. – Radomsko: Wydawnictwo «Taurus», 2018. – S. 101–113.**

¹⁹ Див.: *Голодомор в Україні 1932–1933 рр. за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / Упорядкування, вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка; передмова Ю. Г. Рубана. – К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 2008. – 336 с.*

вані, відсутній показчик імен, належні коментарі тощо. Утім, вже самий зміст опублікованих матеріалів тогочасних германських консульських представництв у республіці надзвичайно корисний для фахового дослідника.

Попереднє видання до певної міри доповнює сьомий том серії «*Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб*», яка є результатом співробітництва Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, Інституту національної пам'яті і його Комісії з переслідування злочинів проти польського народу (Республіка Польща) й Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Сьомий том серії є тематичним – «Голодомор в Україні 1932–1933»²⁰.

Видання прикметне дещо хаотичним підбором документів, принаймні з українського боку, й розкішню «білих плям» – майже незаповнених окремих сторінок (зазвичай на них лише рядок – другий)²¹; численними купюрами у тексті документів,

²⁰ Див.: *Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб* / ГДА СБУ; М-во внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу (Республіка Польща); Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України; редколегія: Єжи Беднарек, Сергій Богунов, Сергій Кокін та ін. – Варшава – Київ, 2008. – Т. 7: *Голодомор в Україні 1932–1933*. – 1207 с.: іл. (текст рос., укр. та польською мовами).

²¹ Див., напр.: *Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб*. – Т. 7: *Голодомор в Україні 1932–1933*. – С. 28–29, 38–39, 76–77, 90–91, 104–105, 116–117, 148–149, 158–159, 164–165, 188–189, 198–199, 202–203, 298–299, 318–319, 330–331, 338–339, 344–345, 372–373, 380–381, 390–391, 400–401, 412–413, 454–455, 464–465, 472–473, 478–479, 492–493, 496–497, 500–501, 506–507, 520–521, 528–529, 554–555, 582–583, 640–641, 654–655, 658–659, 662–663, 670–671, 742–743, 750–751, 768–769, 776–777, 816–817, 824–825, 898–899, 912–913, 924–925, 972–973, 996–997, 1016–

які ніяк не коментуються, та ін. Вражає принаймні кількісна асиметричність матеріалів, переданих для публікації польською (38 документів) та українською сторонами (192 документи)²². Отже, матеріали, включені до видання «партнерами», співвідносяться як один до п'яти. У зв'язку з цим, невмотивованим і зайвим, на наш погляд, уявляється включення до тому саме українськими упорядниками й редакторами низки документів – повідомлень секретних співробітників чи самих гебістів зі специфічною характеристикою тогочасної діяльності (звісно, «підприємної» й «антисоветської») Консульства Німеччини у Києві. Здавалося би, що у таких матеріалах бракує саме польсько-української проблематики, заявленої у назві серії. Але залишимо це на сумлінні упорядників й редакторів видання.

Для нас натомість цінна згадка у збірнику про німецького консульського працівника Германа Бауна – співробітника германського представництва у Києві, який на шпальтах сьомого тому цієї серії постає таким собі безіменним «*Бауном – службовцем канцелярії консульства Німеччини у Києві*»²³ (іноді навіть *Бауном*)²⁴. Безіменною ця особа залишилася й в іменному покажчику до тому (зрештою, у виданні цей індекс й позначений саме як «*Покажчик прізвищ*»)²⁵.

1017, 1046–1047, 1054–1055. Отже, кожна що десята сторінка видання по суті порожня!

Зрештою, спробуємо списати це на друкарські хиби або й недолугий макет (або й те, й інше).

²² Від колективу упорядників // Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 7: Голодомор в Україні 1932–1933. – С. LXXII–LXXIV.

²³ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 7: Голодомор в Україні 1932–1933. – С. 902 (польський текст – с. 903). Див. також: с. 904, 906, 908, 914, 916, 918, 1006 (відповідно польський текст – с. 903–909, 915–919, 1007).

²⁴ Там само. – С. 906.

²⁵ Див.: Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст. – Т. 7: Голодомор в Україні 1932–1933. – С. 1171.

У розвідці польського історика й советолога, співробітника Інституту історії та політичних наук Поморського університету у Слупську Роберта Куснежа, присвяченій діяльності польських дипломатичних осередків у ССРСР за доби Великого Терору²⁶, окрема увага звертається на становище германських консульських представників в УСРСР цієї ж доби. Так, дослідник навів рапорт від 5 серпня 1937 р. Генерального консула II Речіпосполитої у Києві Я. Каршо-Седлевського, який змалював загрозливу ситуацію у місцевому германському представництві. Зокрема, польський дипломат згадував про арешт у Шепетівці (насправді у Києві) 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини Ерні Герндт²⁷, а інший урядовець германського представництва Баум (слід Баун), за його словами, ще раніше «утік» до Берліна й не хотів повертатися, оскільки на нього, вірогідно, чекали «неприємні наслідки». Натомість до Києва прибула дружина Г. Бауна, аби поспродувати деяке майно, а решту хатніх речей вивезти до Берліна²⁸.

У монографії Р. Куснежа «У світі сталінських злочинів: Україна в роки чисток й терору (1934–1938) в оглядах та аналізах МЗС та військової розвідки Другої Речіпосполитої» (2013) тема енкаведистського тиску на консульські місії західних

²⁶ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938)* / Robert Kuśnierz // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku* / Praca zbiorowa pod red. Henryka Strońskiego i Grzegorza Seroczyńskiego. – Olsztyn – Charków: Wydawnictwo «LITTEA», 2010. – S. 374–403.

²⁷ Докладніше про цей епізод див.: Рубльов О. «*Herr Hagemeyer, Herr Hagemeyer! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт / Олександр Рубльов // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 347–439.

²⁸ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938)* // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S. 381.

держав у столиці УССР – «представників буржуазії» – проаналізована ще виразніше²⁹. Дослідник, зокрема, зауважив:

«У польських архівних матеріалах найбільше інформації можна знайти щодо функціонування німецьких консульств. Становище тих осередків було подібне до польських або ще гіршим»³⁰.

Повертаючись до вищезгаданого донесення Я. Каршо-Седлевського від 5 серпня 1937 р., польський учений наголошував, що марною виявилася спроба германського Генерального консула Г.-В. Гросскопфа зустрітися у «справі» Е. Герндт з шефом українського НКВД І. Леплевським. Останній виявився «надмірно обтяженим» службовими обов'язками. Відтак, мовляв, очільник представництва впав у депресію й не виходив поза межі консульства; київський віце-консул Німеччини В. Гагемайер попросив відкликати його до Берліну і мав від'їхати найближчими днями, «інший службовець – Баум» – ще раніше утік до Берліну й не мав наміру повертатися. Автор уперто й хибно іменує його «Баумом», стверджуючи у той же час, що у черговому рапорті до Варшави польський віце-консул у Києві Адам Кох інформував свій МЗС «на підставі інформації з німецького консульства», що 21 жовтня 1937 р. Е. Герндт була допроваджена до советсько-польського кордону й обміняна на советського шпигуна у Берліні, урядовця тамтешньої Амбасаді ССРСР³¹.

Додаткова інформація щодо діяльності Консульства Німеччини у Києві міжвоєнної доби ХХ ст. з'явилася з публікацією збірника документів *«Україна – Польща 1920–1939-х рр.»*

²⁹ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i teroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej.* – Słupsk: Akademia Pomorska w Słupsku, 2013. – 426 s.: il.

³⁰ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i teroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej.* – S. 95.

³¹ Ibid.

З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою»³² (2012).

Мається на увазі один із вміщених у збірнику документів (№ 118) – витяг із щоденника заступника Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР М. Юшкевича за лютий 1936 р., у якому йшлося про присутність іноземних дипломатів й консульських працівників на засіданнях III сесії ЦВК УССР XIII скликання. Так, 7 лютого на відкритті цього формального зібрання були присутні: польський Генеральний консул – радник Амбасади Я. Каршо-Седлевський з віце-консулом П. Курніцьким та секретарем В. Міткевичем; германський консул Г.-В. Гросскопф з секретарями В. Гагемайером та Г. Бауном; секретар Консульства Італії Дж. Балович; московський кореспондент газети «Дейлі Телеграф» Чолертон з секретарем³³.

Республіканський квазідипломат зафіксував реакцію іноземних консульських працівників на доповідь «прем'єр-міністра» УССР П. Любченка³⁴, насамперед на філіппіки останнього на адресу «недружніх держав» – у першу чергу Польщі й Німеччини. Так, польський віце-консул П. Курніцький, коли, за словами М. Юшкевича, Панас Петрович згадував II Річпос-

³² *Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 624 с.*

³³ *Щоденник заступника Уповноваженого НКЗС ССРСР при Уряді УССР М. Юшкевича – про поведінку представників Генерального консульства II Речі Посполитої у Києві під час III сесії ЦВК УССР, 7–14 лютого 1936 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою. – С. 488.*

³⁴ Див., напр.: Рубльов О. С. *Любченко Панас Петрович* // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6: Ла – Мі. – С. 386–388.

политу, «увесь час несхвально похитував головою й човгався у кріслі, почувавши себе відверто неприємно»³⁵.

Дещо інакшою була реакція працівників Консульства Німеччини у Києві на ту ж саму промову «превосходительного Любченка» (вираз С. Єфремова)³⁶ з її антигерманськими й антинацистськими ескападами, за винятком хіба що Германа Бауна (цитуюємо мовою оригіналу):

«Немцы сидели с деревянным видом, никак не проявляя своего отношения к происходящему на Сессии, за исключением *Брауна*, который глупо улыбался в ряде мест, когда говорилось о немецком фашизме, так что со стороны можно было подумать, что это ему доставляет удовольствие»³⁷.

У публікацію цього документа вскочив «друкарський чортик», спотворивши прізвище консульського працівника – замість правильного Баун на *Браун*. На жаль, ця помилка згодом перекочувала до деяких наступних вітчизняних праць, про що йтиметься нижче.

1 вересня 2011 р. на факультеті гуманітарних і соціальних наук Університету Гельмута Шмідта – Університету бундесверу у Гамбурзі відбувся захист докторської дисертації німецького військового історика Магнуса Паля про військову розвідку нацистської Німеччини. Наступного року ця дисертація бу-

³⁵ Щоденник заступника Уповноваженого НКЗС СССР при Уряді УССР М. Юшкевича – про поведінку представників Генерального консульства II Речі Посполитої у Києві під час III сесії ЦВК УССР, 7–14 лютого 1936 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр. – С. 489.

³⁶ Див.: Єфремов С. О. *Щоденники, 1923–1929* / НБУВ. Інститут архівознавства; упорядники: О. І. Путро (гол. упор.) та ін. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА»», 1997. – С. 451.

³⁷ Щоденник заступника Уповноваженого НКЗС СССР при Уряді УССР М. Юшкевича – про поведінку представників Генерального консульства II Речі Посполитої у Києві під час III сесії ЦВК УССР, 7–14 лютого 1936 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр. – С. 489.

ла опублікована у вигляді монографії «Іноземні армії Сходу: військова розвідка Гітлера»³⁸.

У центрі уваги автора перебувала діяльність очолюваного вищезгаданим Р. Геленом відділу/управління «Іноземні армії – Схід» Верховного головнокомандування вермахту. Утім, М. Паль неодноразово згадував у своїй докторській монографії й представника паралельної розвідувальної структури – очільника штабу «Валлі І», майора абверу Германа Бауна³⁹.

У 2016 р. М. Паль присвятив постаті Г. Бауна окрему розвідку – «Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef»⁴⁰, охрестивши його, на підставі повоєнної біографії свого «героя», «невдалим шпигунським босом».



³⁸ Pahl M. *Fremde Heere Ost: Hitlers militärische Feindaufklärung* / Magnus Pahl; [Herausgegeben mit Unterstützung des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, Potsdam]. – Berlin: Ch. Links Verlag, 2012. – 464 s. Переклад польською див.: Pahl M. *Fremde Heere Ost: wywiad wojskowy Hitlera / tłumaczenie Mariusz Niestrawski*. – Oświęcim: Wyd-wo Napoleon V, 2015. – 416 s.: il. Переклад англійською: Pahl M. *Hitler's Fremde Heere Ost: German Military Intelligence on the Eastern Front 1942–45* / translated by Derik Hammond. – London: Helion & Company, 2016. – 410 P.

³⁹ Див., напр.: Pahl M. *Fremde Heere Ost: Hitlers militärische Feindaufklärung*. – S. 83, 126, 133–137, 153, 156, 186, 226, 284, 287, 311, 315–318, 339, 370, 372, 377, 386, 424.

⁴⁰ Pahl M. *Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef* / Magnus Pahl // *Spione und Nachrichtenhändler: Geheimdienst-Karrieren in Deutschland 1939–1989* / Müller-Enbergs H., Wagner A. (Hg.). – Berlin: Christoph Links Verlag GmbH, 2016. – S. 38–77.

Hermann Baun (1897–1951)

Der gescheiterte Spionagechef

von Magnus Pahl

Noch Wochen nach der bedingungslosen Kapitulation der Deutschen Wehrmacht am 8. Mai 1945 wanderten Hunderttausende Soldaten in die Gefangenenlager der Alliierten. Einer von ihnen war Oberstleutnant Hermann Baun. Am 29. Juli 1945 nahmen ihn alliierte Soldaten in Hinterberg bei Sonthofen gefangen.¹ Für die alliierten Befragungsteams war Baun nicht einer unter vielen, sondern ein gesuchter Mann: Als ehemaliger Abwehroffizier hatte er während des gesamten Russlandfeldzuges der Wehrmacht die frontnahe Spionage koordiniert. Von ihm waren profunde Kenntnisse über die Sowjetunion und deren Streitkräfte, möglicherweise sogar Kontakte zu intakten Agentennetzwerken im sowjetischen Machtbereich zu erwarten.

Die Tage der Anti-Hitler-Koalition schienen gezählt, die Bedrohungs-kulisse des Kalten Krieges zwischen den Westalliierten und der Sowjetunion zog bereits am Horizont auf. «Ostspezialisten» vor allem aus dem militärischen Nachrichtendienst, der ehemaligen Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht (OKW) sowie aus der von Generalmajor Reinhard Gehlen (1902–1979) geführten Generalstabsteilung Fremde Heere Ost (FHO) im Oberkommando des Heeres (OKH) gewannen für die alliierten Geheimdienste an Bedeutung. So überrascht es wenig, dass diese gezielt nach Baun suchten und gefangene Abwehroffiziere über ihn befragten. In einem britischen Bericht, der auf Aussagen des ehemaligen Abwehroffiziers der Heeresgruppe Weichsel, Oberst Eginard von Notzny, basierte, heißt es über Baun: »Besonders vertraut mit der russischen Armee, Kettenraucher; etwas nervös. Nahezu unpolitisch; Nur-Soldat. Kein Parteimitglied; Berufsoffizier. Freund des Kriegsgefangenen. Zuletzt gesehen vom Kriegsgefangenen in *Masuren-Nikolaiken* im Herbst 1944.«²

Ein anderer Abwehrangehöriger gab vor, Baun zum letzten Mal im Sommer 1944 in Breslau gesehen zu haben. Die Briten hielten fest: »etwa 48 Jahre alt; 1,72m groß; etwa 70 kg; schlanke, bewegliche Statur; aufrechte

Statur; schmales, kantiges Gesicht; glattrasiert; gepflegte Erscheinung; intelligentes, starkes Gebiss; kränklicher, gelblicher Teint; rauhe, unauffällige Stimme, spricht mit Berliner Akzent; häufig von heftigen Hustenanfällen durchbrochen; dunkelblondes Haar, dünner werdend mit ergrauenden Stellen; sehr starker Raucher und chronischer Kaffeetrinker; trinkt in unmäßigen Abständen und hemmungslos; im betrunkenen Zustand alltätig; sehr nervös; kann nicht stillsitzen; *Immer in Eile, knirscht mit Zähnen, wenn er jemandem zuhört, sehr ehrgeizig* [...]«³

Die beiden Auszüge deuten zum einen an, dass der jahrelange Einlass-Spionagechef an der »unsichtbaren Front« nicht spurlos an Baun vorbeigegangen war – zum anderen lassen sie eine vielschichtige Persönlichkeit vermuten.

Wer war dieser Mann? War er wirklich so unpolitisch, wie er von seinem Freund Notzny geschildert wurde? Bedeutete die bedingungslose Kapitulation im Mai 1945 einen Bruch in seinem antikommunistischen Weltbild? Wie war Baun überhaupt in seine nachrichtendienstliche Leisestellung hineingekommen?

Leben in Deutschland und Russland

Hermann Karl Baun wurde am 17. Dezember 1897 in der ukrainischen Hafenstadt Odessa geboren. Vater Carl, von Beruf Kaufmann, und Mutter Wilhelmine, geborene Weller, zogen den Jungen zunächst im elterlichen Haus auf. Für den Besuch des Gymnasiums übersiedelte der junge Baun nach Leipzig.⁴ Nach Ablegen der Reifeprüfung trat er am 11. April 1916 als 18-Jähriger in das Deutsche Heer ein, wurde zum Infanterieoffizier ausgebildet, an die Westfront geschickt und im Spätsommer 1917 zum Leutnant befördert.⁵ Baun verlegte mit seinem Regiment kurz darauf an die Ostfront. Das Kriegsende erlebte er als Nachrichtenoffizier bei einem Armeebefehlshaber.⁶ Dort war er für die Feindaufklärung zuständig.

Wenige Wochen nach Beendigung des Ersten Weltkrieges schied der 21-Jährige aus dem Militärdienst aus. Ob Baun freiwillig den Dienst quittierte oder wie Tausende Offiziere aufgrund der in Versailles festgelegten Truppenreduzierung die Armee verlassen musste, lässt sich nicht rekonstruieren. Anders als viele andere Soldaten schloss er sich nicht einem Freiwilligenverband an, um in Oberschlesien gegen die Polen oder im Baltikum gegen die junge Rote Armee zu kämpfen. Im Gegenteil: Baun kehrte nur ein gutes Jahr nach der Russischen Revolution in seine Ge-

Цінні своїм фактичним матеріалом, все ще малодоступним вітчизняним дослідникам, праці М. Паля мають у фокусі уваги сторінки біографії Г. Бауна його «абверівських часів» й нетривалого перебування у структурі «організації Гелена».

У нашій статті 2017 р., присвяченій висвітленню інциденту з арештом 11 липня 1937 р. стенотипістки Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт-Априщенко, побіжно згадується й помічник консульського секретаря цього представництва, колега (на той час вже колишній) затриманої. У матеріалах НКВД УССР Герман Баун атестувався не інакше, як «встановлений агент германської розвідки»⁴¹. Тема побутування іноземних консульських представництв у столиці УССР часів Великого Терору на прикладі Генерального консульства II Речіпосполитої й відповідно Германського представництва проаналізована в іншій нашій публікації⁴².

Виразно представлений Герман Карлович (вірніше, згадки про нього і його «шпигунську діяльність» у відповідних енкаведистських матеріалах) й у збірнику документів « «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 рр.» (2018), підготовленому Галузевим державним архівом Служби безпеки України (ГДА СБ України) та Інститутом культури та історії німців Північно-Східної Європи при університеті м. Гамбурга (ФРН)⁴³. До видання включено документи, що висвітлюють

⁴¹ Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 358–360, 368, 393.

⁴² Див.: Рубльова Н., Рубльов О. *Генеральне консульство Другої Речіпосполитої у Києві за доби Великого Терору (1937–1938)* / Наталія Рубльова, Олександр Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 29: Primum agere: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 361–373.

⁴³ «*Великий терор» в Україні: німецька операція 1937–1938 рр.*: Збірник документів / ГДА СБУ; Інститут культури та історії німців Північно-

процес підготовки й проведення НКВД УССР масової «німецької операції» – складової «Великого Терору» у ССРСР 1937–1938 рр. Розкриваються історичні обставини появи «німецького наказу» НКВД ССРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. й особливості його виконання у республіці. Характеризуються методика добирання репресивного «контингенту» – жертв цієї національної операції, технологія проведення у рамках операції масових репресій та їхні трагічні наслідки для українських німців.

На жаль, збірник обтяжує наявність у ньому цілком зайвого, на наш погляд, дублювання не лише переднього слова від редакційної колегиї, а й двох його вступних статей російською мовою⁴⁴. Крім недоречності такого дубляжу, він істотно збільшує обсяг самого видання, із чим також поєднується вже традиційна для серійних публікацій ГДА СБУ манера залишати напівпорожніми чи ледь заповненими кількома рядками сторінки. Очевидно, «задля солідності».

Як вже зазначалося, прізвище Германа Бауна неодноразово згадується у цьому збірнику документів – консульський працівник був ключовою постаттю германського представництва у Києві, за якою стежили енкаведисти й проти якої змушені були «свідчити» жертви «німецької операції» в УССР

Східної Європи при університеті м. Гамбурга (ФРН); редкол.: А. Айсфельд, А. Когут, С. Кокін, Н. Сердюк та ін.; упорядники: Альфред Айсфельд, Наталя Сердюк; вступні статті: Альфред Айсфельд, Сергій Кокін. – К.: К.І.С., 2018. – 1248 с.

⁴⁴ Див.: *Від редколегиї // «Великий терор» в Україні: німецька операція 1937–1938 рр.: Збірник документів.* – С. 5–22; *От редколегиї // Там само.* – С. 23–41; Кокін С. *Німецька операція НКВС у сучасній історіографії // Там само.* – С. 42–80; Кокін С. *Немецкая операция НКВД в современной историографии // Там само.* – С. 81–121; Айсфельд А. *«Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 рр. // Там само.* – С. 122–210; Айсфельд А. *«Большой террор» в Украине: Немецкая операция 1937–1938 гг. // Там само.* – С. 211–302.

й республіканській столиці насамперед⁴⁵. В одній зі вступних статей до видання наведені й стислі біографічні дані про Г. Бауна (утім, за вищезгаданою статтею М. Паля 2016 р.)⁴⁶.

Не обійшлося при упорядкуванні видання без плутанини. Так, у вартісному ілюстративному додатку до збірника вміщені фотографії двох співробітників Германського консульства у Києві – В. Гагемайєра та Г. Бауна. Щоправда, службове фото Германа Бауна супроводжує напис: *«Вальтер Гагемайєр, секретар Німецького консульства у м. Києві»* (і прикметний для видання дубляж підпису московською мовою). Натомість консульський секретар презентований як «Герман Баун, співробітник Німецького консульства у м. Києві» (і таки ж знову для тих, кому важко доходить, – «Герман Баун, сотруднік Германского консульства в г. Кієве») ...

У вартісній монографії «Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 р.» (2018) авторитетного дослідника історії Української революції 1917–1921 рр. й, зокрема, Гетьманату П. Скоропадського, професора Руслана Пирого представлені персональні портрети кайзерівських дипломатів, а також військових в Україні 1918 р.⁴⁷ Особлива увага ученого звернута на постать розвідника майора Ганса Гасце (Gans Hasse/Haase) – одного з найвпливовіших функціонерів штабу вищого германського командування в Україні, який поряд з начальником штабу генерал-лейтенантом Вільгельмом Гренером й послом Альфонсом Муммом відігравав провідну роль

⁴⁵ *«Великий терор» в Україні: німецька операція 1937–1938 рр.*: Збірник документів. – С. 172, 263, 383–384, 386, 524–527, 530, 571–576, 578, 614, 822, 972–973.

⁴⁶ Айсфельд А. *«Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 рр.* // *«Великий терор» в Україні: німецька операція 1937–1938 рр.*: Збірник документів. – С. 172.

⁴⁷ Див.: Пиріг Р. *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 р.* / Руслан Пиріг. – К.: Інститут історії України НАН України, 2018. – 358 с.

у реалізації політики Рейху щодо України⁴⁸. Дослідження Р. Пирого дає цінний матеріал для розуміння тогочасної й наступної східної політики кайзерівської, а згодом й нацистської Німеччини, а також історичного контексту, що у ньому розпочиналася кар'єра консульського службовця й розвідника Германа Бауна.

Присутній Г. Баун й у ґрунтовній розвідці миколаївського історика Людмили Вовчук, присвяченій постаті київського консула Німеччини Андора Генке⁴⁹. Співробітник германського представництва згадується як «консульський секретар»⁵⁰.

Звернула увагу на постать Германа Бауна й дослідниця історії дипломатії та міжнародних відносин Ірина Матяш. У її узагальнюючій книзі про іноземні представництва в УССР 1919–1991 рр. у параграфі 2.3.1. «Основні напрями діяльності німецького консульства» (1934–1938) йдеться, зокрема, про вищезгаданий епізод від 7 лютого 1936 р. – присутність іноземних консульських працівників на відкритті III сесії ЦВК УССР XIII скликання. Інформація про це (за щоденником заступника Уповноваженого НКЗС ССР в УССР), як уже зауважувалося, була вміщена у нашому збірнику документів 2012 р.

На жаль, дослідниця припустилася поширеної помилки, навіть посилаючись на архівне джерело – матеріали ЦДАГО України, презентуючи помічника консульського секретаря консульським секретарем та йменуючи його знову ж таки Германом *Брауном* (хоча у цьому документі ЦДАГО він таки *Баун!*). Характеристика І. Матяш цієї постаті та її вищезгаданої

⁴⁸ Пиріг Р. *Майор Ганс Гассе – начальник розвідувального відділу* // Його ж. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 р. – С. 219–234.

⁴⁹ Див.: Вовчук Л. А. «Головний советолог» Третього Рейху: Андор Генке – консул Німеччини в УСРР / Л. А. Вовчук та ін. // Сторінки історії: Збірник наук. праць / Національний технічний ун-т «Київський політехнічний ін-т»; редкол.: С. О. Костилова (гол. ред.) та ін. – 2020. – Вип. 50. – С. 166–186.

⁵⁰ Там само. – С. 171, 182.

поведінки під час відкриття сесії не лише контroversійна, а й хибує на модернізацію та фактичні неточності:

«Секретар Генконсульства Німеччини в Києві Герман Браун (1897–1951) був особою неоднозначною. Уродженець Одеси і німець за національністю, він працював як там у консульстві, так і в генконсульстві в Харкові до перенесення столиці в Київ. Але основна його функція полягала в іншому: підполковник Браун був співробітником німецької військової розвідки. Його поведінка під час публічного заходу відволікала як професійна мімікрія від його справжніх думок та емоцій»⁵¹ (виділення наше. – О. Р.).

З цього приводу варто зробити декілька зауважень, «аби баламутство не ширилося». Г. Баун був співробітником германських консульств в Одесі й Києві, натомість постійним працівником Генконсульства Німеччини у Харкові він ніколи не був (тим більше «до перенесення столиці в Київ»). Він справді мав нетривале місячне відрядження до тогочасної столиці УРСР улітку 1932 р., тимчасово заступаючи одного з тамтешніх співробітників-відпускників, але не більше. На лютий 1936 р. Герман Карлович все ще залишався лейтенантом резерву, а підполковником став лише наприкінці власної абверівської кар'єри. Його несхвальна міміка у відповідь на антинацистські ескапади «українського прем'єра» аж ніяк не була «професійною мімікрією», а натомість природною (хоча й недипломатичною) реакцією імпульсивної людини.

Шкода, що ці неточності відтворено у статті І. Матяш «Німецьке консульство в Києві (1924–1938): між дипломатією і політикою» (вочевидь, вирізаному фрагменті вищезгаданої монографії)⁵².

⁵¹ Матяш І. *Іноземні представництва в Україні (1919–1991): протистояння і співпраця* / Ірина Матяш. – К.: Інститут історії України НАН України, 2020. – С. 189–190.

⁵² Див.: Матяш І. *Німецьке консульство в Києві (1924–1938): між дипломатією і політикою* // *Україна дипломатична: Науковий щорічник* / Редкол.: С. Пирожков (голова), А. Кудряченко (заст. голови), А. Денисенко (гол. редактор) та ін.; [Генеральна дирекція з обслуговування

* * *

Герман Карл (Герман Карлович) Баун (Hermann Baun) народився 17 грудня 1897 р. в українському портовому місті Одеса у родині місцевих німців, германських підданих. Його батьки (підприємець Карл і мати Вільгельміна /уроджена Веллер/) спершу виховували хлопчика у батьківському домі. Коли він досягнув шкільного віку, його відправили на історичну Батьківщину – до Лейпцига – навчатися у гімназії. Склавши іспит на атестат зрілості 11 квітня 1916 р., вісімнадцятирічний юнак був мобілізований до кайзерівського війська. Відбув курс підготовки офіцера піхоти й наприкінці літа 1917 р. отримав звання лейтенанта, воював на Східному фронті, 1918 р. з німецькими частинами опинився в Україні. Наприкінці війни був офіцером армійської розвідки.

Після поразки Німеччини Герман пішов з військової служби й повернувся до рідної Одеси. Спонукав до цього й родинний бізнес – необхідно було вирішувати справи з батьківською спадщиною, оскільки на початку Великої війни царським урядом було застосовано низку обмежувальних заходів щодо підданих ворожих Росії держав та їхнього майна, у тому числі промислових підприємств, банківських та акціонерних установ⁵³. Зазнали арештів й германські піддані з місцевих німців

іноземних представництв; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»; Історичний клуб «Планета»]. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2020. – Вип. 21. – С. 56.

⁵³ Докладніше див., напр.: Гаркавий С. В. *Обмеження прав підданих воюючих з Російською імперією держав в Україні у період Першої світової війни* / Станіслав Васильович Гаркавий // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 15. – С. 146–150; Його ж. *Правове становище іноземців у Російській імперії в роки Першої світової війни (На матеріалах України): Дисертація... кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень*; [Національний ун-т внутрішніх справ МВС України]. – Харків, 2003. – С. 141–152 (4.2. Правові засади політики царського уряду щодо обмеження прав підданих воюючих з Росією держав в галузі промисловості, торгівлі та фінансів).

(насамперед чоловіча частина родин), чимало яких було заслано до сибірських губерній Російської імперії.

Так, наприклад, 19 серпня 1914 р. «Одесские новости» інформували читачів: «В настоящее время выяснилось, что австрийские и германские подданные, живущие в Одессе на положении военнопленных, через три дня выселяются в одну из отдалённых губерний»⁵⁴. Два тижні по тому той самий часопис конкретизував, кого саме з австрійських й німецьких родин Одеси було затримано:

«На днях подвергнуты были задержанию некоторые из представителей местной германской и австрийской колоний. В числе их находятся гг. Лемме, Либман, Деллер, Функе, Гинанд и др.»⁵⁵.

Зрозуміло, що питання повернення власникам секвестрованого російською владою майна германських та австрійських підданих актуалізувалося під час австро-німецької окупації України 1918 р. й існування Української Держави П. Скоропадського⁵⁶.

Так, 11 серпня 1918 р. до Одеси прибув новопризначений Представник Голови Ради Міністрів Української Держави при Цісарському та Королівському Австро-Угорському Вищому Командуванні в Одесі генерал Георгій Оттонович Раух. Вже наприкінці серпня, у зв'язку з численними зверненнями колишніх «неприятельських підданих», він доручив відповідним

⁵⁴ *Одесская жизнь*: [Хроника] // Одесские новости. – 1914. – 19 августа (1 сентября). – № 9446. – С. 4.

⁵⁵ *Одесская жизнь*: [Хроника] // Одесские новости. – 1914. – 31 августа (13 сентября). – № 9458. – С. 4.

⁵⁶ Докладніше див., напр.: Мędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 r.* / Włodzimierz Мędrzecki. – Warszawa: Wyd-wo DiG, 2000. – 330 s.; Пиріг Р. Я. *Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією* / Руслан Якович Пиріг. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 209 с.; Його ж. *Українська гетьманська держава 1918 р.: історичні нариси.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 336 с.; Його ж. *Відносини України і Центральних Держав: нетипова окупація 1918 р.* – К.: Інститут історії України, 2018. – 358 с.

урядовим структурам доповісти йому стан справ з секвестрованим майном.

5 вересня 1918 р. відділ секвестрів Управління землеробства й державного майна Херсонської та Бессарабської губерній доповідав очільникові гетьманської адміністрації краю:

«З приводу [Вашого] завідомлення від дня 27 серпня 1918 р. під ч. 2894, Управління Хліборобства надсилає реєстр секвестрованих дібр германських, австро-угорських і турецьких підданців. Ліквідація всіх дібр переводиться у відділі секвестрів Управління Хліборобства на підставі Берестейської Мирної Умови»⁵⁷.

Для нашої теми становить особливий інтерес долучений до цього листа «Список секвестрованого майна германських, австрійських та турецьких підданих, що перебуває у завідуванні Херсонсько-Бессарабського Управління Землеробства та Державного Майна». Попри україномовний лист, що передував йому, «Список» складений «звичною» російською⁵⁸.

У ньому, серед майна, «що перебуває в Одесі», згадувалася й родина Баунів (цитуємо мовою оригіналу):

«21. Герман и [вочевидь, сестра] Гертруда Баун и [тітка?] Эмма Веллер, германско-подданные, дом и кишечный завод по Московской ул., №№ 158, 160, 162»

з позначкою «секвестр снят»⁵⁹.

У розвиток цієї теми 17 вересня 1918 р. генерал Г. Раух спрямував Голові РМ УД меморандум (наводимо мовою оригіналу):

«В связи с заключением мирного договора с Центральными державами, к Представителю Председателя Совета Министров [в Одесі] поступают от Австро-Венгерских и Германских властей заявления подданных этих Государств о возврате принадлежащих им до войны имуществ и торговых предприятий, которые, согласно изданным во время войны законам, были секвестрированы и переданы для ликвидации соответствующим правительственным учреждениям и особым Правлени-

⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 149, арк. 55.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 149, арк. 56–57 зв.

⁵⁹ Там само, арк. 56 зв.

ям, назначенным Министерством Торговли и Промышленности для каждого предприятия.

Согласно статьям 6 и 12 Третьего раздела Украинско-Германского договора и пункту 1 и 7 четвертой статьи дополнительного Украинско-Австро-Венгерского договора, имущества и предприятия подданных этих Держав должны быть им возвращены в течение года со дня ратификации мирного договора.

Основываясь на этих статьях, прежние владельцы [...] просят о скорейшем возврате и передаче принадлежащих им имуществ, торговых предприятий и капиталов, указывая, что промедление в передаче влечёт для них крупные убытки»⁶⁰.

Урядовець наголошував, що установи, до компетенції яких належать вищезгадані питання, неспроможні виконати цих прохань чужоземних підданих, оскільки не мають для цього відповідної юридичної підстави. Тому, підсумовував генерал, «в интересах дела, ввиду уже последовавшей ратификации мирного договора с Германией, настоятельно диктуется необходимость издания *правительственного распоряжения* о возврате и передаче подданным Центральных Держав принадлежащих им имуществ и промышленных предприятий»⁶¹ (виділення у тексті документа. – *О. Р.*).

30 вересня 1918 р. Канцелярія Представника Голови РМ УД за наказом Г. Рауха надіслала начальникові штабу Австро-угорської Східної Армії копію законопроекту Міністра юстиції Української Держави – «*Положення про Окружні Комісії по справах про відновлення маєткових прав германських, австро-угорських, болгарських та турецьких підданих*». Згідно із цим законопроектом, відповідні комісії мали бути утворені у Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі⁶².

Щоправда, невідомо, чи були легалізовані такі комісії й чи встигли розгорнути свою діяльність, навряд чи – перебування німецьких й австро-угорських військ в Україні стрімко набли-

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 149, арк. 64–64 зв.

⁶¹ Там само, арк. 64 зв.

⁶² Там само, арк. 65–66 зв.

жалося до кінця, натомість наростав хаос. Зміна режиму, а згодом й російська більшовицька окупація України з її гаслом «грабь награбленное» й декларованим відкиданням приватної власності аж ніяк не сприяли врегулюванню правового статусу колишньої власності іноземних підданих Російської імперії. Певні нюанси привнесла лише доба так званої «нової економічної політики».

Згідно з пізнішою інформацією одеських гебістів, Герман Баун ще 1918 р. таки «ліквідував підприємство своїх померлих батьків, а отриманий капітал розтринькав»⁶³.

5 лютого 1920 р. Г. Баун узяв шлюб з місцевою німкенею Ірмою Максівною (Максимівною) Лібман (1894 р. н.).

У вимірах довоєнного часу Герман уклав вигідний шлюб. Ірма Максівна походила з заможної родини одеських німців.

1889 р. підданий Німеччини Бернгард Ернестович Лібман відкрив в Одесі по вул. Преображенській, 17, хлібопекарню. За два роки до того, 1887 р., він вже придбав занедбану будівлю колишньої гауптвахти на розі Преображенської та Садової. Згодом на цьому місці за проєктом архітектора Е. Меснера було споруджено п'ятиповерховий будинок – гарний, респектабельний, щедро декорований ліпниною, скульптурами, вазами, медальйонами з монограмою власника «Л».

По завершенні будівництва у новобудові відкрився «кондитерський, конфектний та булочний заклад», у якому випікалися різноманітні сорти хлібу, французькі ріжки, московські калачі. Господар особливо настійливо радив відвідувачам французьку випічку. Будинок й кондитерський заклад мали електричне освітлення⁶⁴.

⁶³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 61.

⁶⁴ Плесская-Зебольд Э. Г. *Одесские немцы. 1803–1920 / Эльвира Генриховна Плесская-Зебольд*; [Институт германских и восточноевропейских исследований, Гёттинген (Германия)]. – Одесса: Изд-во «ТЭС», 1999. – С. 165–166.



Ірма Баун
(уроджена Лібман),
перша половина
1920-х рр. ГДА СБУ



Будинок Лібмана в Одесі.
Початок ХХ ст.
За кн. Е. Плеської-Зебольд

1897 р. син Бернгарда Лібмана, Макс, відкрив на першому поверсі родинного будинку кав'ярню. «Café Liebmann», крім кави, пропонувало відвідувачам різноманітні кондитерські вироби, а також свіжі російські й закордонні часописи для читання. Любителі zarazом мали змогу пограти у більярд в окремому залі.

Станом на 1914 р. кондитерська фабрика Макса Лібмана (молодшим партнером виступав його брат Павло Бернгардович) була однією з найбільших у місті: сорок її працівників випікали різноманітні сорти хлібобулочних виробів, а також щороку виготовляли цукерок на 80 тис. руб. Керував підприємством Ф. О. Гроссман.

Германські піддані, брати Лібман, як вже зазначалося, на початку Першої світової війни були заарештовані. 18 жовтня 1914 р. на підставі ухвали Одеського генерал-губернатора М. Ебелова підприємство братів було зачинене⁶⁵.

Отже, заможність родини Лібманів значною частиною залишилася у минулому.

⁶⁵ Плесская-Зебольд Э. Г. *Одесские немцы. 1803–1920.* – С. 166–167.

Так, у вищезгаданому нами «Спискові секвестрованого майна германських, австрійських та турецьких підданих, що перебуває у завідуванні Херсонсько-Бессарабського Управління Землеробства та Державного Майна» (5 вересня 1918 р.), серед іншого, згадувалося: «17. Макс Либман, дом по Преображенской ул., № 23». Щоправда, на противагу майну Баунів, проти цієї позиції була відсутня сутнісна позначка – «секвестр знятий»⁶⁶.

1925 р. у подружжя Баунів народився син Рольф⁶⁷ (у документах зустрічається різне написання – Рольф / Ральф). Але це було вже згодом.

Тим часом, 2 липня 1921 р. очільник Германського бюро у справах полонених в Одесі К. Ган підписав Г. Бауну службове посвідчення, яким стверджувалося, що його пред'явник на підставі договору між УССР та Німеччиною відряджається до Харкова та Москви, а два пакети, що їх він везе, є кур'єрською поштою, яка призначена для Германського бюро у справах полонених у вищезгаданих містах, а відтак не підлягає ані відкриттю, ані ревізії⁶⁸.

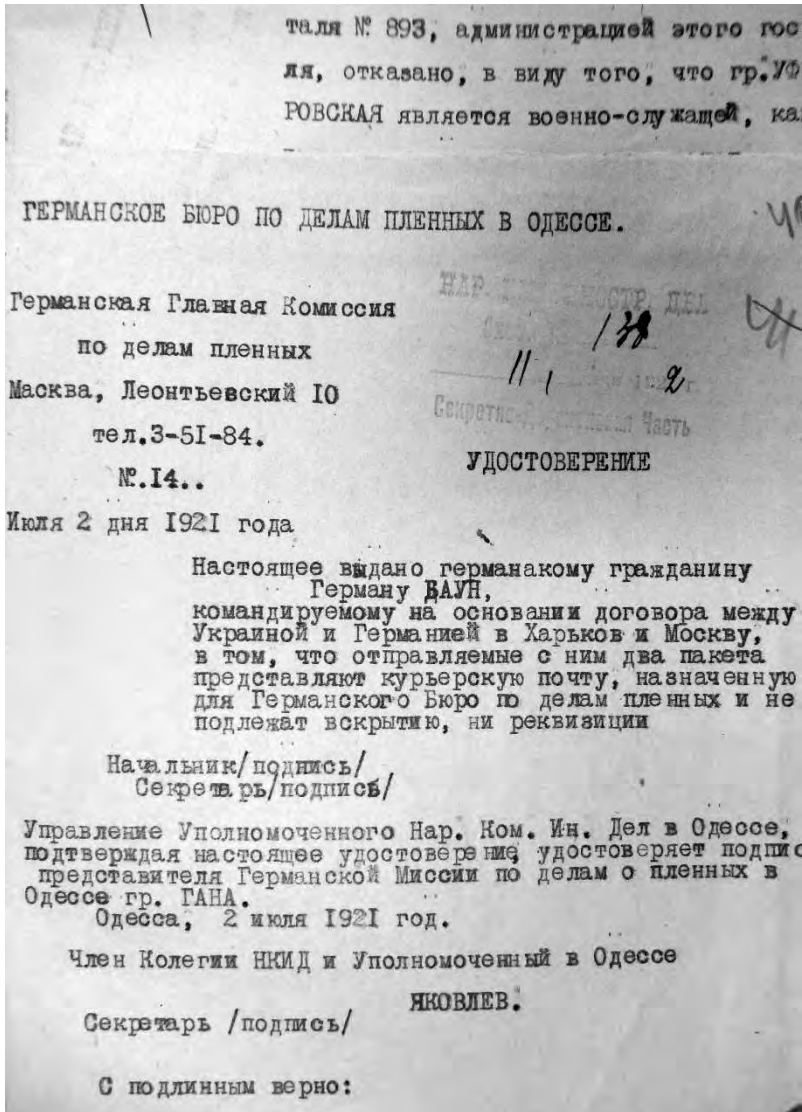
Наступний документ, пов'язаний з тодішнім службовим відрядженням Германа Бауна, з'явився по шляху його прямування – у Харкові 6 липня 1921 р. Того дня начальник Харківського відділення Германського бюро у справах полонених д-р медицини Еріх Зассе підписав лист-клопотання до Наркомату закордонних справ УССР: «Германське бюро у справах полонених честь має просити Вас не відмовити у наданні одного місця у вагоні спеціального призначення першого потяга, який прямуватиме до Москви, для кур'єра, гр. БАУН, який прибув від нашого Представника в Одесі й прямує далі до Москви до Уповноваженого Германського Уряду»⁶⁹.

⁶⁶ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 149, арк. 56 зв.

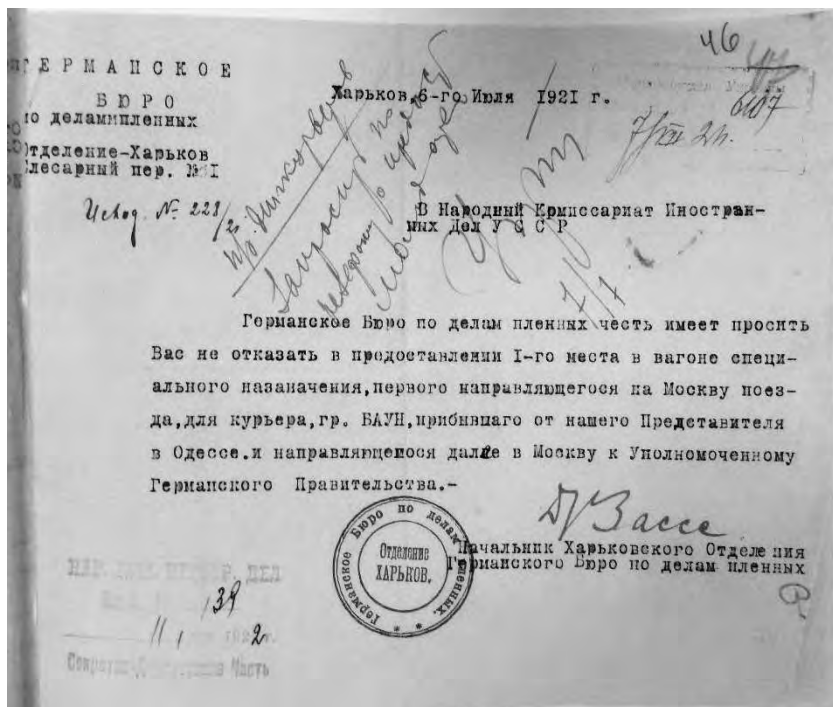
⁶⁷ Pahl M. *Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef / Magnus Pahl // Müller-Enbergs H., Wagner A. (Hg.) Spione und Nachrichtenhändler: Geheimdienst-Karrieren in Deutschland 1939–1989.* – Berlin: Ch. Links Verlag, 2016. – S. 39–40.

⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 551, арк. 40.

⁶⁹ Там само, арк. 46.



Посвідчення Германа Бауна від Германського бюро у справах полонених в Одесі про відрядження до Харкова та Москви, 2 липня 1921 р.



Лист у Харкові Германського бюро у справах полонених до НКЗС УСРС про виділення одного місця у спеціальному вагоні для Германа Бауна, який прямує до Москви. 18 серпня 1921 р.

Власне кажучи, ще з часів праці Г. Бауна у Германському бюро у справах полонених в Одесі бере відлік формування його справи-формуляра⁷⁰, яка з кількох папірців 1921 р. перетворилася на пухлий (1 400 арк.) тритомник наприкінці 1930-х рр., який гебісти припинили наповнювати лише 1940 р. – через вибуття «об'єкта» за кордон⁷¹.

Так, наприклад, 1 жовтня 1921 р. зовнішнє спостереження Одеського ГПУ з'ясувало, що Герман Карлович Баун служить дипломатичним кур'єром місцевого Германського бюро у справах полонених. Мешкає по Грецькій вулиці, № 24, кв. 3. Відзначалося, що за цією адресою проживає від дня народження. Ця ж квартира належала і його батькам. Карл Баун мав, мовляв, крамницю музичних інструментів на розі Рішельєвської та Грецької (насправді, як згадувалося вище, йшлося про невелике м'ясопереробне підприємство). З початком Першої світової війни батьки як німецько піддані були вислані до Сибіру, де й померли. Герман же перебував на навчанні у Німеччині, згодом служив у кайзерівському війську. Повернувся в Україну з німецькими окупаційними військами 1918 р. Служить у Германському бюро, з дорученнями якого часто виїздить у від-

⁷⁰ Про специфіку справ-формулярів докладніше див., напр.: Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження*. – К., 1999. – С. 187–191; Подкур Р. *Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х гг.: источниковедческий анализ* / Р. Подкур, В. Ченцов; [НАН України. Інститут історії України; відділ по розробці архивів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ]. – Тернопіль: Збруч, 2010. – С. 322–324; Юркова О. *«Має історичну цінність»: справа-формуляр ДПУ УСРР на Федора Савченка (структура та документи)* / Оксана Юркова // Михайло Грушевський: Студії та джерела / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; редкол.: І. Гирич (голова) та ін. – К., 2019. – Кн. 1. – С. 472–494.

⁷¹ Ухвалою 3-го відділу УГБ НКВД УССР від 22 березня 1940 р. «справа-формуляр» Г. Бауна була припинена, оскільки її фігурант виїхав за кордон (щоправда, трьома роками раніше) (див.: ГДА СБУ України, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 670; т. 3, арк. 34 зв.).

рядження – вони нетривалі, тиждень або й менше. Провадить скромний спосіб життя і, як стверджували сусіди, майже ні з ким не зустрічається. Прикмети:

«Середнього зросту, худий шатен, правильні риси обличчя – [обличчя] голене, очі сірі великі. Одягнений у сірому пальті з поясом. Світло сірий капелюх, взутий у грубі казенні черевики»⁷².

11 листопада 1921 р. уповноважений Одеського ГПУ накреслив завдання для агентурного відділення. Пропонувалося з'ясувати точну адресу кур'єра Германського бюро Германа Бауна й запровадити за ним «найретельніше спостереження: де буває, з ким часто зустрічається», а також адреси й прізвища цих осіб. Його віднесли до категорії «шпигунство»⁷³. Невдовзі постав і перший персональний меморандум:

«Баун Г. К., заступник представника бюро. Уродженець м. Одеси. Батьки його і він сам займалися торгівлею та спекуляцією на біржі. За психологією дрібнобуржуазний і як політ[ична] одиниця не становить жодної цінності. У контрреволюції не помічений. Мешкає Грецька, 24, кв. 3»⁷⁴.

13 листопада 1921 р. одна з відвідувачок Германського бюро інформувала місцеве ГПУ про розмову з черговим по канцелярії:

«Я запитала, а Баун у Вас служить чи ні. Він каже – так. Це наш кур'єр, але його зараз немає удома. Він поїхав до м. Москви, а коли приїде, не знаю. Ви зайдіть через тиждень»⁷⁵.

І резолюція на цьому папірці («До справи 18.11.21 р.»), накреслена заступником начальника Контррозвідувального відділу (КРВ) Одеського окрввідділу ГПУ В. Кареліним⁷⁶. Останній й на-

⁷² ГДА СБ України, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 10–10 зв.

⁷³ Там само, арк. 7.

⁷⁴ Там само, арк. 6.

⁷⁵ Там само, арк. 9.

⁷⁶ Карелін Володимир Петрович (власне Белоус Вольф Пінхусович) (1897 – 03.09.1938) – функціонер ЧК – ГПУ – НКВД УССР. Уродженець Одеси. Закінчив Одеське комерційне училище (1914). Есер (1917); член ВКП(б) з 1931 р. У ЧК з 1921 р. Майор ГБ (25.12.1935). Заст. нач. КРВ

дали «оперативно-чекістськи» «супроводжував» свого земляка, фіксуючи донесення щодо пересування німця резолюціями, які не надто варіювалися: «До справи» або «До справи Німецького консульства»⁷⁷.

За пізнішими переказами Германа Карловича, у цей період у нього виник перший конфлікт із ЧК: «Переповідав, що ще 1920 або 21 або 22 в Одесі на нього «полювало» ЧК, що ЧК його навіть арештовувало разом з іншими шістнадцятьма, але друг Бауна, який навчався з ним у школі, працював у ЧК й його урятував (дав утекти). Тепер цей друг мешкає в Америці»⁷⁸. Утім, на запит Особого відділу (ОВ)⁷⁹ Київського облвідділу

Одеського окрвідділу ГПУ (до грудня 1925 р.); уповноважений іноземної групи ІНО ГПУ УССР. З серпня 1926 р. нач. 2-го (іноземного) відділку КРВ ГПУ УССР; згодом нач. ІНО КРВ ГПУ УССР. Пом. нач. ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО (з липня 1930 р.); заст. нач. ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО (з жовтня 1931 р.); 2-й заст. нач. ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО (з липня 1932 р.). Згодом – заст. нач. ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО й (за сумісництвом) нач. ІНО ГПУ УССР. У липні – листопаді 1934 р. – заст. нач. ОВ УГБ НКВД УССР та ОВ ГУГБ НКВД УВО, одночасно (до 1935 р.) нач. ІНО УГБ НКВД УССР. У лютому 1935 р. – грудні 1936 р. – нач. ОВ УГБ НКВД БССР. З січня 1937 р. – заст. нач. 5-го (ОВ) відділу ГУГБ НКВД ССРСР. Арештований 29 липня 1937 р., 3 серпня 1938 р. ВК ВС СРСР «засуджений» до ВМП. Страчений 3 вересня 1938 р. ВК ВС РФ визнаний особою, яка не підлягає реабілітації (20.03.2014).

Докладніше про нього див.: Тумшис М. А. *Євреї в НКВД ССРСР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря* / М. А. Тумшис, В. А. Золотарёв. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке; Ун-т Дмитрия Пожарского, 2017. – С. 335–336.

⁷⁷ ГДА СБ України, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 11.

⁷⁸ Там само, т. 3, арк. 51.

⁷⁹ Докладніше про цю репресивну структуру див.: Божко О. *Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр.* / Олег Божко // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 337–361; 2001. – № 2 (17). – С. 281–315.

О. Божко слушно зауважує неточність українського перекладу назви цього репресивного підрозділу – звичне тлумачення як «особливий» не уповні адекватне (див.: Божко О. *Особливі відділи в системі органів*

ГПУ від 20 грудня 1933 р., чи справді Г. Баун арештовувався органами ГПУ в Одесі 1920–1921 рр., надійшла відповідь з Одеси, що, за локальними обліками, він не проходить як затриманий 1920–1921 рр.⁸⁰ Одначе відсутність формальної фіксації арешту аж ніяк не свідчить, що Германа одеські чекісти узагалі не затримували, адже більшовицьку таємну поліцію навряд чи можна запідозрити у суворому дотриманні правничих приписів.

Специфіка Одеси як припортового міста й особливості статусу місцевого представника Германського бюро у справах полонених окреслена у супліці Уповноваженого НКЗС УСРСР М. Южного керівництву республіканського зовнішньополітичного відомства від 27 грудня 1921 р.:

«В Одесі, яка відрізняється від Харкова та інших міст України строкатістю іноземних колоній, до цього часу немає жодного консульства. Тому, природно, іноземні піддані, які вбачають в уповноважених по реевакуації єдиних іноземних представників, звертаються до них з клопотаннями щодо захисту їхніх інтересів.

Уповноважені з реевакуації, які й без того мають тенденції виконувати функції, якщо не послам надані, то щонайменше – консулам, – такі клопотання приймали та зверталися до місцевих установ з пропозицією щодо відновлення порушених, на їхню думку, прав іноземців [...]»⁸¹.

Особливо вирізнялися у цьому відношенні представник Германського бюро у справах полонених К. Ган та неназваний персидський консул. М. Южний пропонував нормалізувати такі контакти, спрямувавши усі звернення іноземних громадян

державної безпеки 1918–1946 рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 340).

Тому тут і далі зберігаємо російську автентичну назву союзної («СССР») та республіканської квазідержавності («УСРСР»), структур й підрозділів репресивного апарату УСРСР/СССР та їхніх аббревіатур – «особий відділ» (ОВ); «государственная безопасность» (ГБ), «Управління ГБ» (УГБ), «ЧК», «ГПУ», «НКВД»; означення функціонерів ГБ – «чекісти», «гребісти», «енкаведисти», «особисти» та ін.

⁸⁰ ГДА СБ України, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 100.

⁸¹ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 750, арк. 120.

до Управління Уповноваженого НКЗС УССР в Одесі – «єдино компетентного у питаннях взаємин з інопредставниками й прав та обов'язків іноземців»⁸².

В іншому грудневому листі 1921 р., майже синхронному з вищенаведеним, одеський Уповноважений НКЗС УССР подав докладнішу характеристику поведінки німецького представника, який відверто дратував місцевого функціонера НКЗС й, у свою чергу, поскаржився на М. Южного у Харків:

«Гр[омадянин] Ган [...] почуввається у нас як у себе вдома; прагне представляти себе повноважним представником Німеччини й, намагаючись триматися з усіма в Управлінні [НКЗС УССР в Одесі] на короткій нозі, порушує постійно усілякі клопотання, що ніякого абсолютно стосунку до нього не мають.

Попри відсутність повноважень, він усе ж цікавився справами угорських підданих й усіма силами намагався відстоювати їхні інтереси. До чого гр. Ган доходить у своєму прагненні представляти цих громадян, ілюструє, наприклад, той факт, що у його Бюро є спеціальний співробітник з угорських справ, й ми неодноразово були змушені у ввічливій формі зауважувати гр. Гану, що не можемо входити в обговорення з ним справ, щодо яких він не уповноважений»⁸³.

Й насамкінець М. Южний завершував філіппіку, звернену проти К. Гана, особистою характеристикою німця:

«Загалом слід зауважити, що гр. Ган – особа, безумовно, спекулятивна, за чутками, власник заводу в Одеській губернії⁸⁴ й зять московського фабриканта, й зі свого представництва він, очевидно, робить крамничку.

Його поведінка у багатьох питаннях [...], щодо яких він клопотався; отримання великої кількості мануфактури, медикамен-

⁸² Там само, арк. 120 зв.

⁸³ Там само, спр. 551, арк. 53–53 зв.

⁸⁴ Цю інформацію не вдалося верифікувати. У вищезгаданому «Списку секвестрованого майна германських, австрійських та турецьких підданих, що перебуває у завідуванні Херсонсько-Бессарабського Управління Землеробства та Державного Майна» згадується лише «Фёдор [Теодор] Ган, германско подданный, дом в городе Сороках [нині Молдова]» (ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 149, арк. 57 зв.).

тів, напоїв та ін. здавалася нам дуже підозрілою, якщо не більше, й доводилося стосовно нього застосовувати велику обережність»⁸⁵.

Попри це, наголошував М. Южний, він особисто й увесь апарат Уповноваженого НКЗС УСРСР в Одесі намагалися підтримувати з К. Ганом «рівні, нормальні й добрі відносини»:

«Часто робилися йому, якщо це не мало принципового політичного характеру, багато послуг й люб'язностей, і якщо врахувати незліченну кількість такого роду люб'язностей й поступок, то гр. Гану слід було б визнати, що він нашими відносинами мав би бути більш ніж задоволений»⁸⁶.

Восени 1922 р. Германське бюро у справах полонених в Одесі виявилось принаймні частково причетним до справи повернення астрономічних приборів Гамбурзької експедиції по спостереженню за сонячним затемненням 1914 р.

Властиво, справа повернення астрономічних приладів була актуалізована германськими дипломатами в Україні за чотири роки до цього.

Так, 2 червня 1918 р. Посол Німеччини в Україні Філіп Альфонс барон Мумм фон Шварценштейн⁸⁷ надіслав листа Міністерству закордонних справ Української Держави (вихідний № 2436):

⁸⁵ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 551, арк. 53 зв. – 54.

⁸⁶ Там само, арк. 54.

⁸⁷ З огляду на фактичний стан справ, кайзерівський представник в Україні не лише розглядався усіма саме як Посол, а й був ним по суті. Утім, формально він виступав як очільник «Німецької делегації в Україні» (на його офіційних паперах стояв штамп – «Deutsche Ukraine-Delegation») (репліку з цього приводу див.: Пиріг Р. *Барон Альфонс Мумм – глава німецької дипломатичної місії // Його ж. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 р.* – С. 251).

Утім, офіційні звернення до Представника Німеччини в Україні адресувалися «Панові Представнику Цісарської Німецької Держави Дійсному Тайному Раднику Фрайгерру Д-ру Мумм фон Шварценштейну» (див., напр.: ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 103, арк. 15–16, 21, 35, 40, 42–43; та ін.).

«Напередодні вибуху війни вибралась до Криму Експедиція, яка утворилася в Німеччині для дослідів над затемненням сонця. Взяті сею експедицією прилади, власність Університетської обсерваторії в Бабельсбергу, перебувають, згідно з донесенням Цісарського Німецького Генерального Консуляту в Одесі, зараз частиною в Обсерваторії в Одесі, частиною у будинку, приналежному тамтешньому Новоросійському університету, при вул. Преображенській, 24.

Директор згаданого Університету, пан професор [Антін] Білімович згодився, як тільки він одержить відповідні вказівки від Українських військових влад у Києві, видати прилади Цісарському Німецькому Генеральному Консулятові [в Одесі]. Я осмілююсь прохати відповідного зарядження, щоби професорові Білімовичові дано відповідні вказівки зі сторони Українських до цього належних військових влад. Евентуальні претензії за ушкодження приладів в часі переходування я мушу собі застерегти»⁸⁸.

7 червня 1918 р. МЗС УД звернулося до Міністерства військових справ (вих. № 4068):

«Пересилаючи копію [звернення Представництва Німеччини в Україні] за № 2436 на Ваше розпорядження, Міністерство Закордонних Справ має честь повідомити, що з його боку не зустрічає[ся] перепон задовольнити прохання німецького Представника»⁸⁹.

Того ж дня аналогічне звернення було адресоване й Міністерству освіти УД (вих. № 4069)⁹⁰.

Очевидно, що відомства, до яких звернулося Міністерство закордонних справ УД у цій справі, не надто поспішали з оперативною відповіддю. Тому 26 червня А. Мумм вдруге потурбував українське зовнішньополітичне відомство:

«Маю честь нагадати Вам про мою ноту від 2 червня щодо приладів експедиції, спорядженої у Німеччині для вивчення сонячного затемнення 1914 р.

⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 103, арк. 4.

⁸⁹ Там само, арк. 5.

⁹⁰ Там само, ф. 2201, оп. 1, спр. 390, арк. 1.

Я був би вдячний Міністерству закордонних справ, якби воно повідомило мені про стан цієї справи, аби я міг відповісти на отриманий мною запит про результати кроків, які я вжив для повернення цих інструментів»⁹¹.

Тим часом, 3 липня 1918 р., вже після одержання МЗС УД другої германської ноти з приводу астрономічних приладів нездійсненої експедиції 1914 р., керівництво гетьманського Міністерства освіти листовно повідомило Міністерство військових справ УД, що з його боку не вбачається перешкод задоволенню німецького клопотання щодо повернення астрономічних приладів⁹².

Оскільки ані освітнє відомство, ані військове міністерство вчасно не поінформували МЗС УД у справі з вищезгаданим запитом германського представника, зовнішньополітичне відомство УД вирішило діяти наполегливо й десять днів по тому, 13 липня, вдруге звернулося до Міністерства освіти (вих. № 5886):

«В додаток до відношення з дня 7 червня за № 4069, Міністерство Закордонних Справ має честь повідомити, що підтримує цілковито прохання, щоби були повернені обсерваційні інструменти, зложені в обсерваторії і Університеті в Одесі, Головному Німецькому Консулятові в Одесі і прохає його [Міністерство освіти] по можливості якнайскорше полагодити [цю справу] і про наслідки нас ласкаво повідомити»⁹³.

Лист підписали очільник МЗС Д. Дорошенко, який власноручно його відредагував, директор департаменту чужоземних зносин міністерства К. Лоський й тво управителя консульським відділом МЗС Д. Андрієвський.

Того ж дня, 13 липня, керівник зовнішньополітичного відомства Української Держави Д. Дорошенко нарешті інформував «Пана Представника Німецької Держави Дійсного Тайного Радника Фрайгерра Д-ра Мумма фон-Шварценштейна»:

⁹¹ Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 103, арк. 10.

⁹² Там само, ф. 2201, оп. 1, спр. 390, арк. 3.

⁹³ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 390, арк. 6.

«В відповідь на ласкаве звернення з дня 26 червня с. р. (додаток до Вашого № 2436 з дня 2 червня с. р.) в справі видання інструментів обсерваційних з Одеського Університету, Міністерство Закордонних Справ має честь повідомити, що в згаданій справі звернулося до Міністерства Справ Військових і Освіти, зазначивши, що зі сторони його немає ніяких перепон повернути згадані інструменти Головному Німецькому Консулятові [в Одесі] і що в сій справі знову звернулося до згаданих Міністерств»⁹⁴.

Утім, повторне звернення МЗС до Міністерства військових справ відбулося лише 15 липня 1918 р. (вих. № 5901):

«В додаток до відношення з дня 7 червня за № 4068, Міністерство Закордонних Справ має честь повідомити, що піддержує цілковито прохання Німецького Представника, щоби були повернені обсерваційні інструменти, зложені в Обсерваторії і Університеті в Одесі, Головному Німецькому Консулятові в Одесі, і прохає його [Міністерство військових справ] по можливості якнайскорше полагодити [цю справу] і о висліді нас ласкаво повідомити»⁹⁵.

25 липня канцелярія військового міністерства відповіла на обидва звернення МЗС УД (за №№ 4068 та 5901). Начальник канцелярії полковник М. Ковалевський інформував управляючого зовнішньополітичним відомством:

«З наказу Товариша Військового Міністра маю за честь повідомити, що з боку Військового Міністерства не зустрічається перепон задовольнити прохання Німецького представника відносно приладів Німецької експедиції для досліду над затінням сонця, про що повідомлено пана Ректора Новоросійського Університету відношенням від 19 червня під числом 2115/8009»⁹⁶.

По отриманні потрібних відомостей від військового та освітнього міністерств Української Держави, 6 серпня 1918 р. МЗС УД нарешті інформувало «Пана Представника Німецької

⁹⁴ Там само, ф. 3766, оп. 1, спр. 103, арк. 16.

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 103, арк. 17.

⁹⁶ Там само, арк. 20.

Держави Дійсного Тайного Радника Фрайгерра Д-ра Мумма фон Шварценштейна»:

«В відповідь на ласкаве звертання з дня 26 червня б[іжучого] р[оку] (додаток до Вашого № 2436 з 2 червня с. р.) в справі видання інструментів обсерваційних до експедиції для дослідку над затмінням сонця з Одеського Університету – Міністерство Закордонних Справ має честь повідомити, що в згаданій справі з боку Українського Уряду не стрічається перепон задовольнити Ваше прохання, про що повідомлено пана ректора Новоросійського Університету відношенням від 19 червня під № 2115/8009»⁹⁷.

Одначе до практичного повернення обладнання германської астрономічної експедиції 1914 р. справа так і не дійшла – кайзерівське військо стрімголов наближалось до катастрофи, німецька окупаційна влада в Україні щодень слабшала й вже не спромоглася гарантувати безпечне повернення інструментів.

Питання нарешті вдалося вирішити лише після окупації української території російським більшовицьким режимом й за умов гострої зацікавленості Кремля у налагодженні життєво важливих для нього відносин з Веймарською Республікою.

Отже, 23 серпня 1922 р. Головноуповноважений Німецького Червоного Хреста в РСФСР та УССР⁹⁸ вищезгаданий Г. Гільгер надіслав листа до НКЗС УССР, у якому повідомлялося, що для спостереження за повним сонячним затемненням, яке очікувалося у серпні 1914 р., з Німеччини до Криму (Феодосія) заздалегідь були відряджені чотири наукові експедиції (Берлінської, Гамбурзької, Мюнхенської та Потсдамської обсерваторій), споряджені усіма необхідними інструментами й приладами. Утім, невдовзі по прибуттю німецьких учених вибухнула Перша світова війна. Члени експедицій повернулися додому (звісно, не одразу, частина молодших з них від-

⁹⁷ Там само, арк. 21.

⁹⁸ Див. також: *Угода між Німецьким Червоним Хрестом і Центральною Комісією по наданню допомоги голодуючим Україні при ВУЦВК*, 12 червня 1922 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів (1917–1923 рр.). – С. 511–513.

були короткотермінове, або й триваліше інтернування), але майже усі інструменти залишилися у Росії.

На щастя, більша частина інструментів та приладів для астрономічних спостережень уціліла й зберігалася у директора Одеської обсерваторії, професора Новоросійського університету Олександра Орлова; менша (4 ящики) – у Харківській обсерваторії, якою керував професор Микола Євдокимов⁹⁹.

У 1923 р. німецькі астрономи планували спостерігати за повним сонячним затемненням в Австралії. Очолити їхню експедицію мав директор Гамбурзької обсерваторії професор Ріхард Шорр¹⁰⁰. Спостереженням надавалося виняткове значення, оскільки планувалося уперше верифікувати теорію відносності А. Ейнштейна. Зрозуміло, німці потребували інструментів своїх кримських експедицій 1914 р.

Листом Г. Гільгера увага керівництва республіканського зовнішньополітичного відомства приверталася до того, що ще 14 липня голова Головного управління Німецького Червоного Хреста Йоахім фон Вінтерфельд-Менкін інформував Повноважного представника УСРС у Берліні В. Ауссема про вищезгадані факти, але справа усе ще не була полагоджена. Відтак Німецький Червоний Хрест уповноважив д-ра Г. Гільгера вступити у безпосередні перемовини з Урядом УСРС у Харкові й отримати від нього дозвіл на завантаження інструментів на німецький пароплав «Іонія», що мав прийти до Одеського порту наприкінці вересня. Цим пароплавом до Одеси мав прибути й проф. Р. Шорр для приймання інструментів на місці¹⁰¹.

⁹⁹ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 576, арк. 28.

¹⁰⁰ Шорр Ріхард (Richard Reinhard Emil Schorr; 20.08.1867 – 21.09.1951) – німецький астроном, директор Гамбурзької обсерваторії (1900–1941). 1905–1928 рр. організував 8 експедицій для спостереження сонячних затемнень у різних частинах світу, у семи з яких брав особисту участь.

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 576, арк. 28 зв. – 29.



Німецький астроном
Ріхард Шорр. Вікіпедія

Одночасно Г. Гільгер просив НКЗС УСРСР, унаслідок «надзвичайної терміновості питання», ще до його особисто й керівника Гамбурзької обсерваторії Р. Шорра приїзду до Одеси зробити відповідне розпорядження місцевій одеській владі та підготувати дозвільні документи на вивезення астрономічного обладнання до Німеччини. Також висловлювалося побажання отримати по приїзді припис на видачу чотирьох місць з інструментами з Харківської обсерваторії та завантаження їх у наданий німецькому представникові для поїздки до Одеси салон-вагон.

Насамкінець автор звернення стверджував, що прихильне ставлення Українського Уряду до цього питання є вирішальним чинником для успіху майбутніх наукових досліджень, а клопотання німецьких астрономів не залишиться поза увагою харківської влади¹⁰².

Властиво, усю справу ініціював саме директор Одеської обсерваторії О. Орлов, який інформував німецьких колег про наявність у місті інструментів Гамбурзької експедиції з сонячного затемнення 1914 р., запропонувавши терміново вирішити питання з їхнім поверненням. Оскільки наступним місцем спостереження за цим феноменом була 1923 р. Австралія, транспортування на цей віддалений континент наукових приладів вимагало тривалого часу.

¹⁰² ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 576, арк. 29.

Відтак Німецький Червоний Хрест, який споряджав у Гамбурзі пароплав з жертвами для голодуючих, у червні 1922 р. звернувся до Повпреда УССР у Німеччині В. Ауссема з проханням видати візу проф. Р. Шорру, аби гамбурзький астроном скористався гуманітарним пароплавом для відвідин Одеси й вивезення наукових приладів. Володимир Християнович обіцяв дати візу негайно, «коли буде необхідно», однак ситуацію не проконтролював й не поінформував про власну обіцянку своїх колег.

За тимчасової відсутності Повпреда УССР у Берліні візу німецькому астроному видав 1-й секретар Повпредства Наум Калюжний¹⁰³, який не був посвячений у цю справу. Наприкінці його листа до заступника наркома закордонних справ УССР

¹⁰³ *Калюжний Наум Михайлович* (справжнє прізвище – Шейтельман; 08.03.1886 – 17.11.1937) – політичний діяч, дипломат УССР, націонал-комуніст. Народився у м. Устивиця Миргородського повіту на Полтавщині. Закінчив міську школу у м. Ромни Полтавської губ. (1902), склав іспит при Полтавській гімназії на звання народного учителя (1904). Нелегально працював на Полтавщині як соціаліст-революціонер; створював осередки українських есерів; працював народним учителем. Служив у війську (1916–1917). Належав до Української партії соціалістів-революціонерів, УПСР (боротьбистів) та УКП (боротьбистів). Член КП(б)У з 1920 р. Обирався членом ВУЦВК II – VI скликань, кандидатом у члени ВУЦВК VII – VIII скликань. З серпня 1921 р. – 1-й секретар Повпредства УССР у Німеччині; з вересня 1922 р. – 1-й секр. Повпредства УССР в Австрії; з серпня 1923 р. до грудня 1924 р. – 1-й секр. Повпредства СССР у Чехо-Словаччині. Згодом: зав. соціально-культурною секцією НК РСІ УССР (01.1925 – 04.1926); радник Повпредства СССР у Чехо-Словаччині (04.1926 – 12.1929); в апараті НКЮ УССР (1.02.1930 – 15.05.1931). Згодом на видавничій роботі у НКЮ УССР. 23.03.1937 р. здав партквиток, подав заяву про вихід з КП(б)У через хворобу. 18 вересня 1937 р. арештований у Харкові за приналежність до «Української Військової Організації». Винним себе не визнав. Помер у харківській в'язниці (див.: Рубльов О. С. *Калюжний Наум Михайлович* // Енциклопедія історії України: У 8 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4. – С. 46–47).

В. Яковлева від 1 серпня 1922 р. виразно лунає розгубленість: «Безперечно, у цій справі вимагалася з нашого боку особлива обачність, але, на жаль, виявилось неможливим що-небудь зробити, оскільки я не був попереджений свого часу тов. Ауссемом щодо даної ним обіцянки [Німецькому] Червоному Хресту.

Будь ласка, вдайтеся до можливих заходів задля з'ясування питання щодо можливості видачі цих астрономічних приладів, аби попередити неприємності, що можуть виникнути»¹⁰⁴.

18 серпня Наум Михайлович інформував того ж адресата про розвиток ситуації. Неквапливість харківських урядовців ледь не зірвала поїздки гамбурзького астронома. На запитання Німецького Червоного Хреста, чи гарантоване йому по прибуттю до Одеси безпечне вивезення наукових приладів, берлінський дипломат УССР відповів, що наявність візи цього автоматично не вирішує, оскільки йдеться про врегулювання договірних відносин між УССР та Німеччиною. Відтак астроном тимчасово відмовився від подорожі, відтермінувавши її до полагодження відповідних формальностей¹⁰⁵.

Невдовзі НКЗС УССР спрямував запит до Головного управління професійної освіти республіканського Наркомату освіти, чи немає з боку НКО заперечень проти передання астрономічних приладів до Гамбургу. 18 серпня (вочевидь, заднім числом) було ухвалено рішення Головного професу УССР:

«Вважати за можливе повернення астрономічних інструментів Гамбурзькій комісії із сонячного затемнення»¹⁰⁶.

26 серпня комісія у складі співробітника для доручень й перекладача Управління Уповноваженого НКЗС УССР в Одесі Марка Моргуліса, представника Одеської губпрофосвіти Вайнштока й репрезентанта місцевого Германського бюро Германа Бауна (фактичного заступника керівника Бюро) відвідала два

¹⁰⁴ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 576, арк. 46 зв.

¹⁰⁵ Там само, арк. 44–44 зв.

¹⁰⁶ Там само, арк. 41, 48.

місця зберігання інструментів Гамбурзької наукової експедиції спостереження за сонячним затемненням 1914 р.

По-перше, в Одеській обсерваторії члени комісії поспілкувалися з її віце-директором проф. М. Ляпіним, який передав їм список інструментів, складений ще 1916 р. при їхньому прийманні від військової влади. При цьому з'ясувалося, що й згодом відбувалися неодноразові реквізиції цих приладів під різними приводами. Те, що залишилося й зберігалось у ящиках, вже не відповідало опису 1916 р. Відтак потрібний був новий реєстр.

Далі комісія оглянула місце складування інструментів – погріб обсерваторії, який виявився суцільно заваленим дуже важкими й великими ящиками з астрономічними приладами. Захаращеність приміщення не дала навіть можливості підрахувати приблизну кількість ящиків. Аби терміново провести такий облік, Г. Баун запропонував використати допомогу німецьких військовополонених, які очікували повернення на Батьківщину¹⁰⁷.

Інша частина німецьких астрономічних приладів зберігалася на складі колишнього Новоросійського університету по вул. Преображенській, 24. Стан їхнього зберігання був аналогічний, що й в обсерваторії.

29 серпня 1922 р. новий Уповноважений НКЗС УСРСР в Одесі С. Козюра інформував про це обстеження харківський НКЗС, зазначивши, що унаслідок хаотичного зберігання приладів слід здійснити виймання інструментів й скласти у присутності експерта (проф. М. Ляпіна) докладний їхній опис із зазначенням стану збереженості. Одночасно він наголосив, що, «унаслідок пропозиції гр. Бауна про використання з цією метою праці німецьких військовополонених, до роботи можна буде приступити з завтрашнього же дня»¹⁰⁸. Аби отримати з Хар-

¹⁰⁷ Там само, арк. 37.

¹⁰⁸ Там само, арк. 36.

кова санкцію на подальші дії, він же адресував керівництву відомства й телеграму:

«Подлежат ли возвращению гамбургские астрономические инструменты? Не возражаете ли против участия Германбюро в работе? С. Козюра»¹⁰⁹.

Якщо перше питання вже було вирішене – прилади мали повернутися до Німеччини, то від співучасті локального Германського бюро урядовий Харків категорично відмовився: вочевидь, вплинули вищезгадані скарги М. Южного на самочинне розширення власної компетенції одеським Уповноваженим Германського бюро К. Ганом. Відтак на телеграмі С. Козюри 31 серпня було накладено резолюцію заступника наркома НКЗС В. Яковлева:

«1. Работу по расследованию, переписи и определению состояния приборов произвести, всё имущество принять в ведение Уп. НКИД в Одессе и там хранить до распоряжения. 2. Никакого Германбюро к работе не допускать. Это наше внутреннее дело»¹¹⁰ (виділення наше. – О. Р.).

29 вересня заступник наркома закордонних справ УССР С. Канарський телеграфував в Одесу місцевому Уповноваженому НКЗС С. Козюрі, що очікується прибуття до міста Уповноваженого НЧХ Г. Гільгера, якому слід надати «усіляке сприяння в ознайомленні зі станом астрономічних приладів», а про приїзд д-ра Р. Шорра слід повідомити до Харкова¹¹¹.

10 жовтня 1922 р. в Одесі нарешті був складений здавальний акт. Згідно із ним, представник Одеського губернського відділу професійної освіти Вайншток, секретар Управління Уповноваженого НКЗС УССР в Одесі М. Моргуліс, з одного боку, й директор Гамбурзької обсерваторії, професор, д-р Р. Шорр – з іншого, у присутності директора Одеської обсерваторії, професора О. Орлова та локального Уповноваженого Німецького Червоного Хреста пана Карла Гана, – підписали відповідний

¹⁰⁹ Там само, арк. 49.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Там само, арк. 65.

акт, що 10 жовтня 1922 р. комендантом Одеського інституту народного господарства Голуб'ятниковим були передані проф. Р. Шорру 75 ящиків з астрономічним майном¹¹².

11 жовтня 1922 р. германський пароплав «Іонія» з німецьким астрономом й науковими приладами взяв нарешті курс на Гамбург¹¹³.

5 лютого 1923 р. начальник КРО Постійного представництва ОГПУ ССРСР на Правобережній Україні й Київського округового ГПУ УССР Микола Ніколаєв-Журид підписав чергове інформаційне зведення про чекістське «обслуговування» іноземних дипломатичних місій й представництв на контрольованій його структурою території.

Окрема увага у документі приділялася й Бюро у справах германських полонених в Одесі, його діяльності й персоналу. Згадувався у зведенні й Герман Баун:

«Бюро существует с февраля 1920 г.; во главе Бюро – [Карл] ГАН.

Установленное за ним тщательное наблюдение Одесским Губотделом [ГПУ УССР] ничего подозрительного не обнаружило. Кроме ГАНА, в Бюро работает штат служащих в восемь человек: 1) БАЙН [БАУН] Герман Карлович – заместитель Представителя; одно время занимался спекуляцией валютой и часто разъезжал;

2) ДУМБАДЗЕ Яков Константинович – комиссионный врач.

Остальные – мелкие служащие.

За время существования Бюро им отправлено в порядке репатриации 840 человек германцев, 528 человек австрийцев, 160 человек венгерцев и 244 человека чехословаков. В работе своей Бюро держит контакт с Инотделом и Эвакобазой.

До марта месяца 1922 г. Бюро только удостоверяло подданство желающих выехать граждан, причём отправка производилась

¹¹² Там само, арк. 68.

¹¹³ Там само, арк. 67.

Докладніше про подальшу співпрацю учених УССРС з германськими колегами у цій царині див., напр.: Кулінич І. М. *Українсько-німецькі історичні зв'язки* / І. М. Кулінич; [АН УРСР. Інститут історії]. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 164–171 (Розділ 3. *Українсько-німецькі стосунки в галузі науки: Математика. Астрономія. Технічні науки*).

через Евакобазу. В настоящее же время Бюро производит от-
правку за свой счёт.

Кроме своей прямой работы, Бюро занимается также розыском
лиц по запросам из-за границы. В последнее время таких
случаев отмечено два»¹¹⁴ (виділення наше. – О. Р.).



Герман Баун, 1920-ті рр.
За кн.: «Великий терор»
в Україні. Німецька
операція 1937–1938 рр.
Київ, 2018

Того ж самого 1923 р. в Одесі
розпочало свою діяльність Кон-
сульство Німеччини. Першим очіль-
ником представництва, згідно з ек-
зекватурою від 18 червня 1923 р.,
став д-р Філіп Фассель (dr. Philipp
Vassel /26.08.1873 – 19.12.1951/).
Він керував Консульством упро-
довж 1923–1925 рр.

До штату представництва увій-
шли також К. Ган (секретар, офі-
ційно – експерт з торговельних
питань) та Г. Баун (помічник кон-
сульського секретаря зі статусом
другого секретаря).

Консульське представництво
Німеччини в Одесі по вул. Комін-
терну, 10, назагал провадило роз-
мірене провінційне життя¹¹⁵. Його

¹¹⁴ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 162, т. 11, арк. 135.

¹¹⁵ Довідник «Вся Одесса и Одесская губерния» на 1925 р. у підрозділі
«Іноземні представництва та консульства» подавав таку інформацію:
«Германське консульство, Комінтерну, 10; тел. 1/77. Генеральний
консул – д-р Вассель Ф., віце-консул – д-р Кроль Д., торговий ек-
сперт – п. Ган К., канцлер – п. Бухгольц В. Прийом від 10 до 12.

Турецька репатріаційна місія, Казармений пров., 6. Член місії –
п. Шараф-Еддін.

Королівське італійське консульство, бульвар Фельдмана, 5; тел. 18/87.
Генеральний консул – п. Вінченце Галанті, віце-консул – п. Сільвіо
Коцціо» (див.: *Вся Одесса и Одесская губерния: Адресная и справочная
книга на 1925 г.* – Одесса: Издание «Известий Одесского губкома
КП(б)У, губисполкома и губпрофсовета», 1924. – С. 204).

працівники не були переобтяжені надміром праці. Якщо й траплялися якісь інциденти, то пов'язувалося це з коливанням кон'юнктури германо-советських відносин.

Так, наприклад, було з інцидентом 3 травня 1924 р. у берлінському Торговельному представництві ССРСР, у функціонуванні якого, крім офіційної легальної сторони – налагодження торговельно-економічних відносин обох країн, взаємовигідної торгівлі, домінувала все ж таки нелегальна складова – підтримка підривної роботи Комуністичної партії Німеччини, різного роду розвідувальні операції тощо¹¹⁶.

Отже, 3 травня 1924 р. берлінська поліція провела обшук у советському Торгпредстві. З цього приводу Повпред ССРСР у Німеччині Н. Крестінській зробив офіційну заяву:

«3 мая около полудня большой отряд полицейских, а также представителей тайной полиции, вторгся в здание торгпредства ССРСР. Помещение конторы было занято, сотрудники выгнаны во двор, письменные столы и шкафы взломаны с помощью штыков, повсюду произведены обыски. Даже руководители торгпредства, принадлежащие к дипломатическому корпусу, были самым грубым образом лишены свободы движения, а у одного из них отнят дипломатический паспорт.

Некоторые из сотрудников торгпредства подвергались физическим оскорблениям. Многие арестованы и перевезены в полицейское бюро.

Действиями полиции руководил правительственный советник Вейс. Действия полиции отличались необычайной грубостью.

Несмотря на то, что полпред тов. Крестинский немедленно отправился к министру иностранных дел Штреземану, признавшему недопустимость действий полиции и давшему обещание немедленно прекратить обыск, полиция оставалась в здании торгпредства с полудня до 4 час. 20 мин. дня.

Полпредство рассматривает поступок германских властей как неслыханное нарушение экстерриториальности, а так-

¹¹⁶ Див., напр.: Рубльов О. «Наша людина у Берліні»: Павло Ладан (1892–1933) – манівцями націонал-комунізму й кремлівської розвідки / О. С. Рубльов // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2020. – № 1. – С. 176–453.

же грубое попрание международных дипломатических обычаев»¹¹⁷ (виділення у тексті заяви. – О. Р.).

Звичаєм російського більшовицького режиму на усій опанованій ним території колишньої імперії Романових 7–8 травня 1924 р. відбулися зрежисовані владою «стихийні протести» (демонстрації й мітинги), спрямовані проти «свавілля берлінської поліції». Так, 8 травня «протестанти» вийшли й на вулиці «Південної Пальмири». Звичайно, що у фокусі їхньої уваги опинилося й германське представництво, де вже опівдні почав збиратися велелюдний натовп – вочевидь, в очікуванні подій. Багато хто звернув увагу, що з будинку германського консульства було, принаймні тимчасово, знято прапор Ваймарської Республіки.

На початку загальноодеської демонстрації чимало робітничих колон звернули на вулицю Комінтерну, де розташовувалося Консульство Німеччини в Одесі. У лавах демонстрантів, звісно, лунали вигуки обурення з приводу «нахабної вихватки» берлінської поліції. Біля консульського будинку, що його охороняв посилений наряд кінної міліції, відбувся «імпровізований мітинг», на якому спершу слово надали рядовим позапартійним робітникам. Після цього «розігріву» виступив й робітник-німець, який розставив потрібні владі акценти: «Нахабну вихватку германського уряду слід розцінювати як бажання вислужитися перед Францією. Але германський пролетаріат своїми маніфестаціями протесту [...] гукнув своїй буржуазії: «Руки геть від Советського Союзу!». Нині на вулиці германських фашистів [...] свято. Але це буде їхній останній

¹¹⁷ *Обыск в торгпредстве СССР в Берлине: Наглость эсдековских шпи-ков // Известия Одесского губкома КП(б)У, губисполкома и губпрофсовета. – 1924. – 6 мая. – № 1324. – С. 1.*

Урегулювання германо-советського конфлікту тривало фактично до жовтня 1924 р. Про цей інцидент й події навколо нього докладніше див., напр.: *Москва – Берлин: политика и дипломатия Кремля, 1920–1941: Сборник документов: В 3 т. / Науч. совет по истории социальных реформ, движений и революций РАН; Архив Президента РФ; отв. ред. Г. Н. Севостьянов. – М.: Наука, 2011. – Т. 1: 1920–1926. – С. 262–366.*

пир, після якого до влади прийде германський робітничий клас. Тоді у союзі з вами ми завоюємо увесь світ»¹¹⁸.

Улітку 1928 р. у керівництві Консульства Німеччини в Одесі відбулася ротація. 23 червня 1928 р. до цього південноукраїнського міста прибув новий германський консул – Пауль Рот (Paul Rott), також з одеських німців, який до того працював у Посольстві Німеччини у Москві¹¹⁹. Він очолював представництво до 1936 р.

Восени 1928 р. постать Германа Бауна почала дедалі більше привертати увагу советської таємної поліції. Насамперед пов'язувалося це з роз'ізною активністю другого секретаря Одеського консульства Німеччини, спричиненою дорученою йому гуманітарною місією – розшуком місць поховання загиблих німецьких вояків та військовополонених часів Першої світової війни та кайзерівської окупації України. ГПУ не надто вірило у добродійність цих мандрівок, вважаючи їх лише

¹¹⁸ *Демонстрація протеста одесских рабочих против насилия над нашим Торгпредством: У здания германского консульства* // Известия Одесского губкома КП(б)У, губисполкома и губпрофсовета. – 1924. – 9 мая. – № 1327. – С. 2.

¹¹⁹ Про його висвітлення советської дійсності регіону див., напр.: *Річний звіт за 1933 р. Консульства Німеччини в Одесі*, 6 грудня 1933 р.; *Річний звіт за 1934 р. Консульства Німеччини в Одесі*, 4 грудня 1934 р. // *Голодомор в Україні 1932–1933 рр. за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / Упорядкування А. І. Кудряченка*. – К., 2008. – С. 202–233; 299–325; Марочко В. *Німецькі дипломати і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні / В. І. Марочко* // Київські історичні студії. – 2015. – № 1. – С. 62–66; Бажан О. *Погляд з Одеси: Суспільно-політичне та економічне життя на Півдні України у першій половині 1930-х рр. очима німецьких дипломатів / Олег Бажан* // Південний Захід. Одесика: Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – Вип. 20 / редкол.: В. Савченко (гол. ред.) та ін. – С. 179–199; Матяш І. *Іноземні представництва в Одесі в умовах радянської влади (1919–1939): Діяльність консульства Німеччини* // Матяш І. *Іноземні представництва в Україні (1919–1991): протистояння і співпраця*. – К., 2020. – С. 242–247.

прикриттям інших задумів консульських працівників Ваймарської Республіки в УССР.

Так, 22 вересня 1928 р. заступник начальника Одеського округового відділу ГПУ УССР Юхим Кривець підписав таємний меморандум *«Про поїздки секретаря Германського консульства БАУНА»*, адресований начальникам дорожньо-транспортних відділів ОГПУ станцій Бірзула та Гайворон, начальнику міського відділу ГПУ м. Тирасполя й начальнику Первомайського окрвідділу ГПУ. У ньому повідомлялося, що 23 вересня під приводом розшуку й упорядкування могил німецьких військовополонених з Одеси вирушає секретар Німецького консульства Г. Баун. Він має намір відвідати Бірзулу, Балту, станції Слобідка й Гайворон, а також колонію Зебах поблизу Бірзули. У кожному з означених населених пунктів він мав проводити відповідну роботу, зупиняючись на неокреслений термін.

І далі Юхим Хомич з'ясував підлеглим, чому ця гуманітарна, здавалося, подорож викликала занепокоєння одеських чекістів:

«Маючи на увазі, що Германське консульство у даний момент дуже цікавиться становищем на селі у зв'язку з недородом й настроєм селянства, – дуже ймовірно, що БАУН з цією метою й здійснює цей об'їзд під приводом розшуку могил. Унаслідок цього Вам належить надзвичайно ретельно й обережно стежити за діяльністю й поведінкою БАУНА під час його перебування у тому або іншому населеному пункті, встановлюючи зв'язки й питання, якими він цікавитиметься, окрім поховань. Результати цих спостережень прохання негайно повідомляти нам»¹²⁰.

13 жовтня 1928 р. начальник 25-го Молдавського прикордонного загону військ ГПУ (м. Тирасполь) інформував Одесу про відвідини регіону секретарем Німецького консульства.

Згідно із цим повідомленням, Г. Баун уперше з'явився у Бірзулі 25 вересня, відвідав райвиконком, бесідував з його головою й того ж дня виїхав до Балти й Первомайська.

¹²⁰ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 50.

До Бірзули повернувся 29 вересня, вдруге відвідав РВК, розпитував його очільника про економічний стан району. Згодом відвідав колонію Лунча поблизу Бірзули, де на німецькому цвинтарі спочивали шестеро вояків кайзерівської армії. Крім того, розпитував німців-колоністів про їхнє життя, відвідав виноградники, цікавився станом сусідніх земельних громад. У Бірзулі Г. Баун задекларував свої мисливські уподобання, відвідавши місцеве товариство мисливців.

Мисливське захоплення Германа Карловича відкривало перед ним широкі можливості, оскільки дозволяло налагоджувати численні контакти з місцевими любителями полювання – від пересічних мисливців до більш-менш значних урядовців різного штибу, включно з головою ЦВК Молдавської АССР Євстахієм Павловичем Вороновичем. Зрозуміло, таке спілкування у невимушеній атмосфері, формально поза межами службових обов'язків, слугувало невичерпним джерелом інформації для допитливого німця.

Спостережливі чекісти також дізналися дещо з особистого Германа Карловича та його ставлення до советського повсякдення. Так, розмовляючи з мешканцями колонії Лунча Готлібом Гільт, Василем Гільт й Лідією Краузе, він повідомив, що служить консульським секретарем вже вісім років й нічим не користується «*тут, у Росії*», оскільки усього бракує й повсякчас треба стояти у черзі, а якщо йому щось потрібно, навіть й гудзиків до штанів, то він телеграфує до Німеччини й через три дні їх вже отримує¹²¹. Зрештою, Г. Баун не спотворював советське повсякдення. За рік до того, 21 грудня 1927 р., академік Сергій Єфремов занотував чергову перлину «з новітнього фольклору»: «*Чего-чего только нет в ССРР! Мануфактуры нет, медикаментов нет, бумаги нет*» і т. д. перераховується, чого тепер знов бракує для повсякчасного вжитку»¹²².

¹²¹ Там само, арк. 54–54 зв.

¹²² Єфремов С. *Щоденники, 1923–1929* / НБУВ: Інститут архівознавства; упорядники: О. І. Путро (гол. упор.), Т. В. Вересовська, В. А. Кучмарен-

Отже, у випадку Германа Бауна, за його ж словами, йому бракувало іноді й гудзиків для штанів.

Невдовзі Герман Карлович потрапив й до сфери зацікавлення харківського керівництва ГПУ.

16 листопада 1928 р. начальник контррозвідального відділу (рос. – КРО) ГПУ УСРС Микола Іванович Добродицький надіслав письмову вказівку очільнику Одеського округового відділу ГПУ – «В справі БРАУНА». Помилка із прізвищем свідчила, що цей непоказний працівник Консульства Німеччини в Одесі до того часу не потрапляв у фокус зацікавлення й «оперативної розробки» більшовицької таємної поліції. Утім, невдовзі таких помилок вже майже не траплялося («майже» – у поодиноких випадках плутанина з прізвищем «Баун/Браун» траплялася аж до самого кінця перебування Германа Карловича в УСРС, а звідти, як вже зазначалося, перекочувала до сучасної польської й української історіографії питання).

Отже, М. Добродицький повідомляв, що Іноземний відділ (рос. – ИНО) ОГПУ «вийшов» у Берліні на такого собі Вебера, що його дружина [Гертруда] мала рідного брата – німецького старшину Брауна, який «в цей час працює секретарем Одеського німецького консульства». Саме цей родинний зв'язок і зацікавив закордонну агентуру ОГПУ, а відтак й харківське ГПУ.

Оскільки Вебер мав фінансові претензії до швагра, який, мовляв, розтринькав батьківську спадщину (отже, й сестрину частку), більшовицькому агенту вдалося його розговорити. Зазвичай до фінансових претензій долучилася й «політика». Щодо останньої баунів зять повідомив чимало цікавого московському агентуві.

Ця інформація й була зафіксована у вищезгаданому листі КРВ, умотивовуючи особливу зацікавленість харківського ГПУ в оперативному «розробленні» Г. Бауна: «ВЕБЕР заявив, що БРАУН пише до Берліна відносно різних справ та багацько про Радянську владу. ВЕБЕР інформації БРАУНА друкує в газеті

ко, Л. Ю. Портнова, Л. І. Стрельська; редкол.: О. С. Онищенко, О. І. Пупро, В. А. Смолій та ін. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА»», 1997. – С. 565.

«Дейче Альгемайне Цейтунг» та підписує їх ініціалом «В» (німецька літера В).

Оскільки БРАУН систематично посилає звіти з України, то він з'являється постійним інформатором правої німецької газети. Крім цього, ВЕБЕР заявив, що БРАУН гарно знає російську мову та служить в німецькій розвідці»¹²³.

Відтак М. Добродицький пропонував одеським гебістам вжити термінових «оперативних заходів» щодо Германа Бауна: «Пропонуємо зайнятись серйозною розробкою БРАУНА, головним чином виявити його зв'язки та участь у розвідроботі. Дуже важно було би встановити, чи дійсно ВЕБЕР являється рідняком БРАУНА.

Про наслідки розробки терміново повідомляйте нас»¹²⁴.

Тиждень по тому заступник начальника Одеського окрвдділу ГПУ УССР Юхим Кривець дав відповідь харківському КРО на його лист від 16 листопада 1928 р., зауваживши на початку, що згаданий Браун насправді є *Германом Карловичем Бауном*, секретарем Консульства Німеччини в Одесі. Він, мовляв, ще 1918 р. ліквідував підприємство своїх померлих батьків, а отриманий капітал розтринькав, а втрачені кошти списав для рідних на рахунок більшовицької адміністрації. Підтвердилося, що Г. Баун має зятя Вебера, який свого часу позивався до шваґра щодо кількарічної заборгованості по спадщині, належній його сестрі (дружині Вебера), й відсотках з германських цінних паперів. Пропозиція консульського секретаря власти належну Веберам спадщину у якесь комерційне підприємство в Одесі викликала категоричне заперечення зятя, який слушно вважав, що жодна розумна людина не наважиться вкласти свій капітал або ж надати кредит більшовицькому режимові. Натомість він бажав би якнайшвидше вивести власні гроші з Одеси й лише обставини змушують його надавати Г. Бауну цілковиту свободу дій.

¹²³ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 60.

¹²⁴ Там само.

Наприкінці цієї ж інформації керівництво Одеського округового відділу ГПУ доповідало про життя заходів щодо «розробки Г. Бауна»¹²⁵.

Мисливські уподобання Германа Карловича і його контакти з місцевими колегами-мисливцями фіксувала таємна поліція, безсоромно перлюструючи його приватну кореспонденцію. Так, наприклад, 20 вересня 1928 р. він писав якомусь знайомому Християну Бейтельсбахеру на ст. Мигаєво Одеської округи:

«Повідомляю Вам, що я підшукав для Вас як подарунок породистого пойнера, що перебуває у мене. Прошу Вас якнайшвидше забрати собаку. Якщо можливо, то зробіть це у перший тиждень жовтня. Собаці один місяць [...]. У сподіванні, що я зробив Вам люб'язність, залишаюся цілковито відданий Вам Г. Баун»¹²⁶.

У середині липня 1929 р. Ю. Кривець, вже у статусі тимчасового виконувача обов'язків начальника Одеського окрвідділу ГПУ, повідомляв керівництво Київського окрвідділу ГПУ (копія – КРО ГПУ УССР, м. Харків):

«Секретар Германського Консульства в Одесі БАУН Герман Карлович переводиться на службу в Германське Консульство в Київ, куди поїде 20 липня б. р.

БАУН зв'язан з германськими розвідувальними органами.

По прибуттю БАУНА в Київ – надішлемо маючийся в нас на нього справу-формуляр»¹²⁷.

Переведення Г. Бауна до Києва, попри його виразне небажання, пов'язувалося з функціональними негараздами Київського консульства Німеччини, нечисленний персонал якого не лише не справлявся з роботою, а й потрапив під щільний тиск місцевого ГПУ, яке восени 1929 р. здійснило масові арешти консульських відвідувачів – киян. Тому у Берліні вирішили, що Одеське консульство впорається зі своїми функціями й без другого секретаря.

¹²⁵ Там само, арк. 61.

¹²⁶ Там само, арк. 56.

¹²⁷ Там само, арк. 112.



Будинок колишнього Генерального консульства Німеччини у Києві, вул. Ворошилова, 3 /нині Ярославів Вал/, 1944 р. ГДА СБУ

КРО Київського округового відділу ГПУ УССР на початку липня 1929 р. так змальовувало, за наявними у гебістів відомостями, розвідувальні функції місцевого германського представництва й розподіл відповідних обов'язків серед його працівників:

«Інформаційно-розвідувальну роботу у консульстві провадить в основному [секретар] [Альфонс] ВОЛЬНИЙ, а також й особисто [консул] [Рудольф] ЗОММЕР. Судячи за даними агентури й тими матеріалами консульства (чернетки особистих доповідей ЗОММЕРА), які ми маємо, консульство провадить винятково економічну розвідувальну роботу. Багато уваги вони приділяють цукровій промисловості на Україні. Консульство також цікавиться місцевим політичним життям, відображаючи завжди найвидатніші події, що стосуються внутрішньопартійного життя, перевиборів Советів й т. п. Принаймні двічі – тричі щомісяця консульство складає політичні огляди місцевої преси з власними зауваженнями й висновками.

Понад усе Консульство обізнане з цукроварною промисловістю на Україні. Як це видно з наявних у нас справжніх чернеток особистих доповідей ЗОММЕРА, що у них подаються вичерпні й, безумовно, неофіційні відомості по цукроварній промисловості. Судячи по цих доповідях, Консульство має цінне джерело [інформації], яке працює у Цукротресті»¹²⁸.

Коло офіційних обов'язків нового працівника Консульства Німеччини у Києві дозволяють уявити свідчення одного з його попередників на ідентичній посаді – Віктора Ейзенгарта:

«У перших числах березня 1924 р. я був направлений до м. Києва для роботи у германському консульстві, де перебував у якості асистента до червня 1928 р. Будучи асистентом германського консульства у Києві, я займався видачею паспортів, матрикулярних свідоцтв й віз підданим Германії; також займався обліком та реєстрацією германських підданих; відправленням до Германії зубожілих осіб; розшуком родичів за запитамі [щодо них] з Німеччини; витребуванням від советських установ документів про народження, шлюб, закінчення навчальних закладів – за запитамі германських громадян, які мешкали в ССРСР, й прийомом відвідувачів консульства»¹²⁹.

Якщо у рідній Одесі Герман Карлович не особливо нарікав на гебістську «опіку», то у Києві ситуація відрізнялася. Новий співробітник Германського консульства одразу по приїзді до міста над Дніпром був узятий під щільне зовнішнє спостереження. Регулярно постачала інформацію й внутрішня агентура у представництві.

5 серпня 1929 р. Київське ГПУ доповідало у Харків, що 25 липня до Києва прибув співробітник Германського кон-

¹²⁸ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 162, т. 4, арк. 17–18.

¹²⁹ *Протокол (дополнительный) допроса консульского секретаря В. Эйзенгарта*, 30 декабря 1945 г., Берлин // Тайны дипломатии Третьего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену: Документы из следственных дел. 1944–1955 / Отв. ред. В. С. Христофоров; вступ. ст., сост. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова; коммент. В. Г. Макарова. – М.: Общественный фонд «Международный фонд «Демократия»» (Фонд Александра Н. Яковлева), 2011. – С. 545.

сульства в Одесі Г. Баун, який оселився у помешканні свого попередника, другого секретаря консульства Карла Ворліха, переведеного до Естонії. Від попередника Герман Карлович «успадкував» й хатню робітницю, росіянку Шкуріну, двадцяти трьох років, уродженку Путивля, – сексота «Іваньковскую» (клички/псевдоніми таємних співробітників ГПУ тут і далі наводимо в аутентичній російськомовній формі). Аби попередити її ймовірний провал, гебісти вирішили на місяць відтермінувати зустрічі з жінкою, доки вона «не освоїться й не увійде в довіру у Бауна»¹³⁰.

Утім, Шкуріна-«Іваньковская» не виправдала сподівань кураторів, оскільки вже 14 вересня була звільнена зі служби, адже обережний Г. Баун вирішив виписати з Одеси свою попередню покоївку, віддану йому німкеню Емілію Альмендінгер¹³¹. «Іваньковская» ще встигла повідомити гебістам про нове кола знайомств переведеного консульського працівника, який потоваришував зі швейцаром Консульства Штресе, провадячи із ним тривалі розмови; доволі близькі взаємини налагодив одесит й з секретарем представництва Альфонсом Вольним:

«Вони увесь вільний час проводять разом й майже увесь день не бувають удома, кудись то роз'їжджаючи на машині. Їздять на Дніпро. Баун любить полювання, дістав уже собі рушницю й з собою привіз мисливського собаку, збираючись приділяти полюванню дуже багато часу. У Бауна був якийсь росіянин – мисливець, який мешкає поблизу Консульства. Баун днями очікує приїзду з Одеси своєї дружини; дружина повинна привезти з собою нову хатню робітницю»¹³² (виділення наше. – О. Р.).

Секретар Консульства II Речіпосполитої у Києві розвідник Є. Незбжицький у доповіді про советсько-німецькі відносини (25 вересня 1929 р.) зауважував активну розвідувальну

¹³⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 45, арк. 213.

¹³¹ Там само, арк. 225.

¹³² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 113.

діяльність співробітників германських консульств в УССР – Г. Штрекера у Харкові та його одеських колег Г. Бауна й Отто [Вільгельма] Бухгольца, а особливо секретаря Консульства Німеччини у Києві А. Вольного. Відтак очільник польського розвідувального осередку («пляцувкі») «О.2» у Києві¹³³ одразу

¹³³ *Незбжицький Антоні Єжи* (Niezbrzycki Antoni Jerzy; 03.03.1901 / 28.07. 1902 ?/ – 30.01.1968) – уродженець Варшави, капітан піхоти. Походив з родини, яка постійно мешкала у Проскурові на Поділлі. Диверсійно-розвідницьку діяльність розпочав у грудні 1917 р. (вересні 1918 р. – за різними джерелами) у рамках Головної команди III (реальної) «Польської військової організації» в Україні, закінчив розвідувальну школу «ПОВ». 3 липня 1919 р. здійснював диверсійні акції у тилах Червоної армії. Неодноразово перетинав польсько-більшовицький фронт. З 1922 р. навчався на правничому факультеті Варшавського університету (не закінчив), закінчив Школу політичних наук у Варшаві. По завершенні курсу у Центральній школі підофіцерів піхоти одержав звання підпоручика (1922). 1927 р. остаточно перейшов на службу у розвідку – II відділ Генштабу (згодом Головного штабу /ГШ/) Польщі. З серпня 1928 р. до лютого 1930 р. (фактично до грудня 1929 р.) працював секретарем у Консульстві II Речіпосполитої у Києві (використовував псевдонім «Віктор Орський» /«Wiktor Orski»/). Керівник реферату «Wschód» (1931–1939) II відділу ГШ Польщі. По війні в еміграції. Помер у США. Був одружений (з 1923 р.) з Галиною (Геленою) з Дибчинських, нагородженою орденом *Virtuti Militari* за розвідувальну діяльність у «ПОВ».

Докладніше про нього див., напр.: Dubicki T. *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: Słownik biograficzny* / T. Dubicki, A. Suchcitz. – Warszawa: Wyd-wo LTW, 2009. – Т. I. – S. 188–199; Krzak A. *Kapitan Jerzy Antoni Niezbrzycki* / Andrzej Krzak // *Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego*. – 2009. – Nr. 2/31. – S. 300–310; Ławrynowicz M. *Jerzy Antoni Niezbrzycki (1901–1968): Przyczynek do działalności dyplomatycznej, wywiadowczej i publicystycznej* / Mirosław Ławrynowicz // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku: Praca zbiorowa pod red. H. Strońskiego i G. Seroczyńskiego*. – Olsztyn – Charków, 2010. – S. 327–332; Bruski J.-J. *Przyczynek do biografii Jerzego Niezbrzyckiego: Misja wywiadowcza w Kijowie w latach 1928–1929* / Jan Jacek Bruski // *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX w.* – Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni

звернув увагу на «близькі взаємини» секретаря германського Консульства А. Вольного з новоприбулим з Одеси Г. Бауном. Поручик Є. Незбжицький мав перевірені дані, що Альфонс Вольний упродовж шести років свого перебування на київському терені створив розгалужену розвідувальну мережу, що її з вересня 1929 р. почав передавати своєму наступнику Г. Бауну¹³⁴.

Можемо констатувати, що наявні джерела дозволяють зафіксувати принаймні неформальні контакти польських розвідників з їхніми германськими колегами. Так, 18 жовтня 1929 р. у Консульстві II Речіпосполитої у Києві з нагоди завтрашнього від'їзду до Варшави дружини Є. Незбжицького Гелени відбулася товариська вечірка. Крім поляків, на ній, зокрема, були присутні місцевий консул Німеччини Р. Зоммер, консульський секретар А. Вольний та помічник консульського секретаря (канцелярський працівник) Г. Баун.

Гебісти ретельно фіксували не лише пересування консульського співробітника по місту і його численні контакти, а й зміну ним помешкання. Так, наприклад, у лютому 1930 р., після переїзду родини з Одеси, філери – так звана «розвідка» місцевого ГПУ зафіксували нових мешканців кв. 101 за адресою вул. Воровського (Хрещатик), 25/4, тобто у відомому Пасажі (корпус ліворуч від Хрещатика):

«Баун Герман Карлович, 1897 р. н., секретар Германського консульства, уродженець Німеччини, 15 січня 1930 р. прибув на [цю] адресу з вул. Толстого № 11 (де було службове житло

przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, 2016. – Т. 3. – S. 209–220; Ulatowski Ł. *Niezbrzycki – wybrane aspekty biografii wywiadowczej kierownika Referatu «Wschód»* / Łukasz Ulatowski // www.academia.edu/3459067/Łukasz_Ulatowski_Niezbrzycki_wybrane_aspekt_y_biografii_wywiadowczej_kierownika_Referatu_Wschód).

¹³⁴ Peptoński A. *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939* / Andrzej Peptoński. – Warszawa: Wyd-wo «Bellona»; Warszawska Oficyna Wydawnicza «Gryf», 1996. – S. 317; Bruski J.-J. *Przyczynek do biografii Jerzego Niezbrzyckiego: Misja wywiadowcza w Kijowie w latach 1928–1929* // *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX w.* – Т. 3. – S. 212.

Консульства Німеччини й, зокрема, перед тим мешкав другий секретар Ворліх. – О. Р.). При ньому дружина – Ірма-Берта Максимівна [Максівна], 1894 р. н., уродженка Одеси, звідки 15 січня 1930 р. прибула. При них син – Вольф, 1925 р. н., й хатня робітниця – Альмендинер [Альмендингер] Емілія Миколаївна, 1898 р. н., уродженка м. Аккерман (Бессарабія), незаміжня»¹³⁵.



Будинок Консульства II Речіпосполитої у Києві,
вул. Карла Лібкнехта, 1 (нині Шовковична). 1926 р.
Narodowe Archiwum Cufrowe

Попри розташування нового помешкання Германа Карловича у самісінькому центрі Києва, його тимчасова резиденція мала й виразні вади, зрештою, притаманні тогочасному «новому советському побуту».

Так, у зловистій замітці у київській «Пролетарській правді» за 11 липня 1929 р. йшлося:

¹³⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 128.

«Комунальний будинок на вул. Воровського, ч. 25, відомий у всьому Києві як найвпорядкованіший будинок міста. Правда, цей велетенський має сотні пожильців, що позбавлені назавжди сонця, зелені тощо. Але на це вже була воля комерційного генія його будівничих, щоб пожильці не могли нагрітися й в жаркі дні, і зовсім замерзали весною й восени, коли благодійці-радіатори переставали давати їм своє тепло. Найменше можна вимагати від Комгоспу, щоб він змінив напрямок сонячного проміння й послав його у вічно смутні квартири пасажу. Це вже над прерогативи цієї всемогутньої установи»¹³⁶.

Утім, фейлетоніст пропонував міській комунальній службі натомість зробити те, що їй до снаги, врятувавши мешканців від додаткових «зручностей», які не дають їм можливості «вилізти з погребів-кватир на вільне повітря хоч теплого літнього вечора», а саме: «Замість цього доводиться щовечора наглухо зачиняти вікна, втікати з подвір'я, щоб не задихнутися у цій атмосфері диму й гару.

Звідкіля ці «приємності»? От поміркуйте самі. Чи ж не можна вибрати зручнішого часу, щоб спалювати сміття, яке зібралось за цілий день по смітниках? Мабуть, ті, хто відає цим, певні, що пожильцям пасажу це саме до смаку... І робиться це не з злої волі, через нерозсудливість, і роблять так чуть не порядком традицій: управдоми ввесь час змінюють один одного й шоліта отруюють повітря в пасажі [...]. Кажуть, що є тут і здоровосередок, але не чути, щоб оці вартові нашого добробуту дуже сумували з приводу цього»¹³⁷.

Насамкінець автор критичного матеріалу пропонував міській комунальній службі «вигадати якусь іншу методу знищувати сміття», а місцевому осередку охорони здоров'я радив «якнайшвидше знищити цю неподобу, що її дозволяють робити в самому центрі міста»¹³⁸.

¹³⁶ Випадковий. «Приємності» ПАСАЖУ // Пролетарська правда. – 1929. – 11 липня. – № 155. – С. 4.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само.



Пасаж, Київ.
Середина 1930-х рр.

В іншому матеріалі Київського ГПУ за квітень 1930 р. також констатовалося, що Г. Баун нещодавно облаштувався поза Консульством на приватній чотирикімнатній квартирі у центрі міста, по вулиці Воровського, у Пасажі. Мешкали тут господар, його дружина, їхній п'ятирічний син, а також віддана господарям хатня робітниця – німкеня, привезена з Одеси. Одночасно зауважувалося, що приватне помешкання Баунів слугувало також місцем неформальних зустрічей консульських працівників та їхніх знайомих:

«На квартирі у БАУНА останнім часом часто відбуваються вечірки, на яких присутні співробітники Консульства й деякі особи з числа давніх [консульських] зв'язків, яким незручно відвідувати Консульство. Квартиру БАУНА, у сенсі відвідувань, вони вважають безпечною. Відзначені випадки, коли [секретар Консульства] [А.] Вольний і його дружина, остерігаючись приймати у себе знайомих, призначали їм побачення й зустрічалися на квартирі у БАУНА [...]. З метою виявлення зв'язків БАУНА ми встановлюємо за ним і квартирою зовнішнє спостереження»¹³⁹.

Використання помешкання Баунів у Пасажі для неформальних контактів співробітників германського представництва у Києві пояснюється гострою потребою уникнути (чи принаймні її мінімізувати) гебістської інвігіляції, яка особливо посилилася на тлі репресивної хвилі сталінської спецслужби, спрямованої проти сотень представників української інтелі-

¹³⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 45, арк. 242.

генції, яким інкримінувалася причетність до так званої «Спілки визволення України»¹⁴⁰. Паралельно з численними арештами у сфабрикованій «справі СВУ» ГПУ провело низку затримань відвідувачів й знайомих співробітників Консульства Німеччини у Києві¹⁴¹.

Тоді ж у розпорядженні Г. Бауна з'явилася власна автівка, привезена з Одеси. Попри те, що Герман Карлович й особисто був вправним водієм й непоганим механіком, йому приділили персонального шофера – Олександра Івановича Воскобойнікова (надалі використовуватимемо автентичну українську форму прізвища – *Воскобійників*), советського підданого. До посадових обов'язків консульського працівника належали перманентні об'їзди – відвідини консульської округи чи супроводження у цих роз'їздах очільника представництва, тому наявність штатного водія була аж ніяк не зайвою.

Германські консульські представництва в УРСР, на противагу польським колегам, у яких водіями працювали винятково громадяни II Речіпосполитої, користувалися послугами місцевих шоферів – підданих УРСР/СРСР. Вочевидь, впливали на та-

¹⁴⁰ Див., напр.: Білокінь С. *Репетиція беззаконь: Судовий процес над «Спілкою визволення України», якої не було, та його наслідки* / Сергій Білокінь // Україна. – 1989. – 10 вересня. – № 37 (1701). – С. 13–15; 17 вересня. – № 38 (1702). – С. 20–21; *Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти* / Упорядники В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.; Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження* / С. Білокінь. – К.: Українські пропілеї, 2016. – С. 317–371 (Розділ 2. «Справа «Спілки визволення України» й перспективи її дальшого вивчення»).

¹⁴¹ Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження*. – К., 1999. – С. 158; Білокінь С. *В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст* / НАН України: Інститут історії України, Центр культурологічних студій; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 127–133 (Розділ «На сторожі культури. Німецьке консульство»).

кий вибір як фінансові міркування (дешевша праця київських, одеських, харківських водіїв), так і лояльніший характер германо-советських відносин, принаймні до січня 1933 р. На противагу, скажімо, відносинам з Польщею, яку російський комуністичний режим (закамуфльований під ССРСР) перманентно презентував як найбільш вірогідного противника у майбутній війні.

Водночас советське підданство шоферського складу консульських представництв Німеччини в УСССР надавало гебістам необмежені можливості для вербування таємної агентури. Засоби «впливу» – примусу були численні: вмовляння/переконування «прислужитися батьківщині трудящих», обіцянка надати підтримку у просуванні по службі; рідко – гроші; погрози/шантаж – не дістанете або втратите роботу, «погано буде родині» та ін. Опиратися такий «переконливий пропозиції» було майже неможливо.

Вочевидь, не був винятком й О. Воскобійників. Невдовзі після отримання роботи у Консульстві Німеччини у Києві він був примушений до співпраці з ГПУ, ставши сексотом на прізвисько «Помощник». Водій мав фіксувати усі поїздки Г. Бауна, розмови у машині. Щоправда, новонавернений сексот у ніякій мірі не володів німецькою.

Невдовзі новий «господар» Олександра Івановича висунув несподівану пропозицію, глибинний сенс якої важко зрозуміти (якщо такий підтекст у ній й справді був).

14 жовтня 1930 р. Дипломатичний агент НКЗС ССРСР у Києві Владімір Шеншев звернувся із запитом до начальника КРО Київського оперативного сектору ОГПУ.

Лист починався з повідомлення, що працівник Германського консульства Г. Баун просить Агентство оформити йому дозвіл на автомобільну подорож з ССРСР до Німеччини через прикордонний пункт Корець. Незвичність цього прохання полягала у тому, що за кермом машини мав перебувати не лише заявник, але й водій Консульства, підданий ССРСР О. Воскобійників. Останньому, у разі гебістської санкції на його

воваж, слід було б оформляти закордонний паспорт. Якщо така подорож була б дозволена Олександрові Івановичу, останній мав у встановленому порядку порушити відповідне клопотання щодо видачі йому закордонного паспорта.

Оскільки Г. Баун мав вирушити за кордон 15 листопада, В. Шеншев просив очільника КРО не зволікати з відповіддю¹⁴².

Київське ГПУ не взяло на себе сміливість самотужки вирішити це питання, тому 18 жовтня листовно запросило санкцію Особого відділу (ОВ) Української військової округи (УВО) й ГПУ УССР, інформуючи харківське керівництво:

«Секретар Германського консульства у Києві гр-н БАУН (у тексті таки *Баун!* – *О. Р.*) звернувся до агента НКЗС з проханням про видачу йому дозволу на автомобільну поїздку з ССРСР до Німеччини через прикордонний пункт м. Корець. З ним також має слідувати його шофер – гр-н ВОСКОБОЙНИКОВ Олександр – наш с/с [секретний співробітник] «ПОМОЩНИК»»¹⁴³.

Загалом київські гебісти схилилися до думки підтримати таку спільну подорож, висловлюючи, що, правда, певні застереження щодо пов'язаного із запланованим маршрутом неодмінного «засвічування» репресивних заходів режиму у західному прикордонні:

«У принципі проти поїздки БАУНА не заперечуємо, оскільки с/с «ПОМОЩНИК» висвітлив би нам усі моменти по дорозі БАУНА за кордон і назад, але, якщо врахувати останні дані як ГПУ УССР, так і наші, щодо того, що Германське консульство цікавиться усілякими найдрібнішими непорозуміннями, які відбуваються на селі на ґрунті здійснення колективізації та у місті у зв'язку з деякими нашими труднощами на економічному фронті, – то звідси зрозуміло, яку мету переслідує БАУН своєю поїздкою.

До цього слід мати на увазі, що БАУН проїздитиме прикордонний район, де у даний час проводиться робота щодо виселення родин куркульського й контрреволюційного елементу»¹⁴⁴.

¹⁴² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 140.

¹⁴³ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 141.

¹⁴⁴ Там само.

Висловивши побажання щодо термінової відповіді на цей запит, київські гебісти насамкінець повідомляли, що у випадку санкціонування такої подорожі вони зв'яжуться з «Помощником» й належним чином його проінструктують, на які саме моменти йому слід звернути увагу під час поїздки¹⁴⁵.

21 жовтня 1930 р. заступник начальника ОВ УВО та ГПУ УСРСР М. Добродицький відповів на вищезгадане звернення своїх київських підлеглих, спрямувавши їм директивні настанови «Про поїздки БАУМА» [таки Бауна!].

Насамперед Микола Іванович з прикрістю констатував: «Відмовити у видачі дозволу БАУМУ на автомобільну подорож за кордон через Польщу – ми не можемо»¹⁴⁶. Натомість пропонувався паліатив – відтермінування цієї експедиції через советські бюрократичні формальності, майже непереборні для підданого СРСР О. Воскобійникова:

«Йому слід запропонувати оформити виїзд за кордон нарівні з усіма громадянами СРСР, згідно чинного порядку, через Адміністративний відділ. Таким чином, під приводом проведення оформлення через Харків, надасться можливість відтягнути поїздки на декілька тижнів»¹⁴⁷.

Утім, М. Добродицький чудово усвідомлював й від'ємні наслідки такого варіанта розвитку подій: штучне зволікання з оформленням закордонного паспорта його водієві може спонукати консульського працівника або їхати самому, або ж відшукати шофера – громадянина Німеччини, щодо виїзду якого за кордон, як зауважувалося у листі з Харкова, «перешкод робити ми не зможемо» (в оригіналі – «препятствій чинить ми не зможем») ¹⁴⁸.

Відтак, зваживши усі «проти» й «за» планованої мандрівки Г. Баун & О. Воскобійників, насамкінець харківських настанов робився висновок все ж таки на користь бажаності такої подо-

¹⁴⁵ Там само, арк. 141 зв.

¹⁴⁶ Там само, арк. 142.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

рожі у варіанті, запропонованому германським консульським працівником:

«За такого стану справ, безумовно, доведеться погодитися на супровід БАУМА шофером консульства з тим, щоб ми мали можливість простежити за поїздкою й поведінкою БАУМА у дорозі.

Щодо майбутньої поїздки БАУМА просимо орієнтувати відповідні Відділення ГПУ по шляху його слідування до кордону з тим, щоби вони простежили за просуванням й поведінкою БАУМА»¹⁴⁹.

Діставши «добро» від Харкова, 26 жовтня 1930 р. Київське ГПУ нарешті відповіло Київському агентові НКЗС СРСР В. Шеншеву. У лаконічному листі «Про поїздку БАУМА і ВОСКОБОЙНИКА [sic!]» повідомлялося:

«Заперечень проти автомобільної поїздки БАУМА до Німеччини з нашого боку немає. Також не заперечуємо проти подорожі з ним шофера ВОСКОБОЙНИКОВА.

Необхідно, щоби нам доведено було заздалегідь до відома про маршрут слідування БАУМА, про що просимо нас повідомити»¹⁵⁰.

5 грудня 1930 р. «Помощник» інформував кураторів, що подорож за кордон відтермінована, оскільки потрібні спеціальний дозвіл на перетин кордонів на автомобілі, а також й інші документи (вочевидь, й закордонний паспорт О. Воскобійникова), що мали бути оформленими на 15 листопада, але все ще не готові. Як наслідок, за словами Г. Бауна, поїздка переноситься на весну 1931 р.¹⁵¹

Утім, спільний автопробіг консульського працівника з його персональним шофером за маршрутом Київ – Корець – Варшава – Берлін так ніколи і не відбувся.

У 20-х числах листопада 1930 р. германський консул у Києві Рудольф Зоммер у супроводі Г. Бауна на запрошення дирекції тресту «Українфільм» відвідали Київську кінофабрику. Гос-

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Там само, арк. 143.

¹⁵¹ Там само, арк. 149.

ті залишилися задоволеними відвідинами. Герман Карлович навіть завів розмову з артисткою Юлією Солнцевою¹⁵², з якою вже встиг поспілкуватися під час її перебування на зйомках у Німеччині і якій неприховано симпатизував. Ближчому знайомству завадив «Господар» – Р. Зоммер¹⁵³.

Зрештою, не лише кінозірки цікавили Г. Бауна, який зажив собі усталеної репутації бабія й, попри формально-офіційний статус одруженого чоловіка, дозволяв собі перебувати «у вільному плаванні», шукаючи любовних пригод. Назагал це були випадкові зустрічі з випадковими жінками. Але зв'язок з реєстраторкою однієї з київських поліклінік, що розташовувалася в історичній місцевості Новое Строеіне, Валентиною Іванівною Тарасевич був не лише тривалим (кількарічним), а й ледь не коштував Герману Карловичу втрати посади у консульстві. Він познайомився з нею 1930 р. на квартирі своєї колеги по германському Консульству у Києві Ерні Герндт-Априщенко¹⁵⁴. У першій половині 1920-х рр. юна Валентина брала уроки музики у покійного чоловіка Ерні – Олександра Вадимовича Априщенка, «у миру» викладача фізики й математики, померлого 1925 р. І з того часу жінки потоваришували й регулярно відвідували одна одну.

Очевидно, що особа нової пасії Г. Бауна негайно ж зацікавила місцеве ГПУ. Таємна поліція з'ясувала, що дівчина походить із священницької родини. Батьки її рано померли, й вона виховувалася у сім'ї Наталії Іванівни Вагуліної, удови колишнього генерала. На момент знайомства з Г. Бауном Валентина

¹⁵² Солнцева Юлія Іполітовна (уроджена Пересвітєтова) (25.07. (07.08.) 1901 – 29. 10.1989) – кіноакторка і кінорежисер, уродженка Москви, де й померла. Друга дружина Олександра Довженка, вірогідний гебітський «супровід» митця.

¹⁵³ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 146.

¹⁵⁴ Докладніше про неї див: Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 347–439.

Тарасевич була дружиною інженера Єпіфанова, який за контрактом працював у Москві й підозрювався у «контрреволюційній діяльності». Утім, вже невдовзі цей шлюб розпався¹⁵⁵.

Відтак гебісти почали проробляти шляхи ймовірного вербування дівчини й «виходу» через неї на консульського працівника.

13 травня 1931 р. В. Тарасевич затримало київське ГПУ. Так, сексот «Помощник» повідомляв, що його господар увесь цей день нервував, був не в дусі, злився. Як з'ясувалося, поганий настрій спричинило затримання дівчини, за якою він посилено упадав. Мовляв, Г. Баун має твердий намір взяти шлюб з нею. Про інцидент з затриманням він довів до відома зверхника – консула Р. Зоммера. Останній заявив підлеглому, що це – його особиста справа й втручатися до неї він не має наміру. Тоді ж нібито з'ясувалося, що подружжя Баунів вже полагодили справу з розлученням, а Ірмі відомий зв'язок її чоловіка з Валентиною Тарасевич. Отже, залишалося лише залагодити формальності, пов'язані з розірванням попереднього шлюбу.

Того ж дня Герман Баун відвідав керівника Адміністративного відділу м. Києва Олександра Ряботенка, провівши із ним перемовини щодо безпідставного, на його переконання, арешту В. Тарасевич й власного наміру одружитися з нею. Енергійні заходи консульського працівника й вперта відмова Валентини Тарасевич від таємного співробітництва з ГПУ сприяли її оперативному звільненню. Утім, гебісти залишили за собою «право» тримати дівчину «на короткому повідку», нервуючи її періодичними викликами й постійними пропозиціями відповідного інформування «органів».

Варто зазначити, що й опірність В. Тарасевич нав'язливим пропозиціям сексотства викликала роздратування гебістів. На черговій інформації про побачення Г. Бауна з дівчиною, які відбувалися іноді у помешканні Е. Герндт, уповноважений сек-

¹⁵⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 474.

ретно-політичного відділу ГПУ УССР Яків Южний¹⁵⁶ накреслив брутальну резолюцію (мовою оригіналу):

«Выгнать эту проститутку со службы. Договориться с Биржей, чтобы её не принимали на службу. Усилить разработку»¹⁵⁷.



Валентина Тарасевич,
початок 1930-х рр.
ГДА СБУ

Амурні справи дещо відтермінували планове відрядження Г. Бауна до Німеччини за новою автівкою для Консульства. Додалися чергові службові доручення від Р. Зоммера. Лише 30 травня 1931 р. він нарешті вирушив до Берліна – на фабрику «Мерседес»¹⁵⁸.

Тим часом сталінська таємна поліція не припиняє спроб поглибленого «агентурного висвітлення» діяльності консульського працівника, не гребуючи витягуванням відомостей з осіб, які надавали

¹⁵⁶ Южний (уродж. Яцук) Яків Дмитрович (1902 – 29.08.1938) – керівний співробітник ГПУ /УГБ НКВД УССР та НКВД ССР, капітан ГБ. Уродженець Київської губ. З початку 1920-х рр. в органах ВЧК-ГПУ-НКВД. Зокрема, у 1929 – квітні 1931 рр. – нач. секретно-оперативного відділу Проскурівського окрвідділу ГПУ УССР; відтоді – уповноважений секретно-політичного відділу ГПУ УССР; згодом у Москві у центральному апараті ОГПУ – ГУГБ НКВД ССР. До червня 1935 р. – заст. нач. 4-го відділення Особливого відділу (ОВ) ГУГБ НКВД ССР; 1935–1936 рр. – нач. 7-го відділення ОВ ГУГБ НКВД ССР. 1936–1937 рр. – пом. нач. УНКВД Східно-Сибірського краю й нач. 3-го (контррозвідального) відділу ССК – Східносибірської обл. На момент арешту (23 серпня 1937 р.) – нач. 3-го відділу й пом. нач. УНКВД ССР по Іркутській обл. Етапований до Москви. 29 серпня 1938 р. Військовою колегією Верховного Суду ССР засуджений до ВМП. Того ж дня розстріляний. Нереабілітований.

¹⁵⁷ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 176.

¹⁵⁸ Там само, арк. 171.

йому персонально чи загалом родині Баунів навіть тимчасові сервісні послуги.

Так, наприклад, 23 червня 1931 р. Надія Петрівна Моспан, хатня поденна кравчиня, змушена була залишити секретареві Київського оперативного сектору ГПУ УССР таку заяву (з огляду на специфіку тексту цитуємо мовою оригіналу):

«Занимаясь подённой работой по разным домам, в данном случае приглашена к секретарю Немецкого консульства, проживающего по ул. Воровского, 25/100, в чём ставлю Вас в известность.

Если найдёте мою работу у него неудобной для меня, прошу меня поставить в известность»¹⁵⁹.

Й агентурна замітка з приводу цієї заяви:

«Громадянка Моспан працювала кравчинєю у Бауна декілька днів. Викликала до сектору.

У зв'язку з короткотерміновим її перебуванням у Бауна – для нас некорисна»¹⁶⁰.

У листопаді 1931 р. ОВ Київського ГПУ задля «посилення обслуговування» Консульства Німеччини у Києві розробив чергові агентурні заходи. Серед них, зокрема, планувалася попередня обробка й подальше вербування консульського двірника та за сумісництвом кур'єра – Семена Іларіоновича Грищенка, який вже п'ять років поспіль служив у представництві й користувався довірою.

Утім, у даному випадку особисти упіймали облизня, з'ясувавши, що С. Грищенко налаштований антисоветськи, відданий консулу, цінує свою службу, мовчазний, ніде не буває, має лише одного знайомого, який працює у міському готельному об'єднанні. Не допомагало, що цей приятель є сексотом «Моїсеєм», оскільки він не мав жодного впливу на об'єкт ймовірного вербування.

Відтак вирішили з цією ж метою використати сина – Бориса Семеновича Грищенка, який мешкав спільно з батьком у Консульстві. Розрахунок був на синівський вплив та його

¹⁵⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 26, арк. 370.

¹⁶⁰ Там само, арк. 371.

автономну сексотівську роботу – Борис часто бував усередині представництва під час чергувань батька. Під увагу бралася й батьківська любов до сина, яким Семен Іларіонович пишався, намагаючись «вивести його в люди» й, можливо, навіть відправити за кордон.

9 листопада Бориса «секретно зняли» на вулиці й доправили до конспіративної квартири ГПУ.

У розмові гебісти з'ясували (головним з них виступав оперуповноважений ОВ Київського ГПУ Йосип Вепринський) у затриманого, що 1929 р. він закінчив чотирирічку й намагався вступити до автотракторного технікуму, однак зазнав фіаско. Зі вступом допоміг консул Р. Зоммер, який домовився, «з ким треба». Так Б. Грищенко став учнем 1-го Київського автодорожнього навчального комбінату й вже завершував навчання¹⁶¹. На сексотівську службу шляховик-випускник погодився охоче.

Невдячний протеже Р. Зоммера охарактеризував вербувальникам настрої у своєму навчальному закладі – мовляв, нелояльних режимові обмаль, однак один з них (Володимир Дроздовський) робив спробу завербувати його до «контрреволюційної організації» (вочевидь, знову ж таки «легендованої» тим самим ГПУ). Батька Борис атестував «не зовсім советською людиною», звернувши натомість увагу співрозмовників, що вони чомусь-то «абсолютно не цікавляться германським консулом», який, на його думку, ще більш шкідливий, аніж вищезгаданий «контрреволюціонер» В. Дроздовський. Але найбільш підозрілим серед працівників Консульства усе ж таки є Г. Баун, який, попри статус секретаря, мовляв, «абсолютно не навантажений жодною роботою, увесь час роз'їжджає своєю машиною в околицях Києва, нібито, для полювання, а фактично й цим не займаючися»¹⁶².

¹⁶¹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 45, арк. 297–298.

¹⁶² Там само, арк. 298–299.

Оскільки Б. Грищенко не лише згоджувався бути добровільним помічником ГПУ, а й виступив з деякими ініціативами, йому одразу дали завдання: виявляти осіб, які відвідували увечері будинок по вул. Ворошилова, 3, звертаючи особливу увагу на знайомства Г. Бауна й загалом осіб, які приходили персонально до нього¹⁶³.

Син консульського двірника був завербований й закодований під кличкою «Каук».

Вже невдовзі саме «Каук» поінформував кураторів, що роль Г. Бауна у консульському представництві значно виходить за рамки його скромної штатної посади. Над його столом у консульстві є напис німецькою мовою – *«канцелярський працівник»*. Одначе, попри цю скромну посаду лише помічника консульського секретаря, він мав власну автівку (секретар К. Альбрехт машини не мав). На протывагу іншим співробітникам, Г. Баун, за словами «Каука», приходив на службу, «коли заманеться»: «Консул же, який робив зауваження усім службовцям й навіть секретареві за трихвилинне запізнення, абсолютно нічого не робить стосовно Бауна, який часто відволікається на полювання, що триває по п'ять – шість діб». Відтак сексот резюмував, що *«Баун не є тією особою, за яку його видає напис над [його] столом»*¹⁶⁴.

Утім, цим вдалим вербуванням сина консульського двірника справа не обмежилася.

У зверненні до начальника ОВ УВО й ГПУ УССР у Харкові від 19 листопада 1931 р. керівництво Київського оперативного сектору ГПУ змушене було констатувати, що попри велетенський інтерес місцевих гебістів до секретарів германського консульства – колишніх німецьких офіцерів Г. Бауна та К. Альбрехта, до цього часу не було можливості використовувати зовнішнє спостереження за відвідувачами їхніх квартир, оскільки обидва мешкали у Пасажі (Хрещатик, 25, кв. 100 та

¹⁶³ Там само, арк. 299.

¹⁶⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 225.

101) – будинку, перенаселеному іншими жильцями («сотні поміжців»), як стверджувалося у вищезгаданому фейлетоні «Пролетарської правди»).

Тому вирішили підшукати можливості внутрішнього «висвітлення» відвідувачів помешкань консульських працівників. Найкращими «об'єктами», як здавалося, були хатні робітниці Г. Бауна та К. Альбрехта.

Утім, «легке», на перший погляд, завдання одразу ускладнилося тим, що покоївка Германа Карловича Емілія Альмендингер, за характеристикою гебістів, – «особа, надзвичайно віддана Бауну», яка, крім того, ніде не буває та уникає знайомств, а її рідна сестра служить у германському Консульстві в Одесі у секретаря представництва К. Гана. Тому від спроби негайного вербування Емілії довелося відмовитися¹⁶⁵.

Перспективнішим виявився варіант з хатньою працівницею Карла Альбрехта – сорокарічною Марією Данилівною Ветровец, мешканкою Яготина, розлученою. Її єдиний син Леонід, студент Музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка, жив на окремій квартирі на вул. Рейтарській, 25, й часто відвідував матір.

Звісно, аби вплинути на матір, гебісти розпочали з попередньої обробки сина. За звичним гебістським «протоколом», дев'ятнадцятирічний юнак був «секретно знятий», тобто затриманий, відведений на конспіративну квартиру ГПУ, де й розповів усю родинну історію. Як з'ясувалося, батьки офіційно розлучені з 1923 р. Батько, етнічний чех, член ВКП(б), спершу з України виїхав до Туркестану, згодом працював у м. Нікольск-Уссурійській (Зелений Клин). Мати, українка, після розірвання шлюбу повернулася до дівочого прізвища – Панченко.

Під час наступних зустрічей з Леонідом Ветровцем, який погодився бути сексотом, отримавши кличку «Артист», було домовлено щодо попередньої «обробки» ним матері.

¹⁶⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 45, арк. 300.

Відтак 15 листопада 1931 р. й Марія Данилівна опинилася на конспіративній квартирі ГПУ, дала згоду на співпрацю з «органами» й отримала прізвисько «Прачка». Жінка повідомила, що на службу до консульського секретаря К. Альбрехта поступила завдяки рекомендації свого знайомого – двірника Консульства С. Грищенка. Про господаря сказала, що він – не надто гостинний, тому відвідин його помешкання обмаль. Протилежністю йому є його колега й сусід – Г. Баун. Отримала відповідні настанови ГПУ:

«До цього часу вона у квартирі Бауна рідко бувала, але зараз, через необхідність для нас, ближче зійдеться з Альмендингер з тим, щоби перебувати у колі знайомств Бауна»¹⁶⁶.

Результатами цього вербування гебісти були задоволені, висловлюючи стриманий оптимізм, що зможуть використовувати «Прачку» для «вивчення квартир Альбрехта і Бауна, до яких мається кілька входів, й для встановлення відвідувачів»¹⁶⁷.

Звичаєм таємної поліції ССР була постійна перевірка й перехресна ревізія вже наявної агентури. Не становив винятку й персональний водій Г. Бауна – О. Воскобойників: його «висвітлював» власний свояк.

Так, 5 грудня 1931 р. Полтавський оперсектор ГПУ спрямував до харківського ОВ УВО та ГПУ УСРР меморандум *«Щодо можливостей сексота «Белоруса»*». Розпочинався документ з констатації родинного статусу фігурантів агентурної розробки:

«Серед нашої агентури по 25-й дивізії є «Белорус» – помічник командира роти 74-го полку *Остапченко* Сергій Ігнат'євич, уродженець БССР, безпартійний, який через свою дружину, яка є рідною сестрою дружини шофера Німецького консульства у м. Києві *Воскобойнікова*, пов'язаний з останнім»¹⁶⁸.

Далі стисло викладалися наслідки розмов помкомроти, під час його службового відрядження до Києва, з Ганною Кіндра-

¹⁶⁶ Там само, арк. 301.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 470.

тивною Воскобойниковою. Нишпорка навіть устиг зазирнути до листів її чоловіка.

Йшлося насамперед про Г. Бауна та його персонального водія, який потурав консульському працівникові у його розгульному способі життя (пиятики, зв'язки з жінками тощо).

Але моральне обличчя німця і його походеньки щонайменше турбували Полтавське ГПУ:

«Маючи на увазі можливість використання *Бауном Воскобойнікова* не лише по своїх інтимних справах, але й з метою розвідувальної роботи, – нами було дане завдання сексоту «*Белорусу*», щоби при відвіданні *Воскобойнікова* у м. Києві він докладніше зацікавився характером взаємин *Воскобойнікова* з *Бауном*»¹⁶⁹.

Після чергового відрядження до Києва помкомроти доповідав кураторам 30 серпня, що на початку місяця консульський працівник, його особистий водій й, мовляв, «донька якогось київського попа», виїхали у місячну подорож на Кавказ. У перших числах серпня вони на машині вже були у Новоросійську, у Сочі заночували у готелі «Рив'єра». Насамкінець повідомлення «Белорус» покликався на джерело інформації:

«Відомості добуті з листовного повідомлення *Воскобойнікова* своїй дружині. Більше з'ясувати нічого не вдалося»¹⁷⁰.

Наприкінці свого звернення керівництво Полтавського оперсектору ГПУ УССР запитувало санкції харківського керівництва на здійснення відповідних агентурних заходів щодо консульського співробітника та його водія:

«Для подальшої розробки *Бауна* та *Воскобойнікова* – ми вважаємо за доцільне підставити *Бауну* сексота «*Белоруса*» через *Воскобойнікова*, яким *Баун*, як військовослужбовцем іншого гарнізону, може зацікавитися з розвідувальною метою.

Здійснення цього заходу можна провести шляхом відрядження сексота «*Белоруса*» у різних справах до м. Києва.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

Просимо Ваших вказівок»¹⁷¹.

У відповідь на полтавське звернення від 5 грудня, начальник ОВ УВО та ГПУ УССР М. Добродицький та начальник 2-го відділку ОВ УВО П. Новаківський надіслали 17 грудня 1931 р. Київському оперативному сектору (КОС) ГПУ директивну настанову «Про Остапченка».

Лист виразно засвідчував рівень (не)володіння «підписантами» українською мовою (що й не дивно для російської окупаційної адміністрації та її репресивної складової), однак цікавий своїм змістом (подаємо в оригінальному написанні з мінімально необхідною правкою):

«Гадаємо, що підстава *Остапченка Бауна* ще передчасна.

В цьому напрямку Полтавському [оперативному] сектору ми надали відповідні вказки.

Одноразово звертаємо Вашу увагу на такі відомості, які одержані від *Остапченка*.

В серпні місяці *Баун* вкупі з дочкою якогось попа, що мешкає в Києві, виїхав на місяць до Кавказу. Ця жінка з'являється соживцею *Бауна*. Свій зв'язок з нею *Баун* затаюває, особливо від своєї дружини, й про це знає лише *Воскобойніков*.

Гадаємо за доцільне цю жінку встановити та після перевірки поставити питання про її вербування, маючи за мету обробку через неї *Бауна*.

В дальнішем, коли будуть добрі наслідки, можливо буде обміркувати питання про компрометацію або вербування самого *Бауна*.

Просимо – повідомте наслідки встановки та розробки цієї жінки»¹⁷².

20 грудня 1931 р. за тими ж підписами (М. Добродицький – П. Новаківський) до Полтавського оперсектору ГПУ (копія – КОС) було надіслано інструктивний лист «Про агента «Белоруса»». Його текст значно більше відповідав нормам української літературної мови (можливо, гебісти звернулися до іншої друкарки).

¹⁷¹ Там само, арк. 471.

¹⁷² Там само, арк. 472.

У документі знову стверджувалося, що вищезгадані матеріали агента «Белоруса» заслуговують на серйозну увагу, одначе його «підстава» німцеві «ще передчасна». Насамперед слід було враховувати, що С. Остапченко – червоний командир (у лексиконі того часу переважала російська аббревіатура – «краском» /«красний командір»/), тому готуватися до цієї акції слід ретельно, зважаючи на усі ризики:

«Ми не маємо ніякої гарантії, що *Баун* не використає зв'язок з «*Білорусом*» на користь консульства. З другого боку, ще невідомо, яке ставлення до нашої роботи буде у «*Білоруса*», коли він буде зв'язаний з *Бауном*»¹⁷³.

Тому пропонувалося продовжувати перевірку «Белоруса» з одночасним використанням його послуг для розробки О. Воскобійникова, а також чекати, коли останній та його «господар» зацікавляться краскомом. Лише тоді буде доцільним використати його як «підставу»¹⁷⁴.

У свою чергу, керівництво КОС ГПУ, відповідаючи на вищезгадані директивні настанови, 29 грудня 1931 р. інформувало ОВ УВО й ГПУ УССР, що пасія консульського працівника їм відома, це – «донька попа, колишня дружина інженера Єпіфанова, який розробляється нами по контрреволюційній діяльності»¹⁷⁵. Далі переповідалися обставини знайомства Г. Бауна з В. Тарасевич (через Е. Герндт-Априщенко), їхні спільні подорожі, затримання Валентини у травні 1931 р., заходи німця, аби її звільнити, та ін.

Насамкінець листа висловлювалося побажання отримати з Харкова відповідні вказівки про можливу компрометацію Г. Бауна, скориставшись його зв'язком з В. Тарасевич, щодо якого [зв'язку] Посольство Німеччини у Москві, ймовірно, досі не поінформовано¹⁷⁶.

¹⁷³ Там само, арк. 473.

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Там само, арк. 474.

¹⁷⁶ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 474–474 зв.

Наскільки нам відомо, вказівок щодо роздмухування адюльтеру консульського працівника з його пришвидшеним оголошенням персоною нон грата з Харкова не надійшло. Керівництво ГПУ УССР вирішило тимчасово притримати цю інформацію й скористатися нею в агентурно-оперативній «грі» з прицілом на завербування німця у слушний для цього момент.

Майже через рік після затримання ГПУ В. Тарасевич у Консульстві Німеччини у Києві 10 (12?) березня 1932 р. відбулася прикметна розмова консула Рудольфа Зоммера з юрисконсультом, советським підданим Леонідом Сарандо. До Консульства він був офіційно призначений ще 1931 р. київською Колегією захисників, очолюваною В. І. Ядоловим, на прохання Дипломатичного агента НКЗС ССРСР у Києві В. І. Шеншева та одночасно напівофіційно співпрацював з місцевим ГПУ (агент з псевдонімом «Зет», спеціальний агент (з 1935 р.) – «Кієвлянин»). Практично для усіх співробітників Консульства гебітська «функція» їхнього офіційного юриста була «секретом Полішинеля»¹⁷⁷.

Л. Сарандо несамохіть викликав консула на відвертість своїм повідомленням про переїзд помешкання, адже за новою адресою його сусідками по комунальній квартирі стали сестри Красильникови, з якими приятелювала Валентина Тарасевич, відвідуючи їх, іноді – у супроводі Г. Бауна. Дещо згодом, 16 березня 1932 р. «Зет» інформував кураторів: «Красильникови добре знайомі з Тарасевич. Одна з них служить з нею декілька років. Днями Тарасевич гостювала у них з Бауном. Баун заходив до них уперше. Сидів і мовчав (за словами Красильникових). Розмовляючи з моєю дружиною про Тарасевич, Красильникова [одна з сестер] сказала:

¹⁷⁷ Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2. – С. 367–368.

«Мені її [Тарасевич] дуже шкода: вона говорить, що зобов'язана що два тижні ходити до ГПУ, й перед тим, як туди піти, вона цілу годину плаче»¹⁷⁸.

Адвокат був особисто знайомий із сестрами – колишніми своїми клієнтками. Одна з них була вчителькою трудової школи, інша – медичним працівником, лікаркою, колегою В. Тарасевич¹⁷⁹.

Відтак у вищезгаданій розмові 10 (12?) березня 1932 р. Р. Зоммер раптово завів мову про свого підлеглого, попередивши співбесідника, що розмова їхня – конфіденційна, а ведеться лише тому, що правник оселився у будинку, де співмешкають й знайомі консульського секретаря та його пасії.

Очільник Консульства Німеччини у Києві, за словами Л. Сарандо, так охарактеризував співрозмовнику поведінку Г. Бауна, виразно засуджуючи підлеглого:

«Баун познайомився у Априщенко (було сказано підкреслено вороже) з якоюсь Тарасевич, з якою, вочевидь, зійшовся, їздив разом на Кавказ, до Одеси, прописувався у готелі як чоловік з дружиною та ін. Адже це неприпустимо не лише тому, що Баун як дипломатичний чиновник за кордоном має дотримуватися пристойності, та головним чином тому, що через деякий час після знайомства Тарасевич була арештована ГПУ. Баун втратив голову, був у міськраді, у начальника міліції Ряботенка й узагалі усюди. Ніщо не допомагало. Тоді Баун, *«хоча про це він мені й не казав, але я це чудово знаю»*, пішов до ГПУ, після чого Тарасевич того ж дня була звільнена. Баун продовжує з нею зустрічатися, попри те, що нещодавно обіцяв мені припинити з нею будь-який зв'язок. Його поведінка змушує мене задумуватися. Ви тепер розумієте, чому я днями порадив Вам не

¹⁷⁸ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 242.

¹⁷⁹ Згодом Л. Сарандо зазначав, що сестри В. В. Красильникова та Г. В. Красильникова були для нього невичерпним джерелом перманентної інформації про київське повсякдення, життя медичної (й не лише) інтелігенції, суспільні відгуки на події політичного життя й, звісно, міських чуток і пліток.

розмовляти надто багато з Бауном? Узагалі він, на жаль, більше полюбляє базікати, аніж працювати»¹⁸⁰.

Й насамкінець розмови Р. Зоммер ще раз з притиском повторив, що консульський секретар познайомився зі своєю пасією «у цієї Априщенко», що виразно засвідчувало його роздратування поведінкою ще однієї своєї підлеглої. Відтак службове становище Ерни Герндт-Априщенко на якийсь час стало настільки хистким, що, за повідомленнями гебістської агентури, вона почала розпродувати своє майно, заявивши, що виїздить до Німеччини¹⁸¹.

Київ – Харків.

Німецько-польський «консульський альянс»

18 червня 1931 р. водій Германа Бауна інформував своїх кураторів з ГПУ, що дружина його «шефа» є доброю знайомою київського польського консула Г. Янковського й учащає до нього грати у карти. Прикметна резолюція на цьому повідомленні:

«Слід зайнятися обробкою й врахувати можливість вербування»¹⁸².

Зауважимо, що подружжя Баунів і Янковських єднала не лише Одеса. Якщо Ірма та Герман Бауни були уродженцями цього південноукраїнського міста, то можемо припустити (за браком докладніших відомостей), що й Генрик Янковський також був одеситом. Крім того, Г. Янковський упродовж півроку (7 січня – 21 червня 1919 р.) обіймав посаду референта в одеському Консульстві II Речіпосполитої. У Києві він перебував з 1 травня 1930 р. – спершу віце-консулом, згодом польським секретарем 1 класу. На посаді консула Польщі

¹⁸⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 121–122.

¹⁸¹ Там само, арк. 122.

¹⁸² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 165.

у Києві (1 жовтня 1930 р. – 28 лютого 1933 р.)¹⁸³ зарекомендував себе не лише компетентним фахівцем, а й людиною товариської поведінки, вихованою й комунікабельною, яка уміла налагодити стосунки з советськими урядовцями. Крім того, у позаслужбовий час Г. Янковський полюбляв грати у бридж, поєднуючи гру з уживанням алкоголю (іноді надмірним)¹⁸⁴. Очевидно, що саме риси товариської вдачі польського консула привернули до нього серця подружжя Баунів, кожний з яких знаходив собі у його товаристві улюблене зайняття: або гру у карти (Ірма Баун), або алкоголь (Герман). У свою чергу, й подружжя Янковських неодноразово відвідували Баунів у їхньому київському помешканні у Пасажі (вул. Воровського [Хрещатик], 25, кв. 101 – корпус ліворуч).

Ці приятельські відносини Янковських – Баунів й навпаки – Баунів – Янковських – сумлінно фіксувалися київським ГПУ, у відповідних матеріалах якого наголошувалося, що польський консул перебуває з Г. Бауном у надзвичайно дружніх стосунках, а також їхні родини, що їхні взаємні відвідини тривають іноді по шість – сім годин. Це викликало підозру, що Г. Янковський використовує німецького колегу з розвідувальною метою¹⁸⁵.

Утім, як вже зазначалося нами, товариські контакти німецьких і польських консульських співробітників у Києві, а також у «столичному» Харкові були звичною річчю. Змушували до цього специфічні обставини специфічного советського повсякдення. Так, другий секретар Консульства II Речіпосполитої у Києві Анеля Лаговська (Aniela Łagowska) якось зауважила 1931 р., вочевидь, відображаючи загальну думку своїх

¹⁸³ *Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 kwietnia 1933 r.* – Warszawa: Klub urzędników Polskiej Służby Zagranicznej, 1933. – S. 33.

¹⁸⁴ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939* / Marcin Kruszyński. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2010. – – S. 276.

¹⁸⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 430, т. 21, арк. 70.



Генрик Янковський, очільник Генерального консульства II Речіпосполитої у Мінську (нижній ряд посередині), 1929 р. Narodowe Archiwum Cufrowe

колег, що політичні відносини між поляками й німцями погані, але стосунки київських консульств цих держав незалеженні від політики, оскільки, мовляв, «*немає, де бувати*»¹⁸⁶. У тогочасному офіційному листуванні польських дипломатів з МЗС у Варшаві також неодноразово згадувалися «близькі контакти» з німецькими консульськими представництвами у Харкові та Києві¹⁸⁷. Й сучасний авторитетний польський дослідник Р. Кус-

¹⁸⁶ Рубльова Н., Рубльов О. *Генеральне консульство Другої Речіпосполитої у Києві за доби Великого Терору (1937–1938)* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [голова редкол. Іван Патер, упоряд. Любомир Хахула]. – Львів, 2017. – Вип. 29: Primum agere: Ювілейний збірник на пошану професора Миколи Литвина. – С. 365.

¹⁸⁷ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. – Warszawa, 2010. – S. 252–253.

неж зауважує «найліпші стосунки», прикметні контактам польських консульських працівників з колегами – репрезентантами Німеччини й Італії¹⁸⁸.

Так, наприклад, коли дотогочасний польський консул у Києві Станіслав Сошніцький очолив консульське представництво II Речіпосполитої у Харкові (4 серпня 1934 р.)¹⁸⁹, відбулися його протокольні візити до колег – іноземних консулів міста. Представник Німеччини негайно ж запропонував щільну співпрацю, насамперед в інформаційній площині. Згодом С. Сошніцький зазначав, що інформація з німецького консульства підтверджувалася іншими джерелами, отже, була правдивою. Його попередник, Ян Каршо-Седлевський, також мав добрі контакти з представниками Німеччини та Італії¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej* / Robert Kuśnierz. – Słupsk: Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2013. – S. 92.

¹⁸⁹ *Сошніцький Станіслав* (Sośnicki Stanisław Adam; 12.09.1896 – 02.07.1962) – польський спортсмен, військовий, дипломат. 1920–1923 рр. – чемпіон Польщі з легкої атлетики, учасник Олімпійських ігор у Парижі (1924); капітан Війська Польського (1924). Закінчив дипломатично-консульський фак-т Академії політичних наук у Варшаві (1926) та фак-т вивчення сучасної Англії Кембриджського ун-ту (1931). Від 1931 р. у центральному апараті МЗС II Речіпосполитої. Згодом – консул Польщі у Києві (квітень 1933 р. – липень 1934 р.) та Харкові (1934–1936). 1937–1939 рр. заввідділу Міністерства соціальної опіки. Учасник вересневої кампанії 1939 р. Перебував у німецькому полоні у таборах у Любеку та Вольденберзі (1939–1945). Після визволення до 1946 р. служив у Війську Польському (підполковник). Повірений у справах Посольства ПНР в Анкарі (1946–1948). Згодом адміністративний директор Торговельної централі деревного промислу. (Див.: Tomasz T. Jurek. *Sośnicki Stanisław Adam* // *Polski Słownik Biograficzny*. – T. 40. – S. 615–616).

¹⁹⁰ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*. – S. 92.

Вже у статусі Генерального консула II Речіпосполитою у Києві Ян Каршо-Сєдлевський¹⁹¹ налагодив конструктивну співпрацю з німецькими колегами – Андором Генке та його наступником Георгом Вільгельмом Гросскопфом. Зокрема, Генеральний консул Німеччини у Києві Г. Гросскопф навіть підтримував деякі ініціативи свого польського колеги. Так, у жовтні 1936 р. Я. Каршо-Сєдлевський та Г. Гросскопф провели неформальну зустріч з заступником Уповноваженого НКЗС СССР при Уряді УССР М. Юшкевічем¹⁹². Консули звернули

¹⁹¹ *Каршо-Сєдлевський Ян* (Karszo-Siedlewski Jan; 01.12.1891 – 08.07.1955) – польський дипломат, старший брат підприємця й сенатора II Речіпосполитої (1935–1939) Тадеуша Каршо-Сєдлевського (1893–1939). На дипломатичній службі з 1919 р.: старший референт дипломатичного відділу МЗС; Генеральний консул II Речіпосполитої в Ополью (13 лютого 1920 р. – 11 липня 1922 р.); секретар посольства I класу у Белграді (1922–1924); радник посольства у Празі (1 грудня 1924 р. – 31 жовтня 1930 р.); згодом у централі МЗС у Варшаві; радник посольства у Москві (1 жовтня 1931 р. – 1 травня 1932 р.); Генеральний консул II Речіпосполитої у Харкові та Києві (1932–1937) – з авансуванням до рангу радника амбасад. 1 грудня 1938 р. призначений Надзвичайним Послом й Повноважним Міністром в Ірані та Іраку з перебуванням у Тегерані й подальшим поширенням повноважень на Афганістан (на цій посаді перебував до 30 червня 1942 р.); згодом (до 28 лютого 1943 р.) очолював Генконсульство II Речіпосполитої у Бейруті. Після відкликання до Лондона до 5 липня 1945 р. – заст. генерального секретаря МЗС. Залишився в еміграції, працював у Комітеті Вільної Європи та Бібліотеці Конгресу США. Помер у Вашингтоні 8 липня 1955 р. (Див.: *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* / Redakcja naukowa J. M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana. – Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza «BGW», 1994. – S. 99–100).

¹⁹² *Міхал Вікентієвіч Юшкевіч* (22.11.1899 – 25.09.1937) – советський дипломат. Уродженець селища Старобін кол. Слуцького повіту Мінської губ. (нині Білорусь), з дворян. Про власну національну самоідентифікацію вже після арешту повідомив: «*Батько – поляк, мати – русская, вважаю себе русским*». Закінчив шість класів Слуцької гімназії (1918) й два курси Московського університету. Член РКП(б) з 1920 р. Функціонер прокомуністичної адміністрації у Слуцькому повіті (секретар ревкому та виконкому, член підпільного комітету РКП(б) у м. Слуць-

увагу урядовця на потребу нагальних кроків київської влади щодо упорядкування польського військового цвинтаря на Байковій Горі, поблизу якого випасалися корови й кози, знищуючи поховання. Крім того, неподалік ховали померлих у київських шпиталях. Як наслідок – питання невдовзі було урегульоване¹⁹³.

* * *

Тим часом, 1 січня 1932 р. ОВ Київського облвідділу ГПУ УССР підготував черговий меморандум щодо германської розвідувальної діяльності у секторі власної відповідальності. У матеріалі стверджувалося, що керівна роль у військовому шпигунстві належить німецькому старшині Герману Бауну –

ку). Член ЦВК БССР 2-го скликання (грудень 1920 р. – травень 1921 р.); секретар Представництва БССР при РСФСР у Москві (травень 1921 р. – вересень 1923 р.). Далі працював у НКЗС ССР: секретар економічно-правничого відділу НКЗС (жовтень 1923 р. – липень 1924 р.); секретар юридичної частини Повпредства ССР у Китаї (Пекін) (серпень 1924 р. – квітень 1927 р.); секретар Генконсульства ССР у Китаї (Пекін) (квітень 1927 р. – грудень 1928 р.); референт підвідділу приватного права економічно-правничого відділу НКЗС (Москва) (січень 1929 р. – серпень 1930 р.); перший секретар Повпредства ССР у Польщі (Варшава) (серпень 1930 р. – травень 1932 р.); відповідальний референт по Китаю НКЗС ССР (Москва) (серпень – грудень 1932 р.); помічник по Китаю завідувача Далекосхідним відділом НКЗС (січень – червень 1933 р.); в.о. завідувача Далекосхідним відділом НКЗС ССР (червень 1933 р. – квітень 1935 р.). З серпня 1935 р. – заст. Уповноваженого НКЗС ССР при Уряді УССР (Київ).

Докладніше про нього див., напр.: *Щоденник заступника Уповноваженого НКЗС ССР при Уряді УССР М. Юшкевича – про поведінку представників Генерального консульства II Речі Посполитої у Києві під час III сесії ЦВК УССР, 7–14 лютого 1936 р.* // *Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов.* – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – С. 56, 488–495.

¹⁹³ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej.* – S. 93.

«дуже досвідченому розвіднику», який добре знає ССРСР, оскільки тривалий час мешкає тут.

Помічник консульського секретаря, згідно з повідомленнями агентури, вважав себе насамперед військовим, оскільки під час Першої світової війни («імперіалістичної війни») брав участь у бойових діях на Західному фронті, де дев'ятнадцятирічним юнаком, мовляв, вже командував батальйоном. Цивільна консульська служба пригнічувала його. Йшлося насамперед про перманентне перебування під нав'язливим наглядом ГПУ, особливо у Києві. У рідній йому Одесі він почувався значно вільніше.

Гебістська агентура відзначала специфічне становище Германа Карловича у Консульстві Німеччини у Києві. Попри напівофіційний статус другого секретаря установи, табличка німецькою над його робочим столом іменувала його лише «канцелярським працівником». Утім, на протигагу офіційному секретареві Консульства К. Альбрехту, він мав власну автівку і на службу приходив, коли заманеться. У той же час консул Р. Зоммер суворо стежив за вчасною появою на роботі своїх підлеглих, а вищезгаданому К. Альбрехту міг зауважити навіть за трихвилинне спізнення. Натомість щодо Г. Бауна його ставлення було поблажливим, включно з доволі частими «мисливськими відрядженнями», які могли тривати по декілька днів¹⁹⁴.

Зрозуміло, що ГПУ швидко дійшло висновку, що робота Г. Бауна не обмежується виконанням функцій «канцелярського працівника». Особливу увагу привертав інтерес Германа Карловича до «полювання» у місцевостях, суміжних з фортифікаційними спорудами Київського укріпленого району. Зокрема, присутність його автівки неодноразово фіксувалася у районі Ірпеня, де консульський секретар міг споглядати спорудження бетонних укріплень УВО. При цьому за кермом переважно перебував його шофер – Олександр Воскобійників, хоча іноді за кермо сідав й особисто Г. Баун, також досвідчений водій.

¹⁹⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 224–225.

Той самий О. Воскобійників («Помощник») інформував «органи», що його працедавець часто полює у районі Димера, при цьому щоразу фотографує місцевість. Цікавили його й стратегічні шляхи, а також міцність окремих мостів, експертизу яких він здійснював особисто – під приводом, чи витримає він машину.

Під час таких вилазок «на полювання» (до речі, ми вважаємо, що мисливство було й справжньою пристрастю Г. Бауна, а не лише зручним прикриттям розвідувальної діяльності) консульському працівнику товаришувало поважне коло осіб. Зокрема, у тому самому таємному меморандумі від 1 січня 1932 р. стверджувалося, що німець неодноразово брав із собою художника, учителя 5-ї трудової школи м. Києва Леоніда Обозненка, якого «розробляли» київські гебісти, вважаючи його колишнім офіцером, який приховує свою минулу військову службу й звання¹⁹⁵. Крім того, за інформацією ГПУ, Леонід Олексійович нібито перебував в інтимних стосунках [«сожительствує»] із співробітницею консульства Ерною Герндт-Априщенко, також об'єктом зацікавлення гебістів. До спільного полювання Г. Баун також залучав й колишнього службовця садівництва К. Мейєра¹⁹⁶ – германського підданого

¹⁹⁵ 5 грудня 1930 р. сексот «Помощник» інформував київський ОВ ГПУ УССР, що завдяки пристрасті Г. Бауна до полювання у нього широке коло знайомих мисливців. Зокрема, він, мовляв, потоваришував з мисливцем Леонідом Олексійовичем Обозниковим [Обозненком], який мешкав по вул. Короленка, 77, й лише у листопаді двічі його відвідував (ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 151).

¹⁹⁶ 1848 р. садівник-ентузіаст, київський німець Карл Вільгельм Готліб Крістер придбав у передмісті Києва ділянку, на якій заснував «Садівництво та насінневе господарство «В. Крістер»» (докладніше про цю шановану родину див.: Ляшенко В. О. *Історія родини Крістер* / Вікторія Ляшенко. – К.: ТОВ «7БЦ», 2022. – 808 с.: іл.). 1893 р. також у Києві його земляк Карл Мейєр, творець Сирецького дендропарку, заснував ще один великий розсадник. Докладніше див., напр.: *Плодовый питомник и садоводство Карла Мейера, г. Киев*: [каталог]. – Киев: Типография Петра Барского, 1899. – 98 с.

І. Шпанбрукера, одруженого з дочкою К. Мейера, який, за інформацією таємної поліції, чудово знав місцевість – терени облаштування 28 УНР [Укріпленого наземного району]¹⁹⁷.

Випускник Київського художнього училища 1912 р., Леонід Олексійович Обозненко після російської більшовицької окупації України перебував у статусі вільного художника: його мистецькі твори експонувалися у картинних галереях, згодом він працював за тимчасовими угодами з Управлінням у справах мистецтв при РНК УССР. Його «розробка» київськими гебістами завершилася у квітні 1932 р., коли митець силою дав згоду на інформування «органів». Під час розмови він, зокрема, охарактеризував Г. Бауна великим грошолобом й самовпевнено заявив, що свого часу ледь не «з легкістю» міг би завербувати консульського працівника для ГПУ.

Відтоді Л. Обозненко використовувався для висвітлення діяльності співробітників Консульства Німеччини у Києві – Е. Герндт-Априщенко та Г. Бауна, оскільки з ними обома був особисто знайомий, але насамперед мав концентруватися на Ерні Вільгельмівні, вочевидь, враховуючи його гадані «інтимні стосунки» із нею¹⁹⁸. Працював під псевдонімом «Жданний». Згідно з гебістською характеристикою 1934 р., Л. Обозненко справляв враження особи, відданої органам НКВД.

На жаль, матеріали його особової справи інформатора ГПУ – НКВД УССР не збереглися, оскільки її знищили 1958 р. Втрачені і його повідомлення щодо Е. Герндт-Априщенко. У той же час в архівах репресивного відомства відклалася інформація, що Л. Обозненко декілька разів виїздив на полювання з Г. Бауном, а також зустрічався із ним у різних помешканнях у Києві. Разом з тим констатувалося, що Леонід

¹⁹⁷ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 227.

¹⁹⁸ Вже після арешту, під час допиту 26 травня 1937 р. Л. Обозненко розповів, що з Ерною Априщенко-Герндт він познайомився ще 1919 р. у Києві через свого шкільного товариша, тодішнього її чоловіка О. Априщенко (ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 55373, арк. 18).

Олексійович не повідомляв (не мав?!) жодних відомостей щодо розвідувальної діяльності Г. Бауна ¹⁹⁹.

¹⁹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 55373, арк. 144–144 зв. (далі – ЦДАГО України).

Нині ЦДАГО України іменується ЦДАГОУ (Центральний державний архів громадських об'єднань та українці), ховаючи за формальним перейменуванням негаразди у вітчизняній архівній галузі й звичне ігнорування думок наукової та архівної спільноти.

28 червня 2022 р. Кабінет Міністрів України у «турборежимі», без належного пакету документів й обґрунтування, ухвалив Постанову № 732 «Про оптимізацію системи центральних державних архівів», згідно з якою утворювалися *Центральний державний архів громадських об'єднань та українці* у результаті злиття ЦДАГО України та (ліквідації) Центрального державного архіву зарубіжної українці (створеного свого часу українською діаспорою), а також *Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів* унаслідок злиття Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного та (ліквідації) Центрального державного електронного архіву України.

Ініціював «оптимізацію» голова Укрдержархіву *Анатолій Хромов*, який попередньо, 2 травня 2022 р., «продавив» власну ініціативу через «одноголосну підтримку» її спільним засіданням громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві. Керівництво рад на той час вже перебувало у безстроковій евакуації поза межами України, «рятуючи власне життя» за кордоном й «сміливо» руйнуючи вітчизняні архівні установи (<https://minjust.gov.ua/news/ministry/uryad-optimizuvav-sistemu-tsentralnih-derjavnih-arhiviv> /звернення 06.11.2023/). Думкою самих архівістів звично знехтували.

Салтиковщедрінський градоначальник розпочав своє урядування тим, що «спалив гімназію й скасував науки». Архівний «градоначальник» А. Хромов почав з витіснення кваліфікованих фахівців з київського ЦДА України та інших центральних архівів, продовжив – вигнанням ЦДАМЛМ України з приміщення в історичному центрі столиці (ініційованим, за словами архівістів, керівництвом заповідника «Софія Київська» й клерками з Банкової), цілковитою руйнацією бомбосховища архівних установ буквально напередодні широкомасштабного вторгнення РФ, знищенням двох життєздатних центральних архівів під час війни й позбавленням праці багатьох кваліфікованих архівістів. Чи варто згадувати втрати вітчизняних архівів через російську агресію?

Оскільки ця розвідка готувалася упродовж кількох років – до «оптимізації» центральних архівних установ України, у посиленнях зберігаємо звичну аббревіатуру – *ЦДАГО України*.

Натомість Л. Обозненко залишив по собі чотиристорінковий свідчення щодо обставин знайомства з консульським працівником з описом п'яти спільних із ним виїздів на полювання 1930 р. Місцями цей матеріал від 19 червня 1932 р., написаний по-мистецьки барвисто, подає яскраві замальовки української природи й містить виразні характеристики головного об'єкта спостереження.

«У липні 1929 р. германський консул [помічник консульського секретаря] Баун прийшов до мене познайомитися як з мисливцем за рекомендацією Ерні Вільгельмівни [Герндт-Априщенко]. На полювання, довкола якого оберталася уся розмова, передбачалося виїхати на початку сезону, тобто 1 серпня, на Дніпровські луки. Я йому рекомендував придбати мотор [моторний човен], тому що полювання по перу відбувається головним чином по Дніпру й Десні на луках. У його користуванні був мотор вже на початок сезону, але у ньому [моторному човні] я з ним не виїздив жодного разу, визнаю, мене стримувало якесь внутрішнє відчуття»²⁰⁰, –

так розпочинав вищезгаданий документ художник.

Леонід Олексійович передавав власні враження від особистості нового знайомого, не приховуючи загалом позитивного ставлення до нього:

«Враження він справив на мене доволі вигідне: спорт зближує людей підсвідомо, а особливо – полювання. Соціальні межі стушуються. Баун видався мені пристрасним мисливцем [...]. Упродовж осені й зими [1929/30 р.] він відвідував мене доволі часто. Цікавився моїми мистецькими роботами. І тут він виявив певну чутливість й сприйнятливість»²⁰¹.

Як здавалося Л. Обозненку, за півроку він ближче познайомився з консульським працівником, склавши враження щодо його політичних поглядів й принаймні формально-зовнішньої лояльності до більшовицького режиму. На репліки митця, що особисте знайомство зі співробітником Консульства Німеччини матиме для нього, советського підданого,

²⁰⁰ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 304.

²⁰¹ Там само.

негативні наслідки, його візаві звично запевняв у власній стовідсотковій лояльності до більшовицького режиму, що в Одесі жодного з його численних знайомих «органи» не чіпали, а він (Г. Баун) свого часу врятував знайомого партійця від білогвардійців, переховуючи його. Цей врятований, мовляв, служить нині у Києві слідчим ГПУ. Відтак товариське спілкування з митцем тривало.

Аби й надалі підтримувати контакти з Л. Обозненком, Герман Карлович влаштував замовлення йому портрета тодішнього першого секретаря Консульства Німеччини у Києві Альфонса Вольного. Невдовзі надійшло замовлення й на портрет його дружини – Інги Вольної. Під час чергових відвідин митця Г. Бауном та Е. Априщенко-Герндт німці привезли портрет Інги Іванівни пензля живописця Григорія Світлицького, написаний 1929 р., який, мовляв, не задовольнив примхливу замовницю. Консульські співробітники запропонували Л. Обозненку знищити забракований твір, чого він, звісно, не зробив²⁰².

Навесні 1930 р. Г. Баун вже мав власну автівку й неодноразово пропонував художнику скласти йому компанію у прогулянках. Той під різними приводами ухилявся.

Зрештою, на початку серпня 1930 р. відбулося їхнє перше спільне полювання. Вибір місця консульський працівник залишив за Леонідом Олексійовичем, *«аби лише була дичина та якнайменше мисливців»* (Г. Баун). Автівкою попрямували через Димер до Домантова [Домантівки], що на правому березі Дніпра у гирлі Прип'яті. У забаві брав участь також вищезгаданий І. Шпанбрукер. Дичини було небагато, але полювання захопило Г. Бауна, який був у захваті від поїздки. Запам'яталася ночівля на колгоспних луках у наметі біля велетенської копиці духмяного сіна. Враження підсилювала чудова погода. Герман Карлович виявив риси великого шанувальника природи й заповзятливого мисливця, який ладен витримувати

²⁰² Там само.

фізичні навантаження, голод і втому, аби лише отримати мисливську здобич.

Вдруге вони спільно полювали у середині серпня 1930 р. Прямували Чернігівським шосе до великого озера у с. Гальчин (нині Козелецького району) у 40 верстах від Чернігова. Оскільки виїзд затримався й відбувся аж опівночі, орієнтуватися доводилося лише по карті (цього разу маршрут прокладав консульський працівник). Саме ця мапа справила найбільше враження на Леоніда Олексійовича:

«Я уперше бачив таку точну, з нанесенням усіх стежин, карту німецькою мовою».

Запам'яталася у цій вилазці також страшенна втома й звична мисливська риторика її учасників:

«Розмов, не пов'язаних з полюванням, не велося»²⁰³.

Утретє вони полювали (на куріпок) у середині вересня 1930 р. Попрямували до с. Нивки на Коростенщині, повернулися того ж дня надвечір:

«Хороша погода, гарна природа, бачили дичину, створився радісний настрій. Теми розмов – винятково враження від полювання. Не зіпсували цих вражень ані грудки засохлої багноки, якими проводжали наш автомобіль хулігани села Петрівці, ані селянин напідпитку, який хотів із жердиною у руках на нас накинутися, але якого стримали жінки, і він, вириваючись, облив [нас] потоком лайки. На ці прояви Баун реагував дуже спокійно»²⁰⁴.

12 жовтня об'єктом мисливських зацікавлень були вальдшнепи й куріпки. Від'їхали приблизно 30 верст по Житомирському шосе у напрямку Жукова Хутора. Тоді на художника Л. Обозненка сильне враження справили мальовничі осінні пейзажи, на які так щедра українська природа.

Нарешті, на початку листопада 1930 р. полювали на зайців на 83/84-й версті Житомирського шосе. Під час полювання зустрілися з лісником, який полював з гончаком. З підгону цього собаки консульський секретар добув зайця й вирішив

²⁰³ Там само, арк. 305.

²⁰⁴ Там само.

і собі завести гончих псів. Звернувся за підтримкою до Л. Обозненка. Після нетривалого листування з місцями виявилось, що у Смілі є на продаж декілька гончаків. Призначили час для випробування. На настійливі прохання консульського секретаря художник погодився взяти участь в експертизі.

На початку грудня 1930 р. вирушили автівкою до Сміли. Мисливцям склала компанію й В. Тарасевич. Діставшись місця призначення, влаштували полювання з гончаками. Оскільки зіпсувалася погода й розмило дорогу, пішки дісталися найближчого лісу й влаштували випробування для псів. За підсумками обговорення його наслідків Г. Баун відібрав пару гончаків, за яких запропонував 300 руб. Одначе господар відмовився їх продати, запропонувавши натомість інших за 50–75 руб. Цей варіант не влаштував киян і від нього відмовилися.

Тим часом безперервні дощі перетворили ґрунтові шляхи на суцільне багно. Відтак розглядався навіть варіант повернення залізницею, повантаживши автівку на платформу. Зрештою віддали перевагу машині. Як згадував Леонід Олексійович:

«Моторошно згадувати це повернення. Ми їхали день і ніч, ще день і ще ніч. Увесь час у дорозі, без перепочинку. Це була титанічна робота машини й людей. Іноді машина загрузала у велетенській калюжі, доводилося злазити й допомагати їй вирватися з багнуки. Не буду змальовувати усіх пригод й боротьби за кожний метр, що пройдений. Вибравшись на шосе у Броварах, ми полегшено зітхнули, оскільки навіть не вірилося, що невдовзі Київ, що шосе – не чарівна казка, а реальність, але який чудовий контраст! О першій ранку ми були у Києві. Морозний ранок, хороша погода. Це була моя остання поїздка на полювання з Бауном у грудні 1930 р. Розмов, не пов'язаних з полюванням, моя пам'ять не уловлює...»²⁰⁵

Зрештою, Герман Карлович таки придбав собі пару гончаків, сплативши за них у Києві 1 000 руб.

Насамкінець своїх «мисливських замальовок» Л. Обозненко резюмував власні враження від спілкування з консульським працівником, подавши його загальний психотип:

²⁰⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 306.

«Нервовий до крайнощів, іноді дуже неспокійний, хоча назагал він вельми рухливий й рішучий, дуже захоплюється, пристрасний мисливець, жваво реагує на красоти природи, володіє чудовою зоровою пам'яттю. Любить гроші. У щирості його слова не завжди можна бути певним. Якщо захоче, може бути дуже милим»²⁰⁶.

Деталі вищезгаданого придбання Г. Бауном гончих псів можемо з'ясувати завдяки архівно-кримінальній справі двох братів-киян, поляків за походженням, – Стефана (Степана) та Володимира Штундерів, побіжно або й безпосередньо причетних до розвідувальної діяльності та мисливського хобі консульського працівника.

Старший з братів, Стефан (Степан) Іванович Штундер, 1886 р. н., працював маляром в автотехнічній базі 45 стрілецької дивізії й за нагоди підзаробляв дрібними ремонтами «на стороні». Навесні 1931 р. від одного зі знайомих дізнався, що є замовлення на пофарбування автівки у гаражі Німецького консульства у Києві. Прибувши на вул. Ворошилова, 3, він поспілкувався з консульським водієм О. Воскобійниковим, який звів його з Г. Бауном. Домовилися про ремонт машини за 350 руб. Робота тривала близько місяця. Вдруге він працював у консульському гаражі вже взимку 1932 р. – чотири дні поправляв пофарбування автівки.

Ледь не щодня гараж відвідував Г. Баун, цікавився ходом роботи. Одного разу Герман Карлович почав розпитувати Степана Штундера, де той працює. Почув щиру відповідь – в автомайстерні 45-ї дивізії. Це повідомлення не могло не зацікавити німця, який став розпитувати далі, викликаючи співрозмовника на відвертість. Які машини є у майстерні? – Є вантажівки, є й легкові. Переважно «форди», менше – «амовки»²⁰⁷. – Що це за майстерні і кого вони обслуговують? –

²⁰⁶ Там само, арк. 307.

²⁰⁷ Йшлося про вантажівку АМО-Ф-15 – перший советський вантажний автомобіль (вантажопідйомність 1,5 т), що його серійно випускав московський завод АМО («Московское автомобильное общество»).

Обслуговують 45-ту дивізію й мають інструментальний, механічний та інші цехи. Ремонтник деталізував відомості про малярний цех, в якому працював. – Ремонтує щомісяця 17–18, а іноді й 23 автівки²⁰⁸.

С. Штундер сприйняв розпитування консульського секретаря як звичайну цікавість любителя-автомобіліста.

Молодший з братів, Володимир Штундер, 1891 р. н., шофер та автослюсар Старокиївської пожежної команди, познайомився з Г. Бауном дещо раніше від свого старшого брата – восени 1930 р. Він періодично відвідував гараж Німецького консульства, оскільки там працював його колишній колега по роботі, знайомий йому ще з 1925 р., водій консульського секретаря О. Воскобійників. В одній з розмов Олександр Іванович якось згадав, що його теперішній «шеф» – мисливець й іноді виїздить на полювання. Його візаві висловив побажання долучитися до однієї з таких мисливських вилазок.

Невдовзі О. Воскобійників від імені консульського працівника передав йому прохання добути пару мисливських гончаків. В. Штундер погодився, згадавши, що у Конотопі його приятель Павло Федорович Прасол має потрібних собак. Написав йому листа та отримав письмову згоду на продаж. Дізнавшись від О. Воскобійникова адресу Г. Бауна, В. Штундер відвідав його помешкання у Пасажі. Німець пообіцяв обміркувати пропозицію. Наприкінці 1930 р. вони утрюх (консульський працівник, його водій та В. Штундер) вирушили до Конотопа за гончакми. Одначе купівля не відбулася, оскільки господар вже продав одного з псів, а потрібна була саме пара. Відтак до Києва повернулися з нічим²⁰⁹.

Створений 1924 р. як копія (зі змінами) італійської вантажівки FIAT 15 Ter, яку збирав той самий АМО 1919–1924 рр. З 1930 р. випускався паралельно зі збиранням з американських комплектуючих 2,5-тонних вантажівок АМО-2. Знятий з виробництва 1931 р., поступившиши АМО-3, який нібито складався лише з советських комплектуючих.

²⁰⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 28785, арк. 28 зв. – 29.

²⁰⁹ Там само, арк. 48 зв. – 49.

Восени 1931 р. Г. Баун знову звернувся до В. Штундера з цього питання. Той нарешті вирішив проблему, домовившись з Іваном Наливайком – колишнім завідувачем крамниці спілки мисливців. Пара гончих собак коштувала німцєві 1 000 руб.

Три дні по тому відбулося спільне полювання з виїздом за Димер. Мисливців було четверо – Г. Баун, О. Воскобійників, В. Штундер та вищезгаданий І. Шпанбрукер. Після полювання Герман Карлович запросив В. Штундера до себе додому – виставив могорич за гончаків.

Загалом молодший з братів Штундерів виїздив на полювання з Г. Бауном чотири – п'ять разів, тричі відвідував його на квартири²¹⁰.

Особливо запам'яталося полювання у листопаді 1932 р. Консульському працівникові виявилось замало мисливської забави. Повертаючись до Києва, він поцікавився у молодшого Штундера, де можна випити й погуляти. Той запропонував квартиру свого приятеля Самуїла Захаровича Рубінштейна (вул. Велика Житомирська, 8-Б), фотографа редакції «Пролетарської правди». До його помешкання дісталися о десятий вечора. У господаря вже гостювали двоє приятелів, невдовзі з'явилися й дві жінки. Влаштували пиятику. Г. Баун перебрав зайвого й заснув на килимі. Додому у Пасаж його відвезли лише зранку²¹¹.

Постійні контакти з секретарем Консульства Німеччини у Києві стурбували дружину В. Штундера, яка зауважила чоловікові, що це знайомство не доведе до добра й він може потрапити до ГПУ. Автослюсар поділився цим занепокоєнням з німцем. Той заспокійливо відповів:

«Я працюю дванадцять років на Україні й нікого ніколи не підводив. За це можете не турбуватися»²¹².

²¹⁰ Там само, арк. 49.

²¹¹ Там само, арк. 51.

²¹² Там само, арк. 49 зв.

Згідно з виявленою на сьогодні фрагментарною інформацією, можна припустити, що план заагентурення консульського працівника почав набувати реальних обрисів наприкінці квітня 1932 р. Ймовірно, пришвидшило цей процес успішне вербування Л. Обозненка й вищезгадане запевнення митця, що «фінансового умотивування» буде достатньо, аби схилити Г. Бауна до співпраці з «органами».

Важливу роль у здійсненні цього задуму відігравав гебіст під прикриттям – відповідальний працівник (інспектор), згодом завідувач Чужоземного бюро²¹³ Київської міської ради Олександр Львович Патлах, з 1932 р. – студент-заочник Київського політехнічного інституту шкіряної промисловості, створеного рішенням ВРНГ УССР на базі КПІ 1930 р.



Олександр Патлах,
1936 р. Військовий квиток
особи запасу НКВД.
ГДА СБУ

О. Патлах народився 1903 р. у Києві у єврейській робітничій родині. Після втрати батька 1909 р. хлопець вихову-

²¹³ У службовому листуванні ГПУ УССР і, зокрема, його Київського обласного відділу, у найменуванні цього органу переважно використовувалася російськомовна сленгова аббревіатура – «ИНО» («Іностранный отдел») – за аналогією з зовнішньою розвідкою союзного чекістського відомства (ИНО ОГПУ) та відповідними відділами у структурі обласних управлінь (відділів) та республіканського ГПУ. Тим самим небезпідставно наголошувалася спорідненість функцій внутрішнього шпигунства з шпигунством зовнішнім.

вався у родині дядька по матері, Бориса Ісайовича Лібова. Навчався у вище початковому міському училищі, потім перейшов до п'ятого класу реального училища, яке закінчив 1919 р. Згодом працював рахівником «Головпродукту». У лютому 1920 р. став співробітником Особого відділу XII армії червоних, звідки був відряджений до військово-контрольного пункту Дніпровської військової флотилії (ДВФ). Під час польського наступу на Київ евакуювався до Катеринослава, звідки повернувся до Києва у червні 1920 р. Був відряджений до ОВ Південно-Західного фронту, де виконував обов'язки співробітника з особливих доручень, займався шифрувальною й оперативною роботою. Став членом РКП(б).

У листопаді 1920 р. був включений до складу чекістської Кримської ударної групи (під керівництвом Манцева та Євдокімова), але через місяць захворів й потрапив до Київського госпіталю. У квітні 1921 р. відряджений до Одеси, працював на різних посадах в Управлінні морського транспорту Чорноморсько-Азовських морів. Наприкінці 1921 р. був «вчищений» з партії за втрату партійного квитка й невідвідування партзборів. Одночасно ректорат Київського політехнічного інституту, студентом якого він встиг стати, запропонував йому повернутися до Києва на навчання. Відтак з січня 1922 р. О. Патлах відвідував лекції у КПІ. Однак за браком засобів для існування (стипендії він не отримував), змушений був залишити навчання у КПІ й на початку жовтня 1922 р. став співробітником відділу управління Київського губвиконкому. Невдовзі одружився з Кларою Соломонівною Патлах (уроджена Файбишенко), співробітницею секретної частини Київської міліції. Відтоді безперервно працював в Іноземному відділку (бюро) Адміністративного відділу Київської міськради, спершу інспектором, згодом завідувачем Чужоземного бюро Київського адмінвідділу²¹⁴.

²¹⁴ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 2, спр. 11126, арк. 15–18.

Звісно, що зі своєю офіційною посадою Олександр Львович сполучав й виконання негласних гебістських функцій.

Оскільки до компетенції бюро, в якому працював О. Патлах, належали реєстрація й облік чужоземних громадян, іноземних туристів, які відвідували УССР, підтвердження статусу іноземних громадян або відмова від нього, набування ними натомість советського підданства, то Герман Баун, до компетенції якого як працівника Консульства Німеччини належало опікуватися справами германських громадян, був постійним відвідувачем кабінету Олександра Львовича й до певної міри приятелем останнього.

Очевидно, що усі відвідини консульського секретаря фіксувалися О. Патлахом й доповідалися відповідним гебістським структурам.

Так, наприклад, 16 травня 1931 р. Олександр Львович інформував уповноваженого ОВ Київського оперативного сектору ГПУ УССР Храпуна:

«Сегодня в 10 ½ час. утра позвонил мне Баун с просьбой сообщить ему адрес прибывшей из Германии Дони Эдингер (германской гражданки), якобы для того, что ему необходимо ей кое-что передать.

Живёт она на Братской ул., № 14/4. Уезжает не позже понедельника 18/V.31»²¹⁵.

Або рік по тому, 5 травня 1932 р., він повідомляв начальнику ІНО Київського обласного відділу ГПУ УССР А. Аскольдову (Хейфецу), що декілька днів тому ІНО міськради відвідав по справах германських громадян Г. Баун. Консульський працівник, між іншим, повідомив, що невдовзі слід чекати зливу заяв про вихід із советського підданства дружин та членів родин громадян Німеччини²¹⁶.

А 5 серпня 1932 р. до особової справи резервіста ОГПУ О. Патлаха був підшитий характерний висновок відділу кадрів Київського облвідділу ГПУ УССР:

²¹⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 26, арк. 338.

²¹⁶ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 218.

«1932 г., августа 5 дня, Я, помощник инспектора Отдела кадров КОО ГПУ МОГИЛЕВСКИЙ, рассмотрев материалы спецпроверки на состоящего на особом учёте запаса ОГПУ тов. ПАТЛАХА Александра Львовича, из коих видно, что он 1903 г. р., уроженец г. Киева, беспартийный, ныне работает в иностранном отделе Админсекции Горсовета в должности инспектора.

В процессе спецпроверки компрометирующих материалов как на него, так и на его родных не выявлено, за исключением того, что отец его жены – ФАЙБИШЕНКО Соломон Кисилев – когда-то имел бакалейную торговлю. В настоящее время он служит бухгалтером в одном из заводов г. Киева. По заявлению тов. ПАТЛАХА А. Л., он никакой связи с ним не имеет. Кроме того, он [А. Патлах] *всё время связан с нами и работает в настоящее время в качестве резидента, а потому*

ПОЛАГАЛ БЫ:

Тов. ПАТЛАХА Александра Львовича возможным оставить на особом учёте запаса ОГПУ»²¹⁷ (виділення наше. – О. Р.).

Враховуючи, що чужоземний відділ (ІНО) Київської міськради був не лише місцем постійних контактів з помічником консульського секретаря, а й зручним майданчиком (принаймні формально нейтральним) для вірогідного завербування Г. Бауна, співробітники Київського облвідділу ГПУ вирішили саме у його приміщенні провести ознайомлювальну зустріч з німцем.

Ініціатором й виконавцем цієї операції виступив начальник 2-го відділку ОБ Київського облвідділу ГПУ УССР Йосип Вепринський²¹⁸, який діяв за погодженням й з санкції свого

²¹⁷ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 2, спр. 11126, арк. 13.

²¹⁸ Вепринський Йосип Абрамович (1896 – після 1955) – співробітник ЧК – ГПУ – УГБ НКВД УССР. Капітан ГБ (22.03.1936). Уроженець містечка Городище Черкаського повіту Київської губ. (за іншими відомостями – селища Сосьва на Середньому Уралі /нині Свердловська обл. РФ/). У ЧК з 1919 р. З 1931 р. – нач. 2-го відділку КОВ ГПУ УССР. З листопада 1932 р. – заст. нач. Житомирського міськвідділу ГПУ й ОБ ОГПУ 44 Київської стрілецької дивізії й 2 кавкорпусу. З липня 1934 р. – нач. ОБ УГБ УНКВД по Чернігівській обл. Згодом нач. Полтавського міськвідділу НКВД (19.01.1936 – 01.10.1937). З грудня 1937 р. – у розпоря-

безпосереднього керівника – очільника ОВ КОВ ГПУ Юліана Бржезовського²¹⁹.

Вважалося за доцільне попередньо познайомитися з німцем у будь-якій советській установі, представити себе «відповідальним працівником» й здобути його довіру, щоби згодом, вірогідно, вже під час літньої відпустки, «випадково» зустрітися з ним (було відомо, що Г. Баун планував провести цього-річну відпустку у рідній Одесі) й провести вербувальну операцію.

Як вже зазначалося, найкращим місцем для ознайомлювальної зустрічі було обране Чужоземне бюро Київської міськради, а О. Патлах мав максимально сприяти цій зустрічі.

2 липня 1932 р. консульський працівник знову відвідав Чужоземне бюро й у розмові з Олександром Львовичем поскаржився на... советську владу, яка, мовляв, йому (Г. Бауну) не довіряє, хоча він вже п'ятнадцять років поспіль живе при більшовицькому режимові й завжди нібито був до нього

дженні НКВД УССР. З січня 1938 р. – нач. 3-го (оперативно-чекістського) відділу (ОЧВ) Управління Далекосхідного ВТТ НКВД ССРСР. 13 березня 1938 р. арештований, у вересні 1939 р. звільнений з-під варти. На 1941 р. – нач. ОЧВ Управління Північно-Уральського ВТТ НКВД ССРСР. Учасник Другої світової війни. На 1954 р. – пенсіонер Фінвідділу УМВД Харківської обл.

Докладніше про нього див.: Золотарьов В. *Колишні співробітники НКВС УРСР на керівній роботі у системі ГУТАБ СРСР (1936–1939 рр.)* // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2013. – № 1/2 (40/41). – С. 59–60, 62, 73, 77–78; Тумшиш М. А., Золотарёв В. А. *Евреи в НКВД СССР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря.* – 2-е изд., испр. и доп. – С. 184.

²¹⁹ Бржезовський Юліан Гнатович (05.12.1898 – 21.08.1937) – співробітник ЧК – ГПУ – УГБ НКВД УССР. Капітан ГБ (13.12.1935). Уродженець Заславської волості Мінського повіту Мінської губ.; поляк. Член ВКП(б) з 1920 р. У ЧК з 1920 р. З 1928 р. – нач. Полтавського окрввідділу ГПУ. З 1931 р. – нач. ОВ Вінницького оперсектору ГПУ. Очільник ОВ КОВ ГПУ, співробітник Чернігівського облвідділу (1932). З 02.08.1933 р. – нач. ОВ Харківського облвідділу ГПУ. З 08.04.1934 р. – пом. нач. ОВ УВО та ГПУ УССР; з 1935 р. – заст. нач. 5 відділу УГБ НКВД УССР та заст. нач. ОВ КВО. Арештований 14.05.1937 р. В особливому порядку «засуджений» до ВМП. Убитий. Реабілітований 19.12.1989 р.

лояльним. У відповідь на здивування свого візаві, чим саме викликане таке нарікання, німець напівжартома пояснив: «Цими днями з Польщі до Києва прибув співробітник польських дипломатичних органів Незбржицький, за яким увесь час стежила машина. Потім й за мною ув'язався автомобіль, куди б я не звернув – він їздив за мною слідом. Я звернув до темного провулку – автівка й туди за мною й позбавила мене, таким чином, можливості їздити у власних справах. Якщо винуватий Незбржицький, – нехай за ним женуться, але до чого тут я? Мені, до речі, зараз треба виїхати на полювання, але я не виїжджаю, оскільки не хочу, щоби за мною полювали»²²⁰.

О. Патлах скористався жартівливою розмовою й відповідним настроєм німця, запропонувавши обговорити цю проблему (нав'язливого стеження) з якимось «близьким приятелем», який має ближчим часом (буквально наступного дня о 15-00) завітати до Чужоземного бюро. Попри те, що згаданий «приятель» у розмові не був прямо названий співробітником ГПУ, його гебітська функція була цілком очевидна у контексті цієї бесіди й нарікань консульського працівника. Утім, Г. Баун виявив бажання познайомитися з ним.

Роль «приятеля» мав зіграти Й. Вепринський, який керувався вказівками очільника ОВ КОВ ГПУ УСРС Ю. Бржезовського й відповідними настановами старшого московського колеги – начальника 2-го відділку Особого відділу ОГПУ СРСР Ігнатія Сосновського²²¹:

²²⁰ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 276.

²²¹ *Сосновський (Добржинський) Ігнатій Ігнатович* (1897 – 15.11.1937) – уродженець Риги, поляк. Закінчив 2 курси іст.-філол. фак-ту Московського ун-ту. З 1918 р. у польс. армії: підпоручик 2 відділу (розвідка) Генштабу Війська Польського; резидент польс. розвідки у Росії (листоп. 1919 р. – червень 1920 р.). Був арештований, перевербований у ВЧК у серпні 1920 р. Відтоді в органах ВЧК – ОГПУ – НКВД. Зокрема, нач. 2-го відділку ОВ ОГПУ СРСР (15.09.1931 – 28.02.1933); пом. нач. ОВ ОГПУ (16.12.1932 – 08.01.1934); нач. 1-го відділку ОВ ОГПУ (16.12.1932 – 08.01.1934); заст. нач. ОВ ОГПУ (08.01.1934 – 10.07.1934);

«Не лише не ухилитися від зустрічі, а й виробити план перемовин з ним, який полягає у тому, щоби аж ніяк не говорити про те, що я [Й. Вепринський] – співробітник ГПУ, увесь час розмовляти на сторонні теми, уникаючи слизьких місць, не напрошуватися на подальше знайомство, разом з тим не уникаючи його, якщо ініціатива його виходитиме від самого Бауна»²²².

3 липня 1932 р., за кілька хвилин до третьої години дня, консульський працівник зателефонував О. Патлаху, аби упевнитися, що зустріч відбудеться. Отримав підтвердження й невдовзі з'явився у Міськраді. Увійшовши до приміщення Чужоземного бюро, бідкався, що нині спекотно ходити по вулицях, цим натякнувши, що прийшов пішки, а не їхав автівкою. Тобто попередньо телефонував з дому (Пасажу), а не з Консульства (Ворошилова, 3), натякаючи на приватний характер свого візиту. Через кілька хвилин з'явився й заявлений заздалегідь «знайомий» – Й. Вепринський, представлений німцю як «Борис Олександрович».

Розпочалася невимушена розмова – спершу про Одесу, гарних жінок, море, морські подорожі та ін. Швидко «з'ясувалося», що «Борис Олександрович» – теж «трохи одесит», та й мешкали співрозмовники, мовляв, в Одесі майже поряд. Йосип Абрамович Вепринський й справді міг вважати себе «трохи одеситом», оскільки нетривалий час (1929–1930) був старшим уповноваженим й начальником відділку секретного відділу Одеського округового відділу ГПУ УССР.

Долучився до бесіди й Олександр Львович, запитавши Г. Бауна, де той служив до Консульства. Почув у відповідь, що в Одеському Бюро по реєвакуації німецьких військово-

заст. нач. ОБ ГУГБ НКВД ССР (10.07.1934 – 04.01.1935); 1-й заст. нач. УНКВД Саратовського краю (04.01.1935 – 23.11.1936). Комісар ГБ 3 рангу (29.11.1935). Арештований 23 листоп. 1936 р. Обвинувачувався у шпигунстві й участі у змові в НКВД. Військовою колегією Верховного Суду ССР «засуджений» до ВМП 15 листопада 1937 р. Реабілітований визначенням ВТ МВО 2 січня 1958 р.

²²² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 277.

полонених. Й. Вепринський пригадав, що у цій установі діяльну участь брав якийсь Генанд. На що консульський працівник зауважив, що працюють завжди нижчі службовці, а результатами їхньої праці користується начальство, «усілякі Генанди» та ін.²²³

Під час спілкування Г. Баун двічі намагався з'ясувати питання про стеження за його машиною, але щоразу «Борис Олександрович» переводив розмову на інші теми. Натомість німець ніби принагідно наголошував на своїх знайомствах з відповідальними працівниками советського апарату, а також міліції та ГПУ. При цьому він перераховував низку прізвищ міліцейських функціонерів й навіть згадав якогось начальника економічного відділу Одеського округового ГПУ, з яким він, мовляв, разом полював.

Невимушена розмова протривала майже півтори години, аж раптом Г. Баун несподівано схопився, заявивши, що о п'ятій з Москви прибуває його патрон (консул Р. Зоммер), якого він має зустріти.

Виходячи з кабінету, консульський працівник обернувся й зауважив:

«Я дуже радий нашому знайомству, сподіваюся, що ми зустрінемося ще раз, але вже не в обстановці кабінету, а в іншому місці». Й, підійшовши до дверей, знову обернувся й додав: «Одесит з одеситом обов'язково зустрінуться в Одесі!»²²⁴.

Доповідаючи своєму безпосередньому начальнику Ю. Бржезовському враження від зустрічі з Г. Бауном 3 липня 1932 р., Й. Вепринський насамкінець свого меморандуму робив оптимістичний прогноз – мовляв, співробітник Консульства Німеччини, на його думку, надається на вербування:

²²³ З контексту гебістського повідомлення незрозуміло, про яку саме особу йдеться. У дослідженні Е. Плеської-Зебольд згадуються дві особи одеських підприємців-німців з таким прізвищем, вочевидь, батько й син: Гінанд (Guinand, Genand) Цезар Карлович та Гінанд Франц Цезарович (див.: Плесская-Зебольд Э. *Одесские немцы. 1803–1920.* – С. 465).

²²⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 278.

«На мене справило враження, що Баун чудово знає, що його познайомили з працівником ГПУ, про це побачення він попередньо у Консульстві нікому не повідомив, постарався прийти так, щоби його з Консульства ніхто не супроводжував, й навмисно телефонував, щоби випадково не застати нікого з сторонніх осіб у самому іноземному відділі. На прощання він недвозначно натякнув щодо бажання вдруге зустрітися у більш інтимній обстановці»²²⁵.

Очевидно, що власні висновки з розмови з ледь завуальованим гебістом зробив і Герман Баун.

У свою чергу, посиленою розробкою контактів Консульства Німеччини у Києві опікувалося й харківське ГПУ. Так, 8 липня 1932 р. до Київського обласного відділу ГПУ (копія – Одеському ГПУ) надійшло орієнтування «У справі «Гамбургці»», підписане заступником начальника Особого відділу УВО й ГПУ УССР В. Кареліним й тимчасовим виконувачем обов'язки начальника 2-го відділку ОВ УВО С. Бренером.

У документі стверджувалося, що наявні агентурні матеріали свідчать, що фігурант «справи» «Гамбургці», яку розробляє Одеський облвідділ ГПУ, – представник Акційного товариства «Друзаг» Еміль Густавович Берндт (у гебістській документації йменувався Берндтом, Берентом чи Берендтом)²²⁶, підозрюваний у шпигунстві, неодноразово виїздив до Києва, де більшу частину часу проводить з працівником Германського консульства Г. Бауном. Фіксувалися неодноразові їхні спільні поїздки до приміських районів. У середині червня 1932 р., під час останніх відвідин Е. Берндтом Києва, німцям під час автомобільної подорожі товаришував й місцевий польський консул Г. Янковський. Повідомлялося, що 15 серпня Е. Берндт очікує консульського працівника в Одесі. Той

²²⁵ Там само.

²²⁶ У подальшому тексті прізвище приятеля Г. Бауна подаватимемо як Берндт (Berndt), спираючись на вищезгадане дослідження Е. Плеської-Зебольд (див.: Плесская-Зебольд Э. *Одесские немцы. 1803–1920.* – С. 464).

нібито планує провести свою місячну відпустку у цьому приморському й рідному йому місті.

Керівництво ОВ УВО й ГПУ УССР давало вказівку київським підлеглим повідомити до Одеси й Харкова наявні відомості щодо частих відвідин Е. Берндтом Києва й почати розробку його зв'язків з Г. Бауном. У свою чергу, київські гебісти, враховуючи, що консульський працівник – уродженець Одеси з багаторічним службовим стажем у цьому місті, мали докладно проінформувати одеських колег за наявними матеріалами на нього й супроводжувати його до Одеси зовнішнім спостереженням. Відповідний «супровід» під час відпочинку Г. Бауна мав забезпечувати й Одеський облвідділ ГПУ²²⁷.

14 липня 1932 р. Київський обласний відділ ГПУ УССР листовно запевнив керівництво ОВ ОГПУ УВО та ГПУ УССР, що перманентні подорожі Е. Берндта з Одеси до Києва постійно й ретельно фіксуються. Умотивовуються такі мандрівки нібито полюванням, а друг дитинства Г. Бауна, мабуть, для більшої переконливості, й справді возить із собою мисливську рушницю. Щоправда, одесит після Києва майже завжди прямував до Тифліса, де відвідував тамтешнє Консульство Німеччини. Відтак робився висновок, що київські полювання обох приятелів були лише «оказією». Єднав двох німців також посилений інтерес до антикваріату. Насправді ж Еміль, мовляв, перевозив дипломатичну пошту поміж трьома німецькими консульствами – в Одесі, Києві й Тифлісі²²⁸.

Далі викладалися подробиці біографії Г. Бауна – народження в Одесі у заможній родині, участь у Великій війні – служба у кайзерівському війську, повернення до Одеси під час німецької окупації 1918 р., посада ад'ютанта при штабі німецьких військ. Далі служба на рядовій посаді у штаті Уповноваженого Германського уряду у справах військовополонених

²²⁷ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 231 – 231 зв.

²²⁸ Там само, арк. 232.

у Москві та одеській філії; згодом (з 1923 р.) – канцелярська робота у Консульстві Німеччини в Одесі та (з 1929 р.) Києві.

У цьому ж меморандумі Київського облвідділу ГПУ «У справі «Гамбургці»» від 14 липня наголошувалася провідна («главенствующая») роль Г. Бауна у військовому шпигунстві по київській консульській окрузі. Стверджувалося, що цю функцію він почав виконувати ще за часів праці у Консульстві Німеччини в Одесі: *«За натурою марнотрат і гульвіса, не зовсім чесний і бабій, все ж таки – як добрий знавець советської дійсності, російської мови та маючи масу знайомих – почав використовуватися лінією розвідувальної роботи»*²²⁹.

Зауважувалися надто щільні, а відтак підозрілі, на думку гебістів, контакти консульського секретаря з його київськими польськими колегами. Висловлювалося припущення, що поляки його «використовують». Політичні переконання Г. Бауна оцінювалися як нестійкі, утім, він, колишній кайзерівський офіцер, з прихильністю, мовляв, ставиться до реваншистських прагнень націонал-соціалістів. Констатувався його позашлюбний зв'язок з реєстраторкою поліклініки В. Тарасевич, з якою він нібито мав провести свою майбутню відпустку в Одесі. Відзначалося, що Київське ГПУ робило спробу завербувати жінку, яка, однак, «на вербування не пішла й про все розповіла Бауну»²³⁰.

17 липня 1932 р. начальник Київського облвідділу (КОВ) ГПУ О. Розанов і його підлеглий, начальник ОВ КОВ ГПУ Ю. Бржезовський адресували листа у Харків – заступнику голови ГПУ УССР, заступнику начальника ОВ ОГПУ УВО й ОВ ГПУ УССР М. Чердаку.

У документі з невиразною назвою – «По Германському консульству» – містилося резюме наявної агентурної інформації щодо Г. Бауна. Зокрема, констатувалося, що з'ясувати його причетність до німецької розвідки під час служби в Одесі не

²²⁹ Там само, арк. 233.

²³⁰ Там само, арк. 235.

вдалося. Натомість після переведення 1929 р. до Консульства Німеччини у Києві у перебігу спостереження за ним вдалося «з безперечною встановити його діяльність по шпигунству, а в подальшому – й роботу для поляків»²³¹.

З урахуванням вищенаведеного, пропонувалося вжити термінових заходів щодо перевербування консульського працівника:

«Маючи на увазі, що у нас відсутні підходи щодо глибокого агентурного обслуговування Бауна, враховуючи також його характеристики й наявний у нашому розпорядженні компрометуючий матеріал – цілком доцільно й своєчасно зараз поставити питання про його перевербування для роботи на нашу користь, тим більше зручним є те, що Баун цього року, з 15 серпня йде у відпустку й проведе її не за кордоном, як зазвичай, а на одному з курортів Одеси»²³².

Для реалізації цього плану пропонувалося насамперед матеріально зацікавити «об'єкт». У разі ж виникнення спротиву або інших проблем, вартувало б вдаватися до засобів «м'якого впливу» – мовляв, слід було б «обережно» застосувати наявний у гебістів матеріал про контрабандну діяльність Германа Карловича, яка полягала у продажу моторного човна якомусь Михальському, про що був відповідний документальний матеріал й особиста розписка консульського працівника про отримання трьох тисяч рублів. Згадати у такому разі можна було б і його валютні оборудки або «притиснути» погрозою компрометування перед Посольством Німеччини у Москві через цю «недипломатичну» діяльність, зв'язок з В. Тарасевич тощо.

Київські гебісти з багатьох міркувань вважали найдоцільнішим здійснити вербування не у самому місті над Дніпром, а під час відпустки й перебування Г. Бауна в Одесі. Технічно це мало виглядати так. У день від'їзду консульського секретаря у відпустку його мав супроводжувати один з начальників відділку місцевого ОВ, який «випадково» отримував місце

²³¹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 255.

²³² Там само, арк. 259.

в одному купе з німцем й зав'язував особисте знайомство, аби «закріпити»/умотивувати подальшу «випадкову зустріч» з ним в Одесі. І вже у приморському місті, під час бесіди за вечерею, порушити питання щодо бажаності роботи для ГПУ проти поляків, оскільки, мовляв, інтереси й Німеччини, й Советського Союзу співпадають.

Інший варіант знайомства в одеському потязі був відверто прямолінійним – «випадковий попутник» одразу представився співробітником ГПУ, щоправда, під вигаданим прізвиськом (на що отримував легендовані документи), натякав співрозмовнику, що «органам» відома його контрабандна й валютна діяльність, адюльтер з В. Тарасевич, й у разі незгоди на співробітництво ці факти «недипломатичної діяльності» стануть відомі Посольству Німеччини у Москві²³³.

Конкретний план вербування Г. Бауна мав розроблятися окремо – спільно з особими відділами ОГПУ УВО й ГПУ УССР. Оскільки іншої зручної нагоди найближчим часом не передбачалося (як вже зауважувалося, «об'єкт» назагал проводив відпустку за кордоном), Київський обласний відділ ГПУ просив термінової санкції харківського керівництва, аби встигнути провести усю підготовчу роботу до 10 серпня, оскільки консульський працівник, як виявилось, мав виїхати у відпустку на два – три дні раніше від відомого таємній поліції терміну²³⁴.

Однак харківське керівництво принаймні первісно не погодилося з вербувальною ініціативою своїх київських підлеглих.

Так, 22 липня 1932 р. начальнику Київського обласного відділу ГПУ УССР О. Розанову була відправлена директива «По «Особняку»» за підписами заступника начальника ОБ ОГПУ УВО й ОБ ГПУ УССР В. Кареліна й тво начальника 2 відділку ОБ ОГПУ УВО С. Бренера. «Особняком» на чекістському жаргоні позначалося Консульство Німеччини у Києві.

²³³ Там само, арк. 259–260.

²³⁴ Там само, арк. 261.



Володимир Карелін,
1930-ті рр. ГДА СБУ

Документ починався з уневажнення київської ініціативи:

«З міркуваннями, які Ви висуваєте щодо вербування працівника «Особняка» БАУНА, ми не згодні, виходячи з наступного:

Наявні у нашому розпорядженні компрометуючі БАУНА матеріали вважаємо украй недостатніми й такими, що не можуть забезпечити успіх його вербування»²³⁵.

Відтак ризик від невдалої спроби такого оперативного заходу був над-

то великим, а політичні наслідки – непередбачуваними:

«Спроба вербувати БАУНА за такого становища й негативні результати вербування за умов нинішньої політичної ситуації у Німеччині може загрожувати украй небажаними для нас наслідками»²³⁶.

Натомість пропонувалося активізувати оперативно-чекістську «розробку» німця й забезпечити якнайповніше накопичення фактичних доказів, у тому числі документальних даних, які б засвідчували валютні оборудки та іншу діяльність Г. Бауна, несумісну з статусом консульського співробітника:

«Це украй необхідно для компрометування БАУНА перед польським з тим, щоби шляхом порушення питання перед відповідними органами добитися відсторонення від роботи БАУНА у германських установах в СРСР»²³⁷.

Харківські гебісти наказували київським підлеглим вжити усіх заходів задля забезпечення цієї мети й доповісти про результати.

23 липня 1932 р. очільник Київського облвідділу ГПУ УССР О. Розанов отримав харківську директиву, переадресувавши її підлеглому – начальнику ОВ Ю. Бржезовському. 25 липня

²³⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 263.

²³⁶ Там само.

²³⁷ Там само.

Юліан Бржезовський, у свою чергу, наклеїв на документі резолюцію: «*Тов. Верпрінській. Поговорім*»²³⁸.

Подальший перебіг подій засвідчив, що за підсумками цієї розмови було вирішено не лише саботувати харківські вказівки щодо компрометування й витіснення з посади консульського працівника, а й надалі провадити лінію на його завербування й агентурне використання.

У свою чергу, й польська розвідка мала власні міркування щодо ймовірної співпраці з Г. Бауном, який у таємному листуванні проходив під прізвиськом «*Наварро*».

27 липня 1932 р. вже з Варшави керівник Реферату «Схід» II відділу польського Головного штабу (ПГШ) Є. Незбжицький, зваживши можливості, які поставали з дружніх контактів із німцем польського Генконсула у Харкові Я. Каршо-Седлевського, інструктував новопризначеного віце-консула II Речіпосполитої у Києві Пйотра Курніцького:

«Теперішній стан справ є такий, що німці, а особливо розвідувальні органи рейхсверу, дедалі більше зміцнюють свою співпрацю з советською розвідкою [...]. На цьому тлі діяльність Наварро видається мені принаймні підозрілою [...]. Одначе вважаю, якщо б міцно притиснути Наварро, то вдалося б із нього витягнути багато цікавої для нас інформації. Він особливо добре зорієнтований щодо організації терену. Має добре опановану комунікаційну мережу, а це є для нас у даний момент дуже важливим завданням. Отже, прошу Пана по можливості натиснути на нього задля отримання від Наварро можливо якнайдокладніших інформацій стосовно мережі шляхів»²³⁹.

Цей розвідувальний інструктаж пояснюється тим, що П. Курніцький (Piotr Kurnicki) упродовж своєї віце-консульської каденції у Києві (5 липня 1932 р. – 1 березня 1936 р.), поряд з офіційними функціями, одночасно співпрацював з

²³⁸ Там само.

²³⁹ За надану інформацію про цей лист Є. Незбжицького автор висловлює щиру вдячність доктору габілітованому, професору Ягеллонського університету у Кракові Яну Яцеку Бруському.

II відділом ПГШ, очолюючи резидентуру «Ки» з підпорядкованими йому по розвідувальній роботі трьома підлеглими, співробітниками Консульства (з 1934 р. – Генерального консульства) II Речіпосполитої у Києві: возним Луціаном Гіжицьким (Lucjan Giżycki, криптонім «L 11»), референтом Марією Полонською (Maria Połomska – «Z 14») й водієм Людвіком Павловським (Ludwik Pawłowski – «H 13») ²⁴⁰.

5 серпня 1932 р. у приміщенні Консульства II Речіпосполитої у Києві відбулося прийняття з нагоди підписання у Москві 25 липня 1932 р. Договору про ненапад між ССРСР та Польською Республікою ²⁴¹. Гостей запрошував київський польський консул Г. Янковський з дружиною. Іншим приводом для урочистостей слугувало сформування облвиконкому щойно створеної Київської області. Тому серед запрошених були голова Київського облвиконкому Марко Сергійович Василенко, його перший заступник Володимир Никифорович Богуцький з дружиною, завідувач місцевої філії Держбанку ССРСР Торський з дружиною. Був присутнім й Дипломатичний агент НКЗС ССРСР у Києві Владімір Іосіфовіч Шеншев з дружиною Валентіною Константиновою.

Польських господарів, крім подружжя Янковських, також представляли інші співробітники Консульства II Речіпосполитої у Києві – віце-консул Пйотр Курніцький, секретар Антін Диновський, референт Софія Венцковська. Згодом до них до-

²⁴⁰ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. – S. 258, 265; Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*. – S. 12.

²⁴¹ Див.: *Договор о ненападении между Союзом Советских Социалистических Республик и Польской Республикой, 25 июля 1932 г.*, Москва // Документы и материалы по истории советско-польских отношений / АН ССРСР. Ин-т славяноведения; ПАН. Ин-т истории польско-советских отношений; редкол.: советская часть: И. А. Хренов (отв. ред.) и др.; польс. часть: Т. Цесляк (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1967. – Т. V: Май 1926 г. – декабрь 1932 г. – С. 533–535.

лучився й харківський Генеральний консул Польщі Ян Каршо-Седлевський. Були запрошені й співробітники Консульства Німеччини у Києві – консул Рудольф Зоммер з дружиною, «одесити» – секретар Герман Баун з дружиною Ірмою, а також «невідомий [для ГПУ] німець з дружиною»²⁴².

О 22-30 розпочалася святкова вечерея. Невдовзі з'ясувалося, що Я. Каршо-Седлевський перебрав зайвого, а відтак з загальної зали його терміново евакуювали колеги для відпочинку.

Напідпитку був і Г. Баун, поведінка якого привернула увагу «зацікавлених спостерігачів». Герман Карлович сидів поряд київського агента НКЗС СРСР В. Шеншева, якому почав скаржитися на ГПУ, нарікаючи на надмірне, на його думку, стеження за ним, мовляв, цілком лояльним до советського режиму німецьким дипломатом. Вдаряючи себе у груди, він побіцяв розповісти Шеншеву «ще дещо». Побачивши негідну поведінку німецького колеги й почувши його п'яне базікання, віце-консул П. Курніцький попрохав свою підлеглу (й майбутню дружину) С. Венцковську сісти поміж чоловіками, перервавши таким чином «змістовний монолог» Г. Бауна.

Герман Карлович знайшов іншого співрозмовника – заступника голови Київського облвиконкому В. Богущого, з яким поділився своїми мисливськими уподобаннями. У свою чергу, Володимир Никифорович повідомив, що й він знає гарні місця для полювання. Й почув у відповідь негречну репліку німця: «Ці місця визначило ГПУ! Я знаю кращі місця!». Знову довелося втрутитися П. Курніцькому. Він підійшов до Г. Бауна й, вдаривши його долонею по плечу, зауважив: «Ви забруднилися, пане Баун». Тим самим свідомо обірвавши розмову двох мисливців²⁴³.

Того ж дня, тобто 5 серпня 1932 р., П. Курніцький, вже в іпостасі «Наполеона Наливайка» – очільника резидентури

²⁴² ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 430, т. 21, арк. 99.

²⁴³ Там само, арк. 99–100.

«Ки», інформував Є. Незбжицького щодо контактів зі службовцем Германського консульства у Києві:

«Наварро зробив кілька спроб витягання мене на розмови. Охоче пішов на це, не вказуючи зі свого боку жодного спеціального зацікавлення. Гадаю, що з огляду на його дужий потяг до алкоголю й доволі швидке сп'яніння, можна буде скористатися наявними у нього відомостями».

Одночасно польський віце-консул зауважував, що це використання не буде безпроблемним, оскільки, попри виразний потяг до пиятики, Г. Баун є *«надзвичайно спритним»*. Тоді ж домовилися, що після повернення німця з відпустки він з П. Курніцьким відбудуть декілька полювань, під час яких «Наварро» обіцяв польському колезі показати низку советських «цікавих об'єктів» та військових споруд²⁴⁴.

Властиво, вищезгаданий епізод недипломатичної поведінки німця й рятування його польськими колегами під час прийняття 5 серпня 1932 р. у Консульстві II Речіпосполитої у Києві остаточно переконали київських гебістів у легкій маніпульованості Г. Бауна, а відтак й власній спроможності його завербувати.

Відтак 20 серпня 1932 р. тимчасовий виконувач обов'язків начальника Київського обласного відділу ГПУ УССР Я. Камінський доповів голові республіканського ГПУ С. Реденсу міркування своїх підлеглих щодо доцільності ймовірного вербування працівника Консульства Німеччини у Києві. Певною мірою його звернення дублювало вищезгаданий лист від 17 липня 1932 р.

Так, за наявною у Якова Зельмановича інформацією, гебістські «джерела», які знали Г. Бауна, характеризували його великим грошолобом, здатним продати й рідного батька. Таємній поліції були відомі валютні й контрабандні оборудки Германа Карловича. Для приклада наводився факт купівлі

²⁴⁴ Інформацією про цей рапорт «Наполеона Наливайка» (П. Курніцького) завдячуємо професору Ягеллонського університету у Кракові Яну Яцєку Брусському.

останнім, на прохання дружини секретаря германського консульства в Одесі Бухгольц, трьох крісел, дивана й інших меблів, за що він вимагав й отримав удвічі більшу винагороду, аніж реально коштували ці меблі.

Наголошувалися щільні контакти Г. Бауна з співробітниками Консульства II Речіпосполитої у Києві, насамперед тими, які займаються розвідувальною діяльністю. Висловлювалося вірогідне припущення, що він постачає полякам не лише інформацію про діяльність своєї установи, а й ділиться з ними «шпигунськими матеріалами». Його важко було запідозрити у політичній умотивованості такої поведінки, відтак єдиним поясненням могла бути матеріальна зацікавленість. Наявність у Германа Карловича побічних доходів підтверджував і його спосіб життя – дороге умеблювання його помешкання, наявність легкового авто та ін.

З урахуванням цієї інформації, Я. Камінський пропонував харківському керівництву санкціонувати спробу перевербування Г. Бауна:

«Маючи на увазі, що у нас відсутні підходи до глибокого агентурного обслуговування Бауна, враховуючи також його характеристику й наявний у нашому розпорядженні компрометуючий матеріал, – цілком доцільно й своєчасно зараз порушити питання про його перевербування для роботи на нашу користь, тим більше зручним є те, що Баун у цьому році з 26 серпня йде у відпустку й проведе її не за кордоном, як завжди, а на одному з курортів Одеси»²⁴⁵.

Продублювавши у загальних рисах вищезгаданий «залізничний план» вербування германського консульського працівника, Я. Камінський резюмував, що він буде конкретизований у разі отримання «принципової санкції» очільника ГПУ УССР.

Насамкінець наголошувалася konieczність й доцільність залучення Г. Бауна до агентурної роботи на користь ГПУ, чого

²⁴⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 285.

своєчасно, мовляв, не збагнули керівники Особого відділу ГПУ УССР, знехтувавши київською ініціативою:

«Вважаючи безумовно доцільним вербування БАУНА й маючи для цього деякі можливості – перед ОВ УВО й ГПУ УССР було порушено про це питання, проте ОВ УВО та ГПУ УССР пропозиція була відкинута.

Отримавши нові дані, що підтверджують наш висновок щодо зв'язку з поляками (факти відмикування БАУНА під час банкету), й вважаючи, що вербування БАУНА, на успіх якого є усі підстави розраховувати, оперативно доцільне – просимо Ваших вказівок по суті»²⁴⁶.

Невідомо, наскільки реальними були приготування до спроби завербувати Г. Бауна під час подорожі поїздом з Києва до Одеси, де він нібито мав провести свою відпустку у серпні – вересні 1932 р. Принаймні про такий задум Київського обласного ГПУ йшлося вище. Але й задум, й будь-які приготування до реалізації такого плану (якщо вони й були) перекреслили реальні дії Германа Карловича, який унеможливив (принаймні в окреслений період) вербувальні задуми гебістів щодо своєї персони. Доводиться лише дивуватися, чому під час цього планування якось і чомусь не була врахована наявність у «об'єкта» їхнього особливого зацікавлення власної автівки, а відтак й відсутності потреби пересуватися залізницею (принаймні у більшості випадків).

Аналогічна помилка сталася й під час планування зовнішнього стеження за очільником «Графства» (так на сленгу таємної поліції позначалося Консульство II Речіпосполитої у Києві) – консулом Г. Янковським. Він також, за даними агентури, у 20-х числах серпня 1932 р. мав попрямувати залізницею до Одеси й провести там декілька днів. Відповідно київським ГПУ була підготовлена «група розвідників [філерів] для його супроводження»²⁴⁷.

²⁴⁶ Там само, арк. 286.

²⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 430, т. 21, арк. 107.

Утім, вранці 27 серпня Г. Янковський раптово відмовився від первісного задуму й виїхав до Одеси автівкою Г. Бауна (за кермом був О. Воскобійників). Подорожували вони разом з дружинами. Раптовість від'їзду дозволила позбутися гебістського «хвоста». 7 вересня подружжя повернулися до Києва, а Бауни невдовзі виїхали у відпустку таки до Німеччини.

Отже, вербувальні задуми Київського обласного відділу ГПУ УССР щодо Г. Бауна, наскільки можна зрозуміти, були відкладені принаймні до кінця 1932 р.

19 жовтня 1932 р. усюдисуща гебістська нишпорка Л. Саррандо («Зет») цілком «випадково» виявив у шухляді Баунового стола десятиверстну мапу УССР советського видання, тобто кипу карт, кожна з яких охоплювала лише невеличку територію, одначе докладно її презентувала. На репліку правника, що це – дуже зручна мапа, й питання, де таку можна добути, німець з гордістю відповів, що вона не продається, адже вважається секретною²⁴⁸.

5 листопада 1932 р. було ухвалено постанову Президії Київської міськради «Про преміювання старих кадрових робітників Міськради на час XV-річчя Жовтня». У ній з нагоди чергового ювілею більшовицького перевороту 1917 р. відзначалася «довголітня й віддана робота на користь радянського будівництва на Київщині» низки функціонерів міськради. Згадувався у документі й О. Патлах:

«Завідувач Чужоземного бюро Міськради тов. ПАТЛАХ Олександр Львович. На радянській роботі в радах Київщини працює понад тринадцять років, тобто з перших днів організації радвлади на Київщині, в тому числі понад десять років у Чужоземному бюро. Має найкращі показники так по постійній, як і по періодично доручуваній йому відповідальній роботі. Колегія НКВС відмітила зразкову постановку роботи Адмінвідділу, що в ній приймав активну участь тов. ПАТЛАХ. За час своєї роботи вніс низку раціоналізаторських пропозицій. Зразково поставив обслуговування інтуристів 1932 р. По своїй роботі

²⁴⁸ Там само, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 301.

досяг для Міськради відповідних грошових заощаджень. Відданий кращий ударник Міськради»²⁴⁹.

Відтак «ветеран советської роботи» на Київщині О. Патлах отримав грамоту Київської міськради та був премійований «грошовою видачею в розмірі місячної зарплатні»²⁵⁰.

Тим часом на міжнародній арені відбулися кардинальні геополітичні зрушення. У липні 1932 р. Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСДАП) стала найбільшою політичною силою у Рейхстазі – 230 мандатів. 30 січня 1933 р. Президент Німеччини Пауль фон Гінденбург призначив канцлером Німеччини лідера НСДАП А. Гітлера.

Прихід нацистів до влади у Німеччині не лише маркував важливі зрушення на політичній карті Європи, відкривши шлях до стрімкого формування у центрі континенту другої (після так званого ССРСР) тоталітарної потуги, а й істотно вплинув на характер советсько-німецьких міждержавних відносин, а також змусив советську таємну поліцію активізувати свої зусилля щодо належного «висвітлення» функціонування дипломатичного й консульських представництв вже III Рейху. Мала зростати й відповідна агентурна мережа, а її доповіді – розлогішими й змістовнішими.

5 березня 1933 р. до Київського облвідділу ГПУ надійшла телеграма заступника начальника ОВ ОГПУ УВО й ОВ ГПУ УСРСР В. Кареліна, у якій зафіксовано вищезгадані настанови (цитуюмо мовою оригіналу):

«Всемерно усилить работу по обслуживанию Германского консульства в связи с происходящими событиями в Германии.

В пятидневный срок представит сводку о деятельности и реагированиях, связанных с событиями.

*Впредь информировать о всех интересных моментах»*²⁵¹.

²⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 2, спр. 11126, арк. 21.

²⁵⁰ Там само, арк. 21 зв.

²⁵¹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 11, арк. 332.

Вочевидь, виконуючи подібні вказівки, агент «Зет» вже 24 березня інформував кураторів про зміну політичних настроїв Г. Бауна – принаймні на рівні публічної риторики, а, можливо, й самосвідомості:

«Декілька разів розмовляв з Бауном про німецькі події. Баун з захопленням (якого у нього ще місяць тому не було) вихваляв націонал-соціалістів, особливо [Германа] Герінга, зазначав, що «ми усі схилялися перед ним на фронті, коли він був ушлявленим командиром ескадрильї, наступником [Манфреда фон] Ріхтгофена [...]». Узагалі щодо Герінга відгукувався з благоговінням (між іншим, сьогодні у Бауна у петлиці піджака були дві орденських стрічки – залізний хрест та ще якийсь [орден]. Раніше я їх не помічав)»²⁵².

У першому кварталі 1933 р. відбулися зміни не лише у політичному ландшафті Німеччини, де домінуючою стала НСДАП, а й на локальному рівні – у керівництві Консульства Німеччини у Києві.

8 березня 1933 р. республіканське квазидипломатичне відомство – апарат Уповноваженого НКЗС ССРС при Уряді УСРС – надіслало інформаційне повідомлення за двома адресами – Секретаріату ВУЦВК та ОВ ГПУ УСРС:

«За одержаними відомостями від Наркомзаксправ СРСР, замість німецького консула в Києві – ЗОММЕРА Рудольфа, призначено тепер Німецьким Генеральним Консулом в Ленінград – в Київ призначено консулом – Андора ХЕНКЕ.

Відповідну екзекватуру буде видано Консулу ХЕНКЕ після представлення ним патенту»²⁵³.

Відтак 17 березня до Києва надійшла чергова гебістська директива «У справі «Особняк» » за підписом В. Кареліна. У ній насамперед повідомлялося, що консул Р. Зоммер переводиться до Ленінграда на посаду Генерального консула Німеччини, натомість його місце у Києві має зайняти Андор Хенке (Генке). Пропонувалося вжити заходів щодо відповідного

²⁵² Там само, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 380.

²⁵³ Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 73.

«агентурного висвітлення» його діяльності та збереження внутрішньої агентури у консульському представництві.

Насамперед йшлося про збереження статусу правничого дорадника – Леоніда Сарандо:

«Агенту «Зету» дайте конкретні вказівки, щоби він вельми обережно, користуючись будь-якою слушною нагодою, натякнув Зоммеру про своє бажання залишитися у займаному ним у даний час становищі у консульстві й тому просить Зоммера, щоби останній його рекомендував Хенке»²⁵⁴.

Наголошувалася відсутність докладніших відомостей щодо персони А. Хенке. Висловлювалося припущення, що у Консульстві Німеччини у Києві вже відомо про зміну керівника. Відтак київські особисти мали спеціальним зведенням поінформувати Харків про реагування персоналу консульського представництва на цю зміну та їхні оцінки нового керівника²⁵⁵.

Зміни сталися й у колі київських знайомих – приятелів Г. Бауна. Стосувалося це насамперед київського польського консула.

Наприкінці грудня 1932 р. МЗС у Варшаві вирішило відкликати Г. Янковського з посади Консула II Речіпосполитої у Києві, хоча формально на посаді він ще перебував до 1 березня 1933 р. На початку січня 1933 р. Консула з дружиною, які поверталися з Польщі до Києва, під формальним приводом змусили затриматися у Рівному упродовж 3–7 січня, оскільки II відділ Головного Штабу Польщі доручив Експозитурі № 5 у Львові провести таємне спостереження за подружжям. Результати стеження були негативними, а мотиви такої недружньої акції – невідомими²⁵⁶.

²⁵⁴ Там само, арк. 63.

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MSZ oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej* / Robert Kuśnierz; [Akademia Pomorska w Słupsku]. – Słupsk: Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2013. – S. 12.

За наявними фрагментарними відомостями, товариське поводження й гостинність Г. Янковського, які зробили йому позитивне реноме на місці попередньої служби у Мінську (1928–1930), подобалося далеко не усім його польським колегам-підлеглим у Києві²⁵⁷. Насамперед йшлося про представників розвідки, для яких посади у консульському представництві слугували лише легальним прикриттям. Безперечно, давалися взнаки міжособиста конкуренція й звичайна людська заздрість. Близьке приятелювання родини консула з німцями Баунами, вочевидь, було зайвим подразником.

Мається на увазі насамперед віце-консул Пйотр Курніцький та референт Софія Венцковська, яка невдовзі стала дружиною П. Курніцького. Софія, до речі, була однією з молодих жінок, які залюбки каталися київськими вулицями в автівці Г. Бауна. Вона одночасно була агенткою II відділу Польського Головного Штабу (псевдоніми «Zosia», «Naja», криптонім «Z 12»)²⁵⁸. Зокрема, у рапортах Софії до Варшави педалювалася тема надмірної схильності Г. Янковського до алкоголю²⁵⁹. У свою чергу, у матеріалах ОВ Київського обласного відділу ГПУ УССР від 5 травня 1932 р. серед іншого зазначалося, що «Янковський чомусь-то Венцковську недолюблює»²⁶⁰.

²⁵⁷ Спершу ставлення колег по Консульству до Г. Янковського було цілком позитивним. Так, у матеріалах ГПУ УССР за січень 1931 р. зафіксовано, що увесь склад Консульства II Речіпосполитої у Києві «дуже добре відзивається про Янковського», до якого «ставляться з великою повагою й навіть люблять» (ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 430, т. 21, арк. 6). Конфлікт був інспірований вже згодом, вірогідно, 1932 р. зусиллями окремих співробітників представництва.

²⁵⁸ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. – S. 262; Kuśnierz R. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MSZ oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*. – S. 12.

²⁵⁹ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. – S. 276.

²⁶⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 430, т. 21, арк. 62.

Тогочасну конфліктну ситуацію у Консульстві II Речіпосполитої у Києві до певної міри з'ясовувала розмова Р. Зоммера з Л. Сарандо, яка відбулася 15 березня 1933 р. Попередивши співрозмовника про конфіденційний її характер, німецький консул зі здивуванням констатував, що завжди був певний у незаперечному авторитеті свого польського колеги серед його підлеглих, а відкликання Г. Янковського до Варшави у розпорядження МЗС – рутинна службова процедура.

Натомість, як з подивом дізнався Р. Зоммер:

«Янковський не переведений, а просто звільнений. Це звільнення пояснюється тим, що поміж Янковським та іншими співробітниками [польського] Консульства існувала прихована ворожнеча, унаслідок якої Янковський був «переможений». Ця ворожнеча назовні проявилася у такому незвичному факті, що Янковський по приїзді на кордон надіслав привітальні телеграми Бауну й навіть [київському дипломатичному агенту НКЗС СРСР] Шеншеву й не надіслав телеграми до Польського консульства»²⁶¹.

На роблене здивування «Зета», чому польський дипломат надіслав прощальну телеграму саме Г. Бауну, дістав відповідь: «У Бауна були дуже тісні взаємовідносини з Янковським і особливо його дружиною (або у Янковського з дружиною Бауна)».

Відкликання Г. Янковського до Варшави супроводжувалося неприємним інцидентом. У Рівному дружина консула виявила, що залишила у Києві саквояж. Його зрештою переслали до Польщі, але у ньому забракло деяких речей. Пропажа викликала ворожі ССРСР коментарі польської преси.

Розповідаючи Л. Сарандо про прикру пригоду польського колеги, Р. Зоммер наголошував, що завжди уважав, що у Г. Янковського цілком нормальні стосунки з віце-консулом та іншими підлеглими. Натомість, на його думку, внутрішні конфлікти у польському представництві, безперечно, були добре відомі Г. Бауну, який одначе не вважав за потрібне інформувати про них свого керівника. Насамкінець Р. Зоммер зауважив, якщо польський консул був усунутий з посади через

²⁶¹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 367.

інтриги своїх підлеглих, то у нього несамохіть зароджуються неприємні підозри щодо власних співробітників, натякаючи тим самим на консульського працівника²⁶².

До певної міри крапку у цій ситуації дозволяє поставити таємна інформація Київського обласного відділу ГПУ УССР за червень 1933 р. з «висвітленням» функціонування Консульства II Речіпосполитої у Києві. Згідно із нею, Пйотр Курніцький, який прибув з Варшави до Києва на посаду віце-консула у липні 1932 р., негайно по прибутті став відігравати роль своєрідного «enfant terrible» представництва. Консул у присутності усіх працівників передав у відання новоприбулому побутові справи й питання особового складу представництва.

Невдовзі П. Курніцький попередив співробітників, що вони не мають права виходити за межі Консульства без його відома; власноручно перевіряв роботу кожного й дозволяв собі особисто о сьомій ранку будити підлеглих, оголошуючи при цьому, що вони приїхали сюди не спати, а працювати. Така поведінка, зрозуміло, викликала загальне невдоволення персоналу.

Не склалися у віце-консула й взаємини з Г. Янковським, які невдовзі обернулися постійною колотнечою. «Курніцький, – зауважувалося з цього приводу у гебістському повідомленні, – очевидно, як ставленик нового складу Міністерства закордонних справ (полковник Бек) заздалегідь знав, що Янковський підлягає відкликанню з Київського польконсульства, ігнорувач розпорядження Янковського як консула, підпорядковував собі особовий склад польконсульства, надсилав доноси на Янковського до МЗС та ін.»²⁶³.

Г. Баун, безперечно, жалкував за від'їздом гостинного Г. Янковського, сподіваючись, що той у Варшаві реабілітується й дістане нове призначення²⁶⁴. Однак цього не сталося –

²⁶² Там само.

²⁶³ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 430, т. 21, арк. 94–95, 191–192.

²⁶⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 370.

Г. Янковського взагалі звільнили зі служби у МЗС. Утім, німецько-польські контакти на локальному рівні поміж співробітником Генерального консульства Німеччини й колишнім польським консулом у Києві тривали й надалі. Принаймні Е. Априщенко-Герндт у своїй заяві на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР від 19 липня 1937 р. стверджувала, що щоразу, прямуючи до Берліна через Варшаву, Г. Баун неодмінно відвідував Г. Янковського²⁶⁵. Подальша доля цього польського дипломата після вересня 1939 р. невідома²⁶⁶.

Вищезгадане знайомство з Г. Бауном дорого коштувало братам Штундерам: 30 січня 1933 р. був затриманий Стефан, 14 березня – Володимир Штундер. Відтак марним виявилось запевнення консульського працівника, що своїх знайомих, підданих СРСР, він «нікого ніколи не підводив»²⁶⁷.

На початку квітня заступник начальника ОВ ОГПУ УВО та ГПУ УРСР В. Карелін настійливо спонукав своїх київських підлеглих (ОВ КОВ) пришвидшити «слідче опрацювання» справ вільнонайманого робітника технічної бази 45 Механізованого корпусу Степана Івановича Штундера та його брата – Володимира Івановича²⁶⁸.

3 квітня 1933 р. київські особисти інформували Харків, що слідство триває у площині «виявлення шпигунської діяльності братів Штундер». Так, Степан Штундер визнав, що в одній з розмов з Г. Бауном під час ремонту автівок у гаражі Консульства Німеччини він охарактеризував німцями стан технічної бази 45-ї дивізії, у якій працював, подав кількість машин, які щомісяця лагодилися у ній. Його брат Володимир, мовляв, 1918 р. служив у Гетьмана й німців у контррозвідці,

²⁶⁵ Рубльов О. «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт. – С. 382.

²⁶⁶ Kruszyński M. *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. – S. 288.

²⁶⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 28785, арк. 49 зв.

²⁶⁸ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 15.

а зараз підтримує зв'язок з помічником консульського секретаря, постійно відвідує його квартиру й неодноразово брав участь у спільних з ним полюваннях²⁶⁹.

Долю обох братів вирішила позасудова ухвала Особої наради при Колегії ГПУ УССР від 7 травня 1933 р.: Степан Штундер був ув'язнений у концтаборі терміном на три роки; його брат Володимир – також на трирічний термін висланий до Північного краю²⁷⁰.

Історія мала продовження. 2 лютого 1934 р. Консульство відвідав німецький громадянин Фойгт. Його діалог з Г. Бауном зафіксував Л. Сарандо. Відвідувач висловив побоювання, що на нього чекає арешт, і, звертаючись до консульського працівника, повідомив: «Мені сказали, що одного чоловіка заарештували за знайомство з Вами». При цьому продемонстрував газетну замітку з прізвиськом, якого «Зет» не встиг розгледіти. Г. Баун зі штучним обуренням заявив, що це усе – брехня, а цю людину арештували не із-за нього, Г. Бауна, у якого заарештований працював у гаражі, а з інших міркувань. Мовляв, це – поляк, советський підданий, раніше затримуваний за зв'язок з Консульством Польщі, а його брат, перебуваючи у ГПУ, обмовив його. «Знову поширюють чутки, що через мене арештовують»²⁷¹, – скаржився німець.

Вочевидь, йшлося про братів Штундерів.

На виконання вищезгаданих вказівок В. Кареліна від 5 березня 1933 р. щодо «усебічного посилення роботи з обслуговування Германського консульства», заступник начальника ОВ 14-го стрілецького корпусу й Київського обласного відділу

²⁶⁹ Там само, арк. 16.

²⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 28785, арк. 56–57.

Обидва брати реабілітовані на підставі ст. 1 Указу Президії Верховного Совету ССРСР від 16 січня 1989 р. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов».

²⁷¹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 119.

ГПУ УССР Авраам Геплер²⁷² 11 квітня 1933 р. спрямував службову записку своєму підлеглому – очільнику 2-го відділку ОВ М. Буторову²⁷³. У ній насамперед піддавалася сумніву сама можливість використання Г. Бауна поляками (Консульством II Речіпосполитої у Києві) для отримання розвідувальної інформації. У той же час й наміри місцевого ГПУ його завербувати оцінювалися як надто примарні. Відтак накреслювався план оперативних заходів щодо «розробки» консульського співробітника та його контактів:

«Тарасевич відмовити у паспорті. Для вербування Бауна реальних можливостей немає – слід ретельно розробити його зв'язки»²⁷⁴.

Давалася вказівка докладно з'ясувати коло службових обов'язків Г. Бауна – офіційних й насамперед неофіційних. Очевидно, вважалося за доцільне щодо цього «об'єкта оперативної розробки» прямувати курсом, запропонованим роком раніше, –

²⁷² Геплер Авраам Ілліч (1902 – 08.06.1939) – уродженець м. Єлисаветграда Херсонської губ. В органах ЧК – ГПУ – НКВД УССР з 1919 р. Зокрема, заст. нач. й помічник нач. ОВ Київського облвідділу ГПУ УССР (лютий 1933 р. – січень 1934 р.); нач. 5-го відділку ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО. З липня 1934 р. – нач. 5-го відділку ОВ ГУГБ НКВД УВО й ОВ УГБ НКВД УССР, з листопада 1934 р. – нач. 9-го відділку ОВ УГБ НКВД УССР й ОВ ГУГБ НКВД Харківського ВО. У лютому 1936 р. – січні 1937 р. – нач. ОВ УГБ УНКВД по Вінницькій обл., згодом – нач. 5-го (ОВ) відділу УГБ УНКВД по Київській обл. З серпня 1937 р. – заст. нач. УНКВД по Чернігівській обл. 13 березня 1938 р. заарештований, помер у в'язничній лікарні через застосування «фізичних методів впливу». Капітан ГБ (1936). Нереабілітований.

Див. докладніше: Тумшис М. А., Золотарёв В. А. *Євреї в НКВД ССР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря.* – С. 215–216.

²⁷³ Буторов Михайл Афанасьєвич (1902–1969) – уродженець Москви. 1920 р. потрапив в Україну; служив в органах ЧК – ГПУ – НКВД УССР (1920–1937). Зокрема, був начальником 2-го відділку ОВ Київського облвідділу ГПУ УССР (1932–1934). 1940–1941 рр. – нач. слідчої частини та заст. нач. дорожньо-транспортного відділу ГУГБ НКВД ССР Львівської залізниці. Згодом у структурах НКВД – НКГБ – МВД ССР. Помер у Москві.

²⁷⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 343.

збирати компрометуючий матеріал й зрештою «вичавити» консульського працівника поза межі УССР/СРСР.

Однаке цього разу курс на вербування з подальшим використанням Германа Карловича запропонував Харків. На вимогу начальника 2-го відділку ОВ УВО й ГПУ УССР А. Ратинського²⁷⁵ його київські підлеглі 16 травня 1933 р. відправили до столиці УССР копію рапорта Й. Вепринського про розмову з Г. Бауном 3 липня 1932 р. з тогочасним оптимістичним прогнозом щодо перспективи його завербування²⁷⁶. Крім того, харківські особисти отримали санкцію на проведення спецоперації щодо консульського працівника від помічника начальника ОВ ОГПУ ССР Ігнатія Сосновського, який відвідав «наказну столицю» УССР.

Тим часом відбулися зміни у керівництві Консульства Німеччини у Києві. 24 квітня 1933 р. представництво очолив Андор Генке (Andor Hencke; 14.07.1895 – 31.01.1984), який перебував на цій посаді до 12 листопада 1935 р.²⁷⁷ й залишив по собі вельми «дипломатичні» (без зайвої конкретики) спогади про цей період свого життя²⁷⁸. Його консульська округа (згідно з екзекватурою № 67/33 від 15 травня 1933 р.) обіймала терени Київської, Вінницької та Чернігівської областей.

²⁷⁵ Ратинський-Футер Аркадій Маркович (14.01.1902 – 04.03.1939) – функціонер ГПУ УССР – УГБ НКВД УССР, капітан ГБ (з 08.01.1936). В органах ВЧК-ОГПУ-НКВД з 1921 р. Член ВКП(б) з 1928 р. З 04.06.1933 р. – начальник 2-го відділку ОВ ГПУ УССР. З 20.05.1938 р. – начальник 3-го відділу (КРО) УГБ НКВД УССР. Докладніше про нього див.: Тумшиш М. А., Золотарєв В. А. *Евреи в НКВД СССР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря.* – С. 532–534.

²⁷⁶ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 403.

²⁷⁷ Рубльов О. *«Herr Hagemeyer, Herr Hagemeyer! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерни Герндт.* – С. 356.

²⁷⁸ Див.: Hencke A. *Erinnerungen als deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936* / Andor Hencke. – München: Ukrainische Freie Universität, 1979. – 72 s.



Андор Генке, Консул
Німеччини у Києві, 1933–
1936 рр. ГДА СБУ

21 травня новопризначений Консул Німеччини у Києві²⁷⁹ своєю автівкою у супроводі Г. Бауна та його дружини Ірми виїхали на прогулянку по Димерському шосе²⁸⁰. Вочевидь прогулянка консульських урядовців перебувала під пильним наглядом співробітників місцевого ГПУ.

При поверненні до Києва машина раптово «зіпсувалася». Сталося це чомусь у районі військового будівництва на Ірпені. Поки тривав ремонт, консул, Г. Баун та його дружина вирішили прогулятися лісом.

Ірма Баун відокремилася від чоловіків й, вірогідно, невдовзі опинилася у забороненій зоні, доки її не зупинив вартовий й допровадив до машини. А. Генке пояснив військовому, що він – німецький консул. У відповідь почув, що будь-кому, навіть попри дипломатичний статус, заборонено перебувати у цій місцевості.

Вже у машині, прямуючи до Києва, дипломат докладно розпитував Г. Бауна про військове будівництво у приміській смузі.

Консул невдовзі «реваншувався» – у вітрині однієї з київських книгарень (на Безаківській вулиці) помітив антифашистські плакати. Негайно був відряджений службовець

²⁷⁹ Докладніше про нього див., напр.: Марочко В. *Німецькі дипломати і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні* / В. І. Марочко // Київські історичні студії. – 2015. – № 1. – С. 62–66; Вовчук Л. А. *«Головний советолог» Третього рейху: Андор Генке – консул Німеччини в УСРР* / Л. А. Вовчук, І. В. Габро, О. П. Тригуб // Сторінки історії: Збірник наукових праць / КПІ імені Ігоря Сікорського. – К., 2020. – Вип. 50. – С. 166–186.

²⁸⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 7.

Консульства, аби придбати цю «антинімецьку» продукцію. Невдовзі відбувся візит А. Генке до Дипломатичного агента НКЗС СРСР у Києві В. Шеншева: продаж цієї продукції, мовляв, «ображає національні почуття» німецького уряду, а відтак плакати слід вилучити з продажу²⁸¹.

Можна стверджувати, що у Г. Бауна назагал «склалися взаємини» з новим керівником Консульства Німеччини у Києві – на противагу дещо конфліктним відносинам з його попередником Р. Зоммером. В особі Андора Генке консульський працівник považав не лише досвідченого дипломата, значно вищого за себе у службовій ієрархії, а й старшого за званням кадрового офіцера (капітана), випускника кадетського корпусу, ветерана Першої світової війни, який воював на західному й східному фронтах, зокрема, брав участь у битві на Соммі у липні – листопаді 1916 р., наступав на Варшаву.

Згодом усюдисущий й спостережливий Л. Сарандо («Зет») так охарактеризував взаємини консула зі своїм підлеглим, які нагадували армійську ієрархію:

«Варто відзначити, що, хоча Баун фактично виконує майже усю роботу консульства й, безумовно, є головною підтримкою Хенке, – останній не допускає й тіні фамільярності та ставиться до Бауна підкреслено як до підлеглого. Коли Хенке заходить до кімнати, Баун ніколи не залишається сидіти – одразу вскакує й клацає по-воєнному підборами. Якщо він не згодний з думкою Хенке, то він не просто заперечує, а, вислухавши його до кінця, кланяється й шанобливо просить дозволу висловити свою думку. З Зоммером Баун тримався набагато вільніше. Попри це, Баун, безперечно, ставиться до Хенке набагато краще, аніж до Зоммера»²⁸².

23 травня 1933 р. на адресу начальника ОБ Київського облвідділу ГПУ УССР Алексея Борисова²⁸³ надійшла секретна

²⁸¹ Там само, арк. 7–8.

²⁸² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 69.

²⁸³ *Борисов Алексей Михайлович* (1900–1964) – уродженець Росії. Член ВКП(б) з 1918 р. У ЧК з 1921 р. з 1932 р. – начальник особого відділу Вінницького облвідділу ГПУ УССР. з 1933 р. – начальник ОБ Київського

вказівка у «справі «ШОФЕРА»» (під таким кодовим ім'ям у гебістів «проходив» Г. Баун) за підписами заступника начальника ОБ ОГПУ УВО й ОБ ГПУ УССР В. Кареліна й начальника 2 відділку ОБ А. Ратинського.

Вже на самому початку таємної директиви харківські особисти стверджували, що, після ґрунтовного вивчення усіх матеріалів щодо «Б» [Г. Бауна], вони дійшли висновку про можливість ставити питання про його вербування.

Покликаючись на минулорічну (3 липня 1932 р.) ознайомлювальну бесіду Й. Вепринського з «об'єктом» та низку інших матеріалів з характеристикою його особистих якостей, робився доволі категоричний висновок, що до вербування слід підійти *«без складних підготовчих комбінацій»*²⁸⁴. Давалася вказівка, що майбутня розмова з Г. Бауном повинна відбуватися у приватній інтимній обстановці. Підготовку цієї зустрічі пропонувалося розпочати негайно. По завершенні підготовчих заходів для розмови з Г. Бауном мав виїхати з Харкова особисто А. Ратинський. Насамкінець пропонувалося використати тогочасну кампанію паспортизації населення, створивши паспортні труднощі коханці консульського секретаря, аби тримати останнього у напрузі й зробити податливішим на вербувальну пропозицію:

*«Видачу паспорта Валентині ТАРАСЕВИЧ затримайте, причому слід доволу цього утворити таку обстановку, щоби «Б» стало відомо, що у неї з паспортом ускладнення»*²⁸⁵.

З початком форсованої колективізації в опанованій російськими більшовиками державі, у тому числі в окупованій ними Україні, відбувалася колосальна міграція сільського населення. Перед карально-репресивним апаратом УССР/СССР поставили серйозні виклики, адже слід було тримати у полі зору

облвідділу ГПУ УССР. 22 листопада 1934 р. відряджений до НКВД СССР. З 10 січня 1935 р. – заст. нач. ОБ УГБ УНКВД Куйбишевського краю. Капітан ГБ (25.12.1935). 16 травня 1937 р. звільнений у запас.

²⁸⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 411.

²⁸⁵ Там само.

кожного підданого «Страни Советов». Було радикально змінено систему обліку населення. 27 грудня 1932 р. ЦВК та СНК ССРСР ухвалили постанову «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу ССР та обов'язкової прописки паспортів». 31 грудня 1932 р. аналогічну постанову прийняли ВУЦВК та РНК УСССР.

Союзна постанова про запровадження паспортної системи зумовлювала цю акцію необхідністю «покращення обліку населення міст, робітничих селищ та новобудов і розвантаження цих населених місцевостей від осіб, не пов'язаних з виробництвом та роботою у закладах і школах та не зайнятих суспільно корисною працею» (окрім пенсіонерів та інвалідів). Також режим украї потребував, мовляв, «очищення цих населених місцевостей від прихованих куркульських, кримінальних або інших антисуспільних елементів»²⁸⁶. Відтак по усьому ССРСР упродовж 1933 р. запроваджувалася єдина паспортна система. У першу чергу акція мала охопити мешканців Москви, Ленінграда, Харкова, Києва, Мінська, Ростова-на-Дону, Владивостока та Одеси.

14 січня 1933 р. з'явилася відповідна «Інструкція» СНК ССРСР, відповідно до якої паспорти мали видаватися мешканцям Москви, Ленінграда, Харкова, 100-кілометрової смуги довкола Москви й Ленінграда, 50-кілометрової смуги навколо Харкова. Особи ж, які не отримали паспортів, мали, згідно приписів робітничо-селянської міліції, залишити місце проживання упродовж 10 днів. У разі невиконання їх викликали до міліції й зобов'язували виїхати упродовж доби. В іншому випадку на них чекала адміністративна або кримінальна відповідальність.

Відповідними загальносоюзними й республіканськими настановами керувалася й міська влада Києва. 10 березня

²⁸⁶ Докладніше див.: Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження*. – К., 1999. – С. 191–194; Вронська Т. В. *Радянська паспортна система* / Т. В. Вронська, С. В. Кульчицький // *Укр. іст. журн.* – 1999. – № 3. – С. 38.

1933 р. було підписано постанову № 14 Президії Київського облвиконкому та Київської міськради «Про запровадження єдиної паспортної системи та обов'язкове прописання громадян у м. Києві», що її 11 березня оприлюднила міська газета «Пролетарська правда»; 8 травня постановою Президії Київського облвиконкому № 16 паспортний режим було поширено й на Київську область²⁸⁷.

24 березня 1933 р. до помешкання Баунів у Пасажі завітав нібито «в антикварних справах» Михайло Бистрицький (сексот «Помешік»). Зайшла мова про советську паспортизацію й неодмінно – події у Німеччині. «Більш озлобленої людини проти комуністів, ніж Г. Баун, я ще не зустрічав»²⁸⁸, – переповідав кураторам тодішні свої враження від розмови Михайло Самсонович. «От сволото! – шаленів німець. – Вимагають у германських підданих, щоби вони брали советські паспорти! За яким правом?! Нехай краще іноземців не чіпають! Адже це усе – комедія, що її заварили для наживи й для отримання нових тисяч для розстрілу. Та нічого, швидко, швидко уся ця банда буде розвішана на стовпах у Німеччині!»²⁸⁹.

Й далі, характеризуючи мотиви впровадження советської паспортизації – мовляв, потребу «очищення» населених пунктів від «антисупільних елементів», гостро зауважив:

«Подумаєш – насамперед вилетять [з міст] бандити, а самі вони [більшовицький режим] хто?! У результаті через місяць бандити вислані будуть з паспортами й тут, а пристойний народ зашлють й розорять. Адже й так, чим далі, тим усе менше залишається людей, які можуть працювати й з якими можна було б розмовляти. Ось із Москви 85 тисяч повинні вилетіти упродовж двадцяти чотирьох годин»²⁹⁰.

²⁸⁷ Державний архів м. Києва, ф. Р-1, оп. 1, спр. 5622, арк. 31; *Про запровадження єдиної паспортної системи в Київській області: Обов'язкова постанова Президії Київського виконавчого комітету з 8 травня 1933 р. № 16 // Пролетарська правда. – 1933. – 10 травня. – № 95. – С. 4.*

²⁸⁸ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 38, арк. 199.

²⁸⁹ Там само.

²⁹⁰ Там само.

У відповідь на слушне запитання співрозмовника, як пояснити, що такий культурний й пристойний народ як німці так жорстоко розправляється зі своїми комуністами, адже все ж таки вони – політична партія, Герман вибухнув:

«Ми усю цю наволоч, яка продала себе за гроші Москві, перестріляємо або заморимо, але у нас різниця у тому, що якщо арештовують людину або розстрілюють, то проти неї є документальні й фотодокументальні дані, а у Вас розстрілюють й арештовують без вини винуватих [...]. Тепер, маючи усі списки й незаперечний матеріал (а Ви думаєте, що у Вас тут не ведеться облік й матеріали [на германських комуністів], будьте певні), можна діяти напевно й знести з лиця землі цю злочинність, яка може бути лише у Росії, де усе йде за трафаретом з [першого] дня її існування. Іван Грозний для забезпечення своїх інтересів заслав й розстрілював [убивав?]. П'юotr Великий теж, а тепер Сталін зі своїм ГПУ, тремтячи за власну шкіру, робить те саме, що й Грозний»²⁹¹.

Очевидно, слід віддати належне Германові Карловичу в адекватному розумінні природи російського імперського (царського й комуно-більшовицького) режимів, зауваживши водночас його надто поблажливе ставлення до нацистського режиму у Німеччині й «легітимності» його репресивних дій щодо своїх комуністів.

Рік по тому, 10 липня 1934 р., Генеральне консульство Німеччини у Харкові інформувало своє Посольство у Москві, що із запровадженням в Україні паспортної системи, що мала на меті «сприяти викриттю в установах та організаціях народного господарства ворожих до советської влади елементів» й відповідній «санації» великих міст, за офіційними даними, у Харкові, Києві, Одесі, Сталіно, Дніпропетровську й Вінниці не отримали паспортів 150 тис. осіб, які змушені були залишити місця свого сталого проживання (з них 30 тис. – колишні заможні селяни («куркулі»), 40 тис. – «паразитичні елементи», 15 тис. – робітники без постійної роботи, та ін.). Насправді ж,

²⁹¹ Там само, арк. 199 – 199 зв.

за оцінкою германського Генконсула у Харкові Карла Вальтера, виселених за межі цих міст було значно більше²⁹².

Тим часом 13 червня 1933 р. заступник начальника Київського облвідділу ГПУ УССР З. Галицький та начальник ОВ Київського ГПУ А. Борісов направили керівництву ОВ ОГПУ УВО і ГПУ УССР у Харків чергове повідомлення про «оперативне обслуговування» Консульства Німеччини у Києві з докладною характеристикою його керівника й співробітників.

Зокрема, повідомлялося, що здійснюються підготовчі заходи щодо завербування Г. Бауна, насамперед всебічне вивчення «об'єкта». Акцентувалася увага на виразних фашистських симпатіях останнього. Стверджувалася його особиста зацікавленість у від'їзді з Києва консула Рудольфа Зоммера, який, мовляв, не давав йому працювати²⁹³. Була зафіксована заробітна плата Германа Карловича за травень 1933 р. – 667 німецьких марок.

В інформації наголошувалося принаймні тимчасове піднесення статусу Г. Бауна з прибуттям нового німецького консула у Києві:

²⁹² *Голодомор в Україні 1932–1933 рр. за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / Упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка; передмова Ю. Г. Рубана. – К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 2008. – С. 260 (оригінал), 269 (укр. переклад).*

²⁹³ Відносини Г. Бауна з тодішнім очільником Консульства загострилися вже у перші півроку служби одесита у Києві. Так, 30 березня 1930 р. Київський оперативний сектор ГПУ інформував начальника КРО ГПУ УССР у Харкові, що, зі слів сексота «Помещіка» за підсумками його розмови з дружиною першого секретаря Консульства Інгою Вольною, у Г. Бауна відбулася гостра розмова з консулом. Герман наполягав на своєму негайному переведенні з Києва. Натомість Р. Зоммер відмовився відпустити підлеглого, обіцяючи запитати з цього приводу Посольство у Москві. Г. Баун заявив, що не чекатиме результатів запиту й особисто поїде до Москви просити відкликати його з Києва, оскільки більше не може працювати з Р. Зоммером (ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 126). Згодом їхні відносини дещо злагіднішали.

«З приїздом Хенке, оскільки останній відстав від радянських умов²⁹⁴, Баун деякий час був фактичним керівником Консульства, проводячи свою точку зору майже у всіх справах. Жодне скільки-небудь принципове питання не вирішувалося Хенке без попередньої згоди Бауна.

Лише останнім часом помітно, що Хенке ставить Бауна на своє місце, роблячи йому низку зауважень. Тим не менше Баун цілком задоволений своїм керівником»²⁹⁵.

Цікавили київських особистів (задля «оперативного використання») й амурні справи Германа Карловича:

«На початку червня місяця БАУН відправив Валентину ТАРАСЕВИЧ на курорт у Євпаторію, через Одесу. Попередньо БАУН телеграфував співробітнику Товариства «ДРУЗАГ» в Одесу, своєму приятелю БЕРТ [БЕРНДТ] Емілю Густавовичу – прохання зустріти ТАРАСЕВИЧ на вокзалі й надати їй сприяння в отриманні квитків на пароплав.

Його інтимний зв'язок з ТАРАСЕВИЧ має більш прихований, ніж раніше, характер. Він надає їй матеріальну підтримку, періодично відвідує й т. ін.»²⁹⁶.

У річищі підготовчих заходів Київського ГПУ щодо вербування консульського працівника, під час відвідин останнім 16 червня 1933 р. Чужоземного бюро Київської міськради його керівник О. Патлах завів приватну розмову з Г. Бауном, викликаючи співрозмовника на відвертість.

Під час бесіди Герман Карлович повідомив, що цього року не скористається відпусткою, а вихідні дні проводитиме за містом. Скаржився, що має можливість займатися лише двома видами спорту: керувати автомобілем та грати у теніс; жалів-

²⁹⁴ Після демобілізації з рейхверу А. Генке 17 жовтня 1922 р. був призначений до МЗС Німеччини й упродовж 2 листопада 1922 р. – 8 вересня 1928 р. формально був секретарем Посольства Німеччини у Москві, фактично виконуючи функції радника й правої руки посла Веймарської Республіки графа Ульріха фон Брокдорф-Ранцау. Після смерті останнього відкликаний до Берліна, працював у штаті МЗС Німеччини, зокрема, у відділі кіно, преси та мистецтв (1928–1933).

²⁹⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 193.

²⁹⁶ Там само.

ся, що з огляду на загальну заборону полювання (у контексті жорстких заходів більшовицького режиму щодо обмеження пересування підданих УСРСР під час Голодомору 1932–1933 рр.) він позбавлений мисливських розваг. Зайшла мова й про стадіон «Динамо» у Києві, офіційне відкриття якого відбулося 12 червня 1933 р., і його новий чудово обладнаний тенісний корт, на якому німець залюбки б пограв у теніс. Наприкінці розмови консульський секретар повідомив, що найближчим часом знову відвідає Олександра Львовича, аби обговорити низку проблемних питань щодо німецьких громадян²⁹⁷.

25 червня Г. Баун відвідав Міськраду наприкінці робочого дня, але О. Патлаха не застав. Вони побачилися наступного ранку, коли, полагодивши службові справи, німець пообіцяв співрозмовнику, що найближчими вихідними, після повернення з Пулинського району, він знову заїде до Олександра Львовича й обов'язково «витягне» його для замиської прогулянки автівкою на день – другий. Завідувач Чужоземного бюро певної відповіді не дав, з огляду на власну завантаженість, але висловив побажання прогулятися моторним човном, а не машиною. Його співрозмовник не заперечував.

27 червня Г. Баун супроводжував новопризначеного консула Німеччини у Києві Андора Генке у відвідинах Пулинського німецького національного району на Київщині.

Консульство через власні контакти попередило усіх німців – мешканців району з германським громадянством (так званих рейхсдойче на відміну від земляків-фольксдойче – советських підданих) – про ці відвідини, що мали насамперед харитативний, але також й інформаційно-розвідувальний характер.

У «столичному центрі» району – Пулино – А. Генке розмовляв з головою райвиконкому К. Кестелем, з'ясовував ситуацію з врожаєм й загалом продовольством. Він висловив претензії до місцевої влади щодо накладання надмірних по-

²⁹⁷ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 422–423.

датків на німецьких підданих й їхньої примусової підписки на державні позики, залучення їх до гужової повинності по ремонту шляхів, чого вони не мали виконувати, згідно чинного советсько-германського договору. Оскаржував консул й зволікання місцевої адміністрації з прийомом сільрадами майна німецьких громадян, які залишали негостинні терени УРСР/СССР.

З Пулино А. Генке та Г. Баун попрямували до колонії Роговка, де поспілкувалися з мешканцями Пулинського й сусідніх районів – германськими підданими. Консул розпитував співрозмовників про ставлення до них місцевої влади, нагальні потреби, чи не бракує їм їжі. У відповідь, зрозуміло, почув, що податки надмірні, підписка на державну позику здійснюється брутально й силоміць, панує голод й у непоодиноких випадках трапляється людожерство, на базарі продають людське м'ясо та ін. Численними були випадки масового опухання на ґрунті голоду, деякі селяни принесли А. Генке й «речові докази» – макуху й інші сурогати, які вживалися в їжу замість хліба.

Нужденним селянам-німцям консул надав одноразову допомогу у 100 – 200 руб., пообіцявши також надіслати продукти через «Торгсін» та попередивши ймовірних відвідувачів його у Києві не брати з собою продуктів, оскільки при Консульстві влаштована безкоштовна їдальня – столи з їжею регулярно накривали на консульському подвір'ї.

Такі консульські контакти, безперечно, непокоїли обласний апарат ГПУ, оскільки, мовляв, германські піддані, користуючись власним привілейованим статусом, чинили усілякий опір хлібозаготівлям й негативно впливали на решту німецького населення Пулинського району. Очевидно, що репресивний апарат уживав жорстких заходів щодо знешкодження таких негативних впливів й максимально можливого обмеження кола спілкування співробітників Консульства Німеччини у Києві ²⁹⁸.

²⁹⁸ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 182.

Проінформувавши про вищезгадану розмову у Київській міськраді від 26 червня 1933 р. очільника Особого відділу УВО й ГПУ УССР, керівництво Київського обласного відділу ГПУ вважало за доцільне влаштувати прогулянку Г. Бауну не лише з О. Патлахом, а й у компанії з особистами – знайомим німцю ще з минулого року Й. Вепринським та А. Ратинським, начальником 2 відділку ОБ УВО й ГПУ УССР. Харківське керівництво запитали, коли саме А. Ратинський зможе приїхати до Києва – «для участі у прогулянці й знайомстві з Бауном – задля наступного його вербування». 4 липня з Харкова відповіли, що прогулянку бажано влаштувати 8 липня²⁹⁹.

Зрештою довелося відтермінувати операцію ще на тиждень.

6 липня 1933 р. Герман та Ірма Баун були єдиними представниками місцевого Консульства Німеччини на обіді у київському Консульстві II Речіпосполитої, влаштованому новопризначеним польським консулом Станіславом Сошніцьким. Присутні на урочистому прийнятті голова облвиконкому М. Василенко та очільник Київської міськради Василь Григорович Биструков, поза формальним привітанням, за словами польського консула, «уперто уникали німців»³⁰⁰. Оскільки обід майже синхронізувався з підписанням у Лондоні 3 липня 1933 р. конвенції про визначення агресії, серед підписантів якої були ЦВК ССРСР й Президент Польської Республіки, що, вочевидь, спрямовувалася проти експансіоністських зазіхань нацистів, у промові М. Василенка не бракувало «міцних виразів» на адресу А. Гітлера³⁰¹.

²⁹⁹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 422–423.

³⁰⁰ *Raport konsula w Kijowie o chłopach dziesiątkowanych przez głód, mobilizowaniu mieszkańców miast do prac polowych i stosunkach konsulatu z władzami sowieckimi*, [12–23] lipca 1933 // *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski*. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 348.

³⁰¹ Ibid.

15 липня 1933 р. з Харкова до Києва для реалізації плану вербування секретаря місцевого Консульства Німеччини нарешті прибув начальник 2-го відділку ОВ УВО та ГПУ УССР А. Ратинський. Того ж дня відбулася телефонна розмова О. Патлаха з Г. Бауном. Домовилися зустрітися наступного дня зранку о 8-30 й попрямувати до Остерського лісу.

У зв'язку з цим харківський гість й заступник начальника Київського облвідділу ГПУ А. Геплер автівкою провели рекогносцировку на місцевості, відвідали Остерський ліс й визначили ймовірне місце «випадкової» зустрічі з «об'єктом».

Після їхнього повернення відбулася «оперативна нарада» у кабінеті начальника ОВ Київського облвідділу ГПУ А. Борисова, до якої залучили, крім вищезгаданих осіб, викликаного з Житомира Йосипа Вепринського, на той час заступника начальника Житомирського міськвідділу ГПУ й ОВ ОГПУ 44-ї Київської стрілецької дивізії й 2-го кавалерійського корпусу, а також «цивільного» – очільника Чужоземного бюро Київської міської ради О. Патлаха, ключову постать спецоперації³⁰².

Відбулося докладне обговорення минулорічної (3 липня 1932 р.) ознайомлювальної розмови Й. Вепринського з консульським працівником у службовому кабінеті О. Патлаха. І Йосип Абрамович, і Олександр Львович переконували присутніх, що німець з певністю знав, що спілкувався саме з співробітником ГПУ.

Відтак, враховуючи харківські директиви щодо дотримання максимальної обережності й те, що обстановка довкола Германа Карловича і його статус у Консульстві істотно змінилися, вирішили відмовитися від участі Й. Вепринського у зустрічі з Г. Бауном, оскільки присутність відомого «об'єкту» співробітника ГПУ одразу б визначала жорсткі рамки цієї операції й позбавляла можливості маневру – відходу.

Тому вирішили, що А. Ратинський поїде один. Від'їхавши від Києва кілометрів 25–30, його автівка мала «зіпсуватися».

³⁰² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 485.

На місці поломки на нього «випадково» наштовхується О. Патлах, який прогулюється з Г. Бауном на машині останнього. Пропонується допомога, Олександр Львович «раптово» упізнає «старого друга» (*«прівет, Аркаша! Сто лет – сто зім...»*), який, мовляв, працює у секретаріаті ВУЦВК. Відбувається знайомство, бесіда й урешті-решт погоджуються спільно провести пару годин.

Принагідно очільник Чужоземного бюро Київської міськради мав запитати «знайомого», що той поробляє у Києві. Відповідь (з розрахунку на зачіпку «по лінії Валентини Тарасевич», якій гебісти затримали видачу паспорта): перевірити проведення паспортизації у місті. Учасники наради обговорили координацію дій на випадок, якщо «об'єкт» (цілком у його характері) змінить маршрут мандрівки.

О сьомій ранку 16 липня А. Ратинський виїхав до обраного місця зустрічі й чекав. О десятій до нього під'їхав А. Геплер, який інформував колегу, що Г. Баун таки змінив маршрут і мандрівники попрямували до Боярки. Аркадій Маркович на машині «Інтуриста» вирішив їх наздогнати об'їзними шляхами й о п'ятнадцятій сорок нарешті їх побачив. Але ситуація не дозволяла реалізувати первісно накреслений план, й від «випадкової зустрічі» двох «старих знайомих» довелося відмовитися³⁰³.

Крім протокольної інформації А. Ратинського про зустріч, яка не відбулася, є можливість реконструювати перебіг подій 16 липня за письмовим рапортом О. Патлаха на ім'я начальника 2-го відділку ОБ КОВ ГПУ М. Буторова.

Отже, о восьмій двадцять Олександр Львович з'явився у Миськраді. П'ятнадцять хвилин по тому до неї під'їхав Г. Баун з водієм О. Воскобійниковим. На запитання про маршрут німець відповів, що це не має значення, їдемо, мовляв, куди заманеться. Утім, заготовлена гебістами пропозиція відвідати Остерський ліс була категорично відкинута: мовляв, шкода

³⁰³ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 486–487.

розбивати автівку по поганій дорозі. Натомість Г. Баун запропонував їхати до Боярки. О. Патлах погодився й повернувся у приміщення за дорожньою валізою, встигнувши повідомити чергового енкаведиста про корекцію маршруту.

Після десятої ранку мандрівники дісталися Боярки й розташувалися у лісі, на пропозицію О. Патлаха, неподалік шосе, аби з машини їх можна було легко помітити. Вирішили поспіdatи. Олександр Львович дістав з валізи власні припаси й запропонував супутникам приєднуватися. Водій Г. Бауна, у свою чергу, видобув його саквояж, удвічі менший за розміром, вийняв з нього одну бляшанку консервів й трілітровий термос чаю з лимоном. Почали сніданок з чаювання, потім віддали належне пригощанню О. Патлаха у супроводі кепкування Г. Бауна з водія: мовляв, той забагато їсть, тому усім не вистачить. Дісталось й Олександрю Львовичу: його відсутність на робочому місці, мовляв, паралізує іноземний відділ міськвиконкому. Останній парирував: він перевтомлений, тому має день відпочинку, а з відвідувачами спілкується його підлеглий.

Стурбований відсутністю А. Ратинського, О. Патлах намагався тягнути час, однак наполегливий німець запропонував їхати купатися на Дніпро. Його гість змушений був погодитися, сподіваючись зустріти А. Ратинського по дорозі.

О тринадцятій десять вирушили з Боярки. Герман Карлович сів за кермо і повів автівку знаними лише йому шляхами – мовляв, так вони виїдуть до Жукова острова. Але цьому наміру перешкодила багнюка, звернули на іншу дорогу – той самий результат. Після втрачених даремно двох годин прийняли пропозицію О. Патлаха – повернутися на старе місце біля Боярки. Вирушили й через п'ятнадцять хвилин на шаленій швидкості опинилися біля якогось місточка, по інший бік якого Олександр Львович помітив машину А. Ратинського. Але оскільки Г. Баун не зменшував швидкості, автівка «старого знайомого» блискавично опинилася позаду. Кричати, що розгледів «друга» у зустрічній машині й слід повернутися, у цій ситуації О. Патлах вважав некорисним для спланованої опе-

рації, розраховуючи, що А. Ратинський їх наздожене (чого не сталося)³⁰⁴.

Уже надвечір Олександр Львович зрозумів, що Аркадій Маркович скасував зустріч на сьогодні, й тому вирішив узяти ініціативу до своїх рук. Після марних пошуків придатного місця для купання й нетривалого відпочинку у лісі біля Боярки Герман Карлович вирішив нарешті висловити свої жалі О. Патлаху, звісно, заохочуваний останнім.

Під час лісової прогулянки удвох почалося з баунових зітхань: «Не люблю я цього Києва, важко у ньому жити». При цьому з'ясувалося, що не йдеться про минулорічну історію з нав'язливим супроводом його автівки машиною ГПУ. Подальші розпитування спричинили мелодраматичну сцену (принаймні у змалюванні О. Патлаха): Г. Баун схопив співрозмовника за руху й вигукнув: «Патлаху! Адже правда, що Ви не боїтесь того, що зі мною сьогодні відпочиваєте, але ж Ви мені – чужа людина. Але є люди, які бояться зі мною перебувати, й навіть близькі мені люди». Питання було поставлено руба, відтак його візаві змушений був запитати, чого він особисто мав би боятися й чому нажахані ті особи, яких має на увазі співрозмовник. У відповідь почув: «Навіщо Ви прикидаєтесь, невже Ви не знаєте, що [особи], з ким я зустрічаюся, їх викликають у ГПУ, заарештовують й, у кращому разі, не видають їм паспорт, пропонуючи їм виїхати»³⁰⁵.

О. Патлах вимагав конкретних прізвищ. Герман Карлович був майже відвертим, принаймні зі слів його «інтерв'юера»:

«Дамі, за якою я упадаю, з якою я перебуваю у близьких стосунках й про яку я розповідав і Шеншеву, і Ряботенку (нач[альник] Київ[ської] Облміліції, з яким він зустрівся на Кавказі), відмовлено у видачі паспорта й запропоновано 20 липня цього року виїхати з Києва. Й це після того, коли паспорт їй був виписаний, з ГПУ надіслали папірця, щоби її допитати, й затримали паспорт. Я вражений, що Ви нічого про

³⁰⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 2–5.

³⁰⁵ Там само, арк. 6.

це не знаєте, хоча вже, здається [усі] знають це. Якби Ви хотіли мені допомогти у цій справі, я був би Вам дуже вдячний. Поговоріть з ким-небудь «нагорі»»³⁰⁶.

Його співрозмовник, вдаючи несвідомого, перепитав, де це «нагорі». Й отримав просту відповідь, що йдеться про ГПУ. Відтак німець перейшов до своєї улюбленої теми, як комфортно він почувався у рідній йому Одесі, де неодноразово безпосередньо звертався у різних справах до місцевого ГПУ:

«Мене чудово знають, що я собі нічого не дозволяю. Чому ж мене повинні тортурувати? Чому втручаються у моє особисте життя? Чому її повинні звідси виселяти? Адже Ви розумієте, що вона є фактично моєю дружиною. Адже я не винний, що за нашими законами ось уже четвертий рік я не можу добитися розлучення зі своєю дружиною. У нас би у Німеччині так не вчинили. Будьте на моєму місці і Ви зрозумієте моє становище»³⁰⁷.

Олександр Львович запевнив співрозмовника, що вперше почув про його проблему, запитав, як прізвище цієї жінки, але відповіді не отримав. У нього, мовляв, немає добрих знайомих у ГПУ, а звертатися офіційно йому незручно. От якби про цю справу він почув за день – два до цієї прогулянки, то із задоволенням посприяв би у її позитивному вирішенні. Адже знайомий О. Патлаха – «друг Аркаша», співробітник секретаріату ВУЦВК – саме зараз перебуває у Києві з ревізією паспортного відділу й міг би, ймовірно, чимось посприяти, хоча успіх й не можна гарантувати. Але вже запізно – сьогодні він повертається до Харкова; та й вже по шостій вечора, не встигнути повернутися до міста й побачити цього друга.

Німець запропонував альтернативу, якщо цей варіант не спрацює, – можливо, О. Патлах знайде можливість переговорити з начальником Київського обласного ГПУ О. Розановим, і той піде назустріч.

Олександр Львович наполегливо проштовхував схему спецоперації, вперто бажаючи залучити до «оперативної гри»

³⁰⁶ Там само, арк. 7.

³⁰⁷ Там само, арк. 7–8.

«друга Аркашу» – А. Ратинського. Він запропонував терміново повернутися до Києва, оскільки живе спілкування, мовляв, значно краще, аніж телефонний чи листовний контакт. Пропозиція була прийнята, й до міста поверталися на шаленій швидкості, попри те, що по дорозі довелося міняти колесо. При цьому Г. Баун виявив себе вправним механіком. За годину десять хвилин вони вже були біля міськради.

Відтак Г. Баун залишив О. Патлаху свій домашній телефон (47-55) й просив повідомити, чи вже поїхав «приятель», чи залишився. Якщо все ще у Києві, то як з ним можна буде зустрітися. Подякувавши німцеві за компанію й пообіцявши інформувати його про перемовини з «другом Аркашею», Олександр Львович увійшов до приміщення Київської міської ради, з кабінету її голови зателефонував А. Геплеру про повернення мандрівників й «попрямував до ГПУ для інформації»³⁰⁸.

Після розмови з А. Ратинським О. Патлах зателефонував додому Г. Бауну, поінформувавши того, що «знайомий» затримався у Києві ще на декілька днів й 18 липня о 17 год. зможе зустрітися з консульським секретарем й вислухати його. Місцем зустрічі був визначений готель «Континенталь», де, за легендою, у № 21 розташувався харківський чиновник.

Побачення ледь не було зірване – Герман Карлович таки побоювався провокації й вирішив принаймні відтермінувати зустріч.

Цей момент було зафіксовано у доповідній О. Патлаха на ім'я М. Буторова. Олександр Львович мав зустріти Г. Бауна й допровадити його до «Континенталю», розташованого по вул. Карла Маркса (колишня Ніколаєвська), 5.

Споруджений 1897 р. за проектом знаного київського архітектора-митця Владислава Городецького, готель «Континенталь» з сотнею його номерів слушно вважався першокласним й мав на той час найновітніше устаткування, включно з ліфтом й «електричним освітленням». Фешенебельну ресторанну за-

³⁰⁸ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 9.

лу оздоблено було у стилі Людовіка XVI, розкішну читальню – у мавританському дусі, окремі номери – в японському, турецькому, тірольському, старонімецькому стилях та стилі Людовіка XV. Гостями розкішного готелю, відвідувачами його ресторану й салонів були заможні особи, шляхетні, публічні, відомі у суспільстві постаті. Упродовж функціонування «Континенталу» (1897–1941) його знаними відвідувачами були, наприклад: співаки Леонід Собінов і Фйодор Шаляпін, актриса Вера Коміссаржевська, поети Константін Бальмонт, Осіп Мандельштам, Владімір Маяковський, письменники Ісак Бабель, Ілля Еренбург, Костянтин Паустовський, театральні діячі Всеволод Мейерхольд та Константін Станіславський, французький кіноактор Макс Ліндер, шахіст Міхаїл Чигорін та ін. Усі вони віддавали належне уславленій кухні готельного ресторану, а представники мистецького світу залюбки відвідували підвал «Континенталу», де розташовувався 1919 р. клуб «ХЛАМ» (художники, літератори, артисти, музиканти)³⁰⁹. 1918 р., за часів Української Держави П. Скоропадського, ресторан готелю був одним з постійних місць офіційних та неофіційних зустрічей та прийнять³¹⁰.

У міжвоєнний період XX ст. готель підпорядковувався Всесоюзному акціонерному товариству «Інтурист». У ньому ж попервах (також у номері 21!) розташовувалася й київська агенція Управління НКЗС СРСР при «Уряді УССР». За цією адресою київський агент НКЗС СРСР (вищезгаданий Владімір Шеншев) розпочав прийом відвідувачів об одинадцятій ранку 11 липня 1930 р.³¹¹

³⁰⁹ *Календарь: Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 г.* – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1912. – С. 63; Малаков Д. *Архітектор Городецький: Архівні розвідки* / Дмитро Малаков. – К.: Вид-во «Кий», 2013. – С. 109–110.

³¹⁰ Див., напр.: Донцов Д. *Рік 1918, Київ* / Дмитро Донцов. – Торонто: Гомін України, 1954. – С. 61.

³¹¹ *У Києві організовано агентство Наркомзаксправ* // Пролетарська правда. – 1930. – 3 липня. – № 151. – С. 5.

Вочевидь, що «Континенталь» за советської доби був наштигований внутрішньою гебістською агентурою, численними сексотами зі складу обслуговуючого персоналу готелю, а також, безперечно, «забезпечувався» зовнішнім спостереженням за його клієнтурою й відвідувачами.



Готель «Континенталь», Київ. 1940 р.

Отже, 18 липня 1933 р. О. Патлах вийшов із міськради за десять хвилин на п'яту, аби зустріти консульського секретаря. Останній з'явився на розі Воровського (Хрещатика) й К. Маркса з запізненням на п'ять хвилин. Німець з занепокоєним виглядом повідомив своєму візаві, що його терміново викликав консул, а тому зустріч слід перенести.

Це руйнувало узгоджений план дій, тому чиновник категорично заперечив: мовляв, його «приятель» обмежений у часі, оскільки має їхати у чергове відрядження й потяг вирушає через декілька годин, з яких принаймні пару він має присвятити вирішенню власних потреб. Німець, який усе ще коливався, запитав, скільки часу займе розмова з харківським

ревізором. У відповідь почув: недовго, якихось хвилин 15–20, аби з'ясувати, за яких обставин В. Тарасевич було відмовлено у видачі паспорта.

Відтак у відмовках й вмовлянні сплигло чверть години. Тоді Г. Баун запропонував відкласти розмову до шостої вечора й перенести зустріч до чужоземного відділу міськради. Його візаві, збагнувши, що Герман Карлович хоче надати зустрічі характеру офіційної консультації, вирішив будь-що-будь затягнути німця до готелю, інакше планована розмова не відбудеться взагалі. Попри заперечення консульського працівника, що він не має заходити до «Континенталю», О. Патлах запевнив співрозмовника, що це приватний візит і йому нічого не загрожує з будь-якого боку. Після цього він стрімко перейшов вулицю й попрямував до входу у готель. Німець йшов слідом. Перетнувши вестибюль, вони сходами піднялися на другий поверх³¹².

Першим увійшов до двадцять першого номеру Олександр Львович з вигуком: «Аркашо! Ти удома!» У відповідь почув: «Прошу». Залишивши у передпокою кепі й палицю Г. Бауна, відвідувачі увійшли до кімнати, де відбулося офіційне знайомство. Гебіст був представлений як «Аркадій Маркович Черкасов».

Відтак «Черкасов» повідомив, що «мій друг Саша» вже поінформував його про загальний стан «справи В. Тарасевич», а зараз хотів би дізнатися від консульського працівника подробиці проблеми.

Німець стисло розповів, що з цією жінкою три роки тому його познайомила співробітниця Консульства Німеччини у Києві Е. Герндт-Априщенко. Випадковий нібито зв'язок переріс, мовляв, у глибокі почуття. Він вирішив розлучитися з дружиною, однак німецькі закони вимагають великої компенсації на її користь, тому справа тягнеться роками й не вирішується. За словами Г. Бауна, невизначеність стосунків прирікає

³¹² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 10–10 зв.

його пасію на роль жертви, яка через ненадання їй паспорта буде згнєблена й змушена залишити Київ. А Валентина працює з дитинства, ледь не виросла у поліклініці, де зараз працює, є «ударницею» тощо.

«Черкасов» поцікавився соціальним походженням В. Тарасевич. Відповідь – з родини священнослужителя. Це ускладнювало справу. Аби допомогти «другові Саші» (О. Патлаху), Аркадій Маркович запропонував, що він дасть вказівку міському паспортному відділу відкласти остаточне рішення у справі В. Тарасевич до його повернення з Одеси, де він, мовляв, щось мав «ревізувати». По поверненні він особисто розмовлятиме з Валентиною Іванівною, аби дізнатися від неї усі деталі її біографії та ін. У відповідь почув від німця, що її вже неодноразово викликали й «допитували» у «паспортній справі».

«Друг Аркаша» запевнив, що не збирається допитувати В. Тарасевич, але повинен її особисто вислухати, оскільки відповідатиме за видачу їй паспорта. Аби морально підтримати жінку, під час бесіди може бути присутнім й Г. Баун. Останній пристав на цю пропозицію.

Дійшли згоди, що «Черкасов» телеграфуватиме «з Одеси», коли виїздитиме звідти, а О. Патлах, у свою чергу, домовиться про час і місце зустрічі у Києві³¹³.

Розмова, яка мала тривати чверть години, розтягнулася на сорок хвилин. Г. Баун вже відверто нервував – на нього чекав консул А. Генке. Аркадій Маркович, аби завершити бесіду, ще раз запевнив гостя, що зателефонує щодо паспорта В. Тарасевич голові Київського облвиконкому Марку Василенку. Німець подякував й збирався вже йти. У цей момент спостережливий О. Патлах зауважив «другові Аркаші», що той не занотував прізвища, імені й по батькові протеже Г. Бауна. Відповідний запис був зроблений.

Зустріч «Черкасова» з консульським працівником завершилася енергійним рукостисканням на знак того, що «справу»

³¹³ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 11–11 зв.

майже полагоджено. Герман Карлович, вочевидь, сподівався, що його супутник залишить номер разом з ним. Але Олександр Львович підморгнув господареві, який голосно промовив: «Шура, прошу тебе залишитися – ми перекусимо». Відтак О. Патлах супроводив німця до дверей, зафіксувавши власні спостереження:

«Піт крупними краплями скочувався по його вусах й по шиї. Баун вискочив з номера, ніби з бані, й, сторожко озираячись у коридорі, пішов до виходу з готелю»³¹⁴.

Звіт про розмову з Г. Бауном 18 липня 1933 р., адресований заступнику начальника ОВ УВО – начальнику Іноземного відділу ГПУ УССР В. Кареліну (копія – начальнику Київського облвідділу ГПУ О. Розанову /Розенбардту/), підготував і А. Ратинський. Написане ним не було таким барвистим, як у Олександра Патлаха. Утім, повідомлення Аркадія Марковича подавало не лише аналогічну загальну характеристику перебігу зустрічі з консульським секретарем, а й дещо відрізнялося окремими сутнісними деталями, а головне – підсумовувало враження від розмови з німцем й містило пропозиції щодо найближчих планів його оперативного вербування.

Герман Карлович, за словами А. Ратинського, справив на нього враження дуже схвильованої й навіть «чимось наляканої» людини, яка перебувала у такому емоційному стані упродовж усієї бесіди.

Після представлення й перших загальних фраз, гість подав мету свого візиту: знайомство з Валентиною Тарасевич, почуття до неї, намір розлучитися з дружиною й надмірні для нього фінансові перепони німецьких законів. До цих проблем, мовляв, долучилися й «паспортові труднощі» Валентини Іванівни через знайомство з ним: виписаний вже паспорт їй відмовилися видати, оскільки надійшла відповідна вказівка ГПУ з «пропозицією» виїхати з Києва найближчим часом. Жінку вже

³¹⁴ Там само, арк. 12.

двічі викликали «органи». Про що розмовляли, німець не знав – підписка про нерозголошення³¹⁵.

На запитання, чому співрозмовник вирішив, що невидача паспорта пов'язана з його персоною, Г. Баун відповів, що це очевидно. «Черкасов» його «заспокоїв»: ви надмірно нервуєте й зайве драматизуєте ситуацію. Він, мовляв, абсолютно виключає невидачу паспорта «через якийсь папірець з ГПУ»:

«Вірогідно, відповідні організації, які видають видаванням паспортів, мають щодо неї дані, що підводять Тарасевич під категорію осіб, які не мають права на паспорт»³¹⁶.

З'ясування «соціального походження» пасії консульського секретаря виявило, що вона – донька священнослужителя. Утім, обоє батьків вже давно померли, відтак дівчина виховувалася у прийомній родині і змалечку належала до «трудящих». «Черкасов» зрадив:

«Як бачите, я, очевидно, правий, тим більше, що, вірогідно, Ви її не зовсім добре знаєте. У будь-якому разі, я Вам обіцяю цією справою поцікавитися»³¹⁷.

Поцікавився «Черкасов» і тим, чому німець не звернувся до київського агента НКЗС ССРСР Владіміра Шеншева. Не звертався, оскільки вважав незручним порушувати офіційне клопотання, а відтак – доводити це до відома Консульства Німеччини і його очільника А. Генке. Г. Баун наполегливо просив допомогти йому, не надаючи водночас цій розмові офіційного характеру. Аркадій Маркович запевнив співрозмовника у цілковито приватному й неофіційному характері їхньої зустрічі, наголосивши, що відбувається вона, мовляв, на прохання його друга Сашка Патлаха, який безкорисливо прагне допомогти консульському секретареві³¹⁸.

Бесіда у «Континенталі» тривала близько години. Прощалися, мовляв, надзвичайно сердечно. У А. Ратинського скла-

³¹⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 488.

³¹⁶ Там само, арк. 489.

³¹⁷ Там само.

³¹⁸ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 490.

лося враження (вочевидь, цілком правдиве), що гість вважав, нібито його заманили до готелю задля якогось трюку, й надзвичайно зрадів щасливому завершенню розмови.

Маючи на увазі сукупність усіх оперативних матеріалів щодо Г. Бауна й особисте знайомство із ним, Аркадій Маркович робив висновок, що з «об'єктом», на його думку, можна вести розмову про вербування.

Розглядалися два варіанти. Перший – прямолінійний: зустріч з консульським працівником за декілька днів, «умотивовування» його видачею/невидачею паспорта В. Тарасевич й пряма спроба вербування. Інший – зустріч за декілька днів, якій має обов'язково передувати вручення паспорта пасії німця. Відтак з останнім налагоджуються приятельські відносини й можна буде починати обережну розмову, зондуючи ґрунт для вербування під час подальших зустрічей.

Привабливість першого варіанта, на думку А. Ратинського, полягала в оперативному визначенні перспектив ймовірного завербування німця: погодиться – відмовиться. У той же час у разі рішучої відмови Г. Бауна відрізалися усі шляхи його подальшого ймовірного втягування у роботу для ГПУ.

Інший варіант залишав певну свободу дій щодо попереднього зближення з об'єктом вербування (спільні зустрічі, розмови, пиятики, фотографування, листування тощо). Недоліком цього варіанта виступала його протяжність у часі.

Який з варіантів слід обрати, мало вирішити харківське керівництво ОВ ГПУ УССР³¹⁹.

На нашу думку, жодний з варіантів не міг бути успішним, але начальство Аркадія Марковича віддало перевагу саме прямолінійному вербуванню.

Наступна розмова Г. Бауна з «Черкасовим» відбулася через декілька днів – на початку 20-х чисел липня 1933 р. у тому самому готелі «Континенталь». Вони розмовляли віч-на-віч – О. Патлах не був присутній, тому єдиним наратором цієї зустрічі (для власного керівництва, зрозуміло) виступив А. Ратинський.

³¹⁹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 490–491.

Після короткого обміну привітаннями, Аркадій Маркович інформував Германа Карловича, що ознайомився зі «справою» Валентини Тарасевич, зібравши потрібні довідки, і вважає, що з нею вчинили справедливо, оскільки, за законом ЦВК ССРСР, вона не має підстав для отримання паспорта. Утім, на його думку, питання можна залагодити, а Валентина Іванівна отримує паспорт... – як виняток.

Далі «Черкасов» запитав співбесідника, чому той не форсує розірвання чинного шлюбу. У відповідь почув, що це коштуватиме йому 25 тисяч марок, яких негайно вимагає дружина, а у нього такої суми нема. Допитливий «співробітник ВУЦВК» поцікавився, як думає Герман Карлович вирішити цю проблему. Останній не мав певного рецепта її розв'язання й не бачив жодної перспективи роздобути вищезгадані кошти ³²⁰.

Відтак гебіст перевів розмову на тему ймовірних джерел отримання потрібного фінансування, зауваживши, що є організація, яка цікавиться Г. Бауном й за певних умов могла би бути йому надзвичайно корисною, навіть у такому делікатному питанні, як розлучення з дружиною. Співрозмовник, як здалося А. Ратинському, нібито спокійно відреагував на цей прозорий натяк, розуміючи, про що йдеться.

Потрактувавши цю реакцію свого візаві як заохочення до більш відвертої розмови, Аркадій Маркович поставив питання рубя, давши зрозуміти, що йдеться про вербування урядовця Германського консульства у Києві для роботи не по німцях, а, мовляв, винятково по поляках, тобто проти співробітників київського Консульства II Речіпосполитої. Утім, на цю пропозицію Герман Баун відреагував миттєво бурхливо: рознервувався, гарячково почав говорити, що ця пропозиція для нього неприйнятна й зневажає його. Він, мовляв, аж ніяк не міг припустити, що йому зроблять таку пропозицію, вважає, що його навмисно заманили до готелю з цією метою та ін. Розбурханий німець хотів залишити готельний номер. Але вербу-

³²⁰ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 467.

вальник, побачивши його стан, блокував спробу втечі, зачинивши двері на ключ й заявивши, що у такому стані не може дозволити німцеві піти.

Опанувавши собою, Герман Карлович й надалі наполягав на категоричній неприйнятності для нього пропозиції вербувальника. Останній упевнився, що його спроба зазнала фіаско й подальше обговорення цієї теми даремне, сподіваючись поновити спробу за сприятливіших обставин.

Надалі розмова перейшла у більш конструктивне річище – Г. Баун запитав, чи пов'язана їхня розмова якимось чином з отриманням паспорта Валентиною Тарасевич й чи варто йому залишатися в ССРСР, чи слід повернутися до Німеччини, оскільки, вірогідно, через його відмову ГПУ вживатиме якихось заходів щодо нього й Валентини Іванівни. Гебіст запевнив співрозмовника, що виїздити тому не слід, а паспорт його пасія отримає найближчими днями, оскільки, мовляв, це питання жодним чином не пов'язане з сьогоднішньою зустріччю.

Насамкінець цієї малоприємної розмови німець подякував «товаришу Черкасову», етикетально запитавши останнього, якщо виникне бажання знову зустрітися, як він зможе це зробити. Почув у відповідь, що таємничий співрозмовник завжди буде радий новій зустрічі, а домовитися про це можна буде звичним способом – через завідувача іноземного відділу Київської міськради О. Патлаха³²¹.

Не маючи особливих ілюзій щодо ймовірного завербування Г. Бауна у майбутньому, А. Ратинський відтак вважав за доцільне провадити курс на компрометування урядовця германського Консульства у Києві через його валютні оборудки з наступним «вичавлюванням» поза межі УССР/ССРСР. Про інцидент з невдалим вербуванням у «Континенталі» начальник Особого відділу ОГПУ УВО та ГПУ УССР Лев Олександрович Іванов інформовав телефоном Особий відділ ОГПУ³²².

³²¹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 467–468.

³²² Там само, арк. 468.

Київські енкаведисти по свіжих слідах епізоду з невдалим вербуванням Г. Бауна побоювалися й негативних наслідків цієї провальної акції для своєї внутрішньої консульської агентури. Йшлося насамперед про такого цінного агента, яким був юрисконсульт Консульства Німеччини у Києві Леонід Сарандо. Вважалося, що у разі розповіді Г. Бауна про спробу його завербувати підсиляться підозри його колег щодо співробітництва з ГПУ приділеного до консульської установи офіційного правозаступника. Одночасно гебісти вважали мізерною ймовірність повідомлення Г. Бауна власному керівництву про спробу вербування, адже епізод з «Континенталем» компрометував насамперед його самого й загрожував службовим розслідуванням з подальшим видаленням з УСССР³²³.

У свою чергу, «Зет» доповідав кураторам 10 серпня 1933 р., що у нього у Консульстві Німеччини у Києві відбулася доволі тривала розмова з Г. Бауном. Герман Карлович, який, безперечно, знав, що співрозмовник постійно інформує про свої відвідини консульської установи місцеве ГПУ, тому серед іншого звично розводився про власну проникливість (*«розпізнаю агента ГПУ з першого погляду»*), наголошуючи, що, мовляв, особисто захищає Консульство від усіляких неприємностей, що ГПУ його ненавидить, але нічого з ним не може вдіяти. Й далі, вочевидь, натякаючи на липневу спробу вербування, став доводити, що ГПУ менш вправне, ніж він, одначе советську таємну поліцію не варто недооцінювати, оскільки, за його словами, там працюють декілька осіб, які «дійсно знають справу». У цьому він, Г. Баун, переконався на прикладі й власних родинних справ, що про них він, мовляв, колись розповість Л. Сарандо³²⁴.

Під час цієї ж розмови консульський працівник, розвиваючи тему власних взаємин з ГПУ, наголосив, що безперечним секретним співробітником є *«Бистрицький з комісійної крामниці»*³²⁵.

³²³ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 164.

³²⁴ Там само, т. 11, арк. 187.

³²⁵ Там само, арк. 188.

І він не помилявся: Михайло Самсонович Бистрицький, якому Герман Карлович іноді давав делікатні доручення щодо купівлі/продажу доларів на чорному ринку, й справді був секретним співробітником Київського обласного ГПУ з кличкою «Помешік».

Вищезгадану «відверту бесіду» з Л. Сарандо урядовець германського Консульства у Києві провів зумисно, аби через співбесідника довести до відома його кураторів з таємної поліції, що він (Г. Баун) цілковито в курсі їхніх задумів щодо себе («*бачить наскрізь*») й розпізнав сексотів – виконавців цих задумів.

Історію власного невдалого вербування Герман Карлович майже розповів (принаймні прагнув її розповісти й поскаржитися на «недипломатичну» щодо власної персони поведінку ГПУ) київському агенту НКЗС ССРС.

Річ у тім, що 17 серпня 1933 р. у Консульстві Польщі у Києві відбулося чергове прийняття. Неодмінним гостем на ньому був і Г. Баун, який звично для себе хильнув зайвого. Після завершення банкету він певний час перебував наодинці з київським агентом НКЗС ССРС В. Шеншевим. Напідпитку німець почав йому докоряти, що той, мовляв, досі йому (Г. Бауну) не зателефонував. На здивування Владіміра Іосіфовіча, з якого приводу він мав телефонувати, Г. Баун нагадав минулорічну розмову між ними щодо свого наміру розлучитися, потреби у грошах для цього та ін., наголосивши, що увесь час, мовляв, очікував дзвінка від В. Шеншева, аби продовжити цю розмову. У відповідь дипломатичний агент запропонував Герману Карловичу зателефонувати йому з особистого питання й домовитися про зустріч. Сп'янілий Г. Баун, підвищуючи голос, уперто наполягав на своєму – він чекає на запрошення В. Шеншева. Присутній на прийнятті київський германський консул А. Генке неодноразово пробував зупинити п'яну ескападу підлеглого³²⁶.

³²⁶ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 18, арк. 19.

31 серпня «*Наполеон Налевайко*» (віце-консул П. Курніцький) інформував очільника Реферату «Схід» ПГШ про відвідини Г. Бауна, які відбулися напередодні. Службовець німецького консульства цікавився враженнями польського колеги від візиту до Києва 27 серпня 1933 р. французького політика, триразового прем'єр-міністра Едуарда Ерріо, на той час лише мера Ліона. Натомість німець, який тоді перебував у службовому відрядженні, принагідно повідомив співрозмовнику деталі свого останнього виїзду до Коростеня, Звягеля, Ємільчиного, Пулино – стан шляхів, зауважений ним військовий табір тощо. Польський віце-консул наголошував у повідомленні, що Г. Баун у спілкуванні з ним вже неодноразово намагався спрямувати розмову на військову тематику, не приховуючи власного офіцерського звання й прозоро натякаючи, що бачить у своєму візаві польського офіцера, якого також, мовляв, мають цікавити військові справи³²⁷.

До речі, блиц-візит Е. Ерріо до Києва, що протривав десять з половиною годин (10-45 – прибуття з Одеси, 21-15 – від'їзд до Харкова), докладно висвітлювала місцева преса³²⁸, однак Г. Баун, крім казенних пресових повідомлень, прагнув отримати насамперед неформальну інформацію від польського колеги-спецслужбіста. Тим більше, що зазнала невдачі спроба одного з консульських відвідувачів (і відповідно інформатора), німецького інженера Теодора Релле, зустріти французького політика на київському вокзалі: «Релле розповідав, що хотів подивитися на приїзд Ерріо на вокзалі, й був при цьому двічі затриманий ГПУ, яке його [невдовзі] відпустило з вибаченнями»³²⁹.

³²⁷ Інформацією про рапорт «*Наполеона Налевайка*» (П. Курніцького) від 31 серпня 1933 р. завдячуємо професору Яну Яцеку Бруському.

³²⁸ Див., напр.: *Перебування пана Едуарда Ерріо в Києві // Пролетарська правда* (Київ). – 1933. – 28 серпня. – № 188. – С. 1.

³²⁹ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 429, т. 18, арк. 189.

У Києві Е. Ерріо забажав оглянути славнозвісний Софійський собор. Як на диво, у храмі у момент його відвідин правилася служба Божа. Це дивовижне «співпадіння» блискуче прокоментував еміграційний публіцист Василь Гришко:

«Тут вони вже показали себе прямо-таки віртуозами декораторського мистецтва. Як було повідомлено, в Києві Ерріо відвідав Софійський собор, в якому саме... відбувалась служба Божа!.. В 1933 р., коли вже третій рік, як були закриті та перебудовані на клуби й музеї всі церкви, зокрема – був перебудований на музей Софійський собор, священнослужителі якого ще в зв'язку з ліквідацією Української Автокефальної Церкви після процесу СВУ в 1930 р. були постріляні й заслані на радянську каторгу, – в цьому році раптом... служба Божа в Софійському соборі!... Це був уже явний театр, влаштований виключно для Ерріо, і так це й сприйняли всі, навіть ті, що вірили радянським газетам»³³⁰.

Зрозуміло, що у політичному звіті за 1933 р. Консул Німеччини у Києві приділив окрему увагу відвідинам міста французькими політиками – колишнім прем'єр-міністром Е. Ерріо й чинним міністром авіації П'єром Кот:

«Візит колишнього французького прем'єр-міністра [Едуарда] Ерріо й французького міністра цивільної авіації П'єра Кот у серпні та вересні минулого року став приводом для заяв місцевої влади й повідомлень у пресі про політичне зближення з Францією. Однак Франція не викликала симпатій у населення через появу двох своїх державних діячів. Захоплені слова, якими обидва вони змальовували більшовицькі досягнення на Україні, насправді мали протилежний ефект, оскільки сприймалися як насмішка над реальним становищем»³³¹.

³³⁰ Гришко В. *Карби часу: Історія, література, політика, публіцистика: У 2 т.* / Василь Гришко. – К.: Смолоскип, 1999. – Т. 1 (1946–1952). – С. 180; Білокінь С. *Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали* / Сергій Білокінь; [Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; НАН України. Ін-т історії України, Центр культурол. студій]. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – С. 204–205.

³³¹ Генке А. *Політичний звіт за 1933 р. Консульства Німеччини в Києві, 15 січня 1934 р.* // Голодомор в Україні 1932–1933 рр. за документами Політичного архіву МЗС ФРН / Упоряд. А. І. Кудряченко. – С. 172.

Тим часом Київський облвідділ ГПУ та його харківське керівництво розробляли лінію компрометації співробітника германського Консульства у Києві через його валютні оборудки.

Спершу вирішили діяти через завербованого О. Воскобійникова, який поінформував «опікунів», що має доручення «господаря» обміняти на чорному ринкові 30 американських доларів. Відтак, на початку серпня 1933 р. начальник 2-го відділку ОБ УВО та ГПУ УССР А. Ратинський, безпосередній куратор спецоперації, запропонував безхитрісний план компрометації німця через його валютні оборудки. Мовляв, «Помощник» обмінює лише третину суми – 10 доларів, а решту 20 має повернути, зауваживши, що його маклер-єврей обіцяв і їх обміняти через пару тижнів, оскільки, мовляв, наразі «ситуація несприятлива».

Реалізацію цього задуму Аркадій Маркович пропонував відтермінувати до кінця серпня – повернення з відпустки завідувача Чужоземного бюро Київської міськради, оскільки для здійснення запланованого «наступного етапу комбінації щодо «Б.» [Г. Бауна] необхідне перебування Патлаха у Києві». Крім того, як слушно вважав А. Ратинський, *«мав спливати певний час з моменту розмови з «Б.»*», тобто вищезгаданої провальної спроби завербування консульського працівника у готелі «Континенталь»³³².

Подальший перебіг подій, за задумом гебістів, мав відбуватися так: «Після того, як «Б.» або його дружина дасть для реалізації долари, слід буде створити обстановку затримання «Помощника» й у протоколі допиту зафіксувати усі випадки реалізації ним доларів з доручення «Б.» та його дружини». У разі успіху подальший план дій місцеві гебісти мали розробити спільно з А. Ратинським, який прямував до Києва у чергове відрядження³³³.

³³² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 461.

³³³ Там само.

Утім, задуми ГПУ відкоригувало подружжя Баунів, передоручивши делікатну обмінну операцію іншій особі, досвідченішій у таких справах.

21 серпня Г. Баун з дружиною вручили Михайлу Бистрицькому (сексот «Помещік») 30 доларів для реалізації їх за курсом чорної біржі. Ледей не того ж дня під час спроби збуту валюти останнього затримала міліція й допровадила до обласного відділу, де він дав розгорнуті покази щодо систематичної реалізації з доручення Г. Бауна і його дружини доларів на чорному ринку. За свідченнями затриманого, такі операції він здійснював близько десятка разів, назагал у сумах, що не перевищували 35 доларів. Декілька діб «Помещік» утримувався під вартою, а невдовзі був звільнений за хворобою й ізольований в одній з квартир на Подолі, не з'являючись ні на службі, ні у місті. Родині повідомили про його арешт.

11 вересня 1933 р. київські гебісти запитали харківське керівництво щодо подальших дій. 17 вересня з Харкова надійшла відповідь: сексота слід звільнити й спрямувати до Г. Бауна, якому він мав розповісти про арешт за валютні махінації, конфіскацію доларів, вимушені свідчення, що збувати валюту йому доручив персонально консульський працівник. Подальші дії узалежнювалися від реакції Г. Бауна на повідомлення «Помещіка»³³⁴.

15 жовтня 1933 р. Київський обласний відділ ГПУ повідомив Особий відділ УВО й ГПУ УССР у Харкові, що «Помещік» перебував на нелегальному становищі до 17 вересня, відтак легалізувався й був відправлений до Г. Бауна з відповідною гебістською легендою. Він не застав німця удома, натомість Ірма співчутливо поставилася до «постраждалого», висловивши припущення, що чоловік, можливо, вимагатиме від ГПУ повернути гроші, але, незалежно від цього, Михайло Самсонович особисто мав розраховатися з подружжям. Остаточну відповідь жінка мала дати після розмови з чоловіком. Через

³³⁴ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 466–467.

декілька днів вона повідомила, що Герман не розмовлятиме з ГПУ, ця неприємна місія покладається на «Помешчіка», який має альтернативу – втрату 30 доларів компенсувати подружжю постачанням антикваріату на відповідну суму.

Утретє М. Бистрицький нарешті особисто розмовляв з Германом Карловичем. Останній був надзвичайно люб'язним, запевнив відвідувача у приязному ставленні до нього й просив не турбуватися про конфісковані гроші, повідомивши одночасно, що й особисто не порушуватиме цього питання перед ГПУ.

Оскільки київські чекісти вже мали інформацію, що Г. Баун підозрює М. Бистрицького у роботі на ГПУ, «Помешчіку» заборонили відвідувати помешкання Г. Бауна й Консульство Німеччини у Києві³³⁵.

Цікаво, що приблизно у той самий період секретар Консульства мав декілька телефонних розмов з завідувачем Чужоземним бюро Київської міськради О. Патлахом у службових справах. Обіцяв останньому особисто приїхати й переговорити. Одначе від особистих зустрічей ухилився, небезпідставно вважаючи Олександра Львовича занадто «токсичним» для себе³³⁶. Вочевидь, Герман Карлович дуже добре запам'ятав пораду «товарища Черкасова» наприкінці невдалої липневої спроби його вербування – у разі ймовірного бажання налагодити контакт з ГПУ звертатися слід саме до Олександра Патлаха...

Отже, наприкінці не надто вдалого для нього 1933 р. Г. Баун мав дійти кількох невтішних для себе висновків: по-перше, згорнути або й припинити взагалі контакти з небезпечними для нього особами через загрозу безпосереднього (О. Патлах) або опосередкованого (Валентина Тарасевич) завербування ГПУ; по-друге, максимально згорнути свої валютні оборудки на чорному ринкові через третіх осіб, які ледь не стовідсотково були завербовані політичною поліцією.

³³⁵ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 468–469.

³³⁶ Там само, арк. 469.

У ніч на 26 лютого 1934 р. Г. Баун з'явився додому до свого водія О. Воскобійникова. До восьмої ранку вони кружляли Києвом. Герман Карлович шукав жінок та нарікав на своє «тяжке життя», наголошуючи, що Консульство заборонило йому зустрічатися з коханою (В. Тарасевич). Також розповідав про зневіру у спроможність уряду націонал-соціалістів вирішити кардинальні проблеми Німеччини, зростання безробіття та ін. Турбували німця й особисті проблеми, насамперед вже вирішений переїзд Генерального консульства Німеччини з Харкова до Києва й пов'язану з цим кадрову ротацію консульського персоналу, зокрема, ймовірно переведення з Києва А. Генке й сумнівні перспективи власного кар'єрного просування через брак належної освіти, а відтак примарні шанси скласти державний іспит на посаду штатного секретаря консульства³³⁷.

ГПУ УССР, упіймавши облизня у липні 1933 р., утім, не полишало спроб завербувати Г. Бауна. Засвідчила це й чергова доповідна «У справі «Секретаря»» авторства начальника 2 відділку ОВ ОГПУ УВО й ГПУ УССР А. Ратинського від 25 березня 1934 р., адресована його безпосередньому керівнику – очільнику ОВ ОГПУ УВО й ГПУ УССР Михайлові Александровському³³⁸.

³³⁷ Там само, арк. 493–494.

³³⁸ *Александровський (Юкельзон) Михайло Костянтинович (Федір Лазаревич)* (1898 – 15.11.1937) – функціонер ГПУ УССР – УГБ НКВД УССР, старший майор ГБ (29.11.1935). В органах ВЧК-ОГПУ-НКВД з травня 1920 р. Член РКП(б) з травня 1917 р. У липні 1925 р. – серпні 1930 р. – нач. Запорізького окрвідділу ГПУ, згодом у резерві ГПУ УССР. З вересня 1931 р. – нач. 6 відділку ОВ ОГПУ; з квітня 1932 р. – нач. 1 відділку й пом. нач. ОВ ОГПУ. У грудні 1932 р. відряджений в УССР. З березня 1933 р. – нач. СПВ ГПУ УССР; з грудня 1933 р. – нач. ОВ ГПУ УССР та ОВ ОГПУ УВО. У липні 1934 р. – грудні 1936 р. – нач. ОВ ГУГБ НКВД Українського/Київського військового округу й ОВ УГБ НКВД УССР, згодом нач. 3 відділу УГБ НКВД УССР. З січня 1937 р. – заст. нач. Розвідупру РСЧА. Арештований 8 липня 1937 р., «засуджений» до ВМП 15 листопада 1937 р. Реабілітований ВК ВС ССРСР 24 грудня 1957 р.

Докладніше про нього див.: Тумшис М. А., Золотарєв В. А. *Євреї в НКВД ССРСР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря.* – С. 92–93.

19 березня Аркадій Маркович прибув до Києва у чергове відрядження, аби особисто з'ясувати ситуацію з «обстановкою довкола «Б» [Г. Бауна]». Як виявилось, становище «фігуранта» у Консульстві останнім часом стало хистким. Насамперед, унаслідок декларованого переїзду Генерального консульства Німеччини з Харкова до Києва (у зв'язку з перенесенням столиці УРСР) шанси Германа Карловича зберегти посаду виглядали дедалі більш примарними. Крім того, німецькі колеги-опоненти, за словами гебіста, «докопалися до його не чисто арійського походження». Позначався й брак належної освіти – університетської насамперед. Відтак, мовляв, втрачалось право на складання державного іспиту й переведення на штатну посаду у Консульстві – штатного консульського секретаря. Через усе це він постійно перебував у депресивно-знервованому стані. Лише статус ветерана Першої світової війни до певної міри рятував Г. Бауна. Принаймні так повідомляв 3 січня 1934 р. сексот «Воскресенський»³³⁹.

Зазнав консульський працівник й важкої поразки в амурних справах – стосунки з ним розірвала Валентина Тарасевич, яка у листопаді 1933 р. вийшла заміж за професора Миколу Мухіна – випускника історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, викладача філософії та історії західноєвропейської літератури Київського кіноінституту, до речі, однолітка Германа (1897 р. н.) й так само, як він, пристрасного мисливця. Микола Іустинович, нібито, висунув дружині жорсткі вимоги, заборонивши зустрічатися з Г. Бауном. 4 жовтня 1934 р. у подружжя народився первісток – син Володимир. У свою чергу, й Консульство Німеччини (А. Генке), мовляв, категорично заборонило Г. Бауну контактувати з його колишньою пасією³⁴⁰.

Утім, саме такий перебіг подій й передбачали усюдиущі сестри Красильникови, які, спостерігаючи безперспективність

³³⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 18, арк. 212.

³⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 482.

кількарічних стосунків Валентини з німцем, вже заздалегідь повідомили «Зету», що у їхньої знайомої «про всяк випадок» є й «інші женихи»³⁴¹.

Натомість В. Тарасевич й після заміжжя, як і раніше, продовжувала товаришувати зі співробітницею Консульства Німеччини у Києві Е. Герндт-Априщенко, регулярно відвідуючи її квартиру. Під час таких відвідин Валентину іноді супроводжував й чоловік – М. Мухін. У свою чергу, й Ерна неодноразово гостювала у подружжя Мухіних.

У доповідній А. Ратинського від 25 березня 1934 р. згадувалася й розмова Г. Бауна з Л. Сарандо у листопаді 1933 р., під час якої консульський працівник розповів співбесіднику про липневу спробу власного вербування ГПУ нібито для роботи «по поляках». Насправді ж, що чудово розумів Герман Карлович, малося на меті під цим приводом втягнути його до агентурної мережі, а вже опісля змусити працювати й «по німцях», тобто проти своїх.

Отже, одразу по прибуттю до Києва 19 березня 1934 р. А. Ратинський почав організовувати нову особисту зустріч з консульським секретарем для повторної спроби його вербування. Побачення мало відбутися на квартирі О. Патлаха під приводом вечірки з нагоди десятиліття одруження господаря.

20 березня міськрадівський урядовець заздалегідь підібрав матеріали щодо належного оформлення статусу німецьких громадян в УССР й зателефонував у Консульство Г. Бауну, запросивши його під цим приводом для перемовин. Того ж дня німець завітав до Чужоземного бюро Київської міськради.

Після полагодження офіційних питань О. Патлах запросив гостя до свого приватного помешкання на Михайлівській, 24, на вечірку, яка мала відбутися 22 березня, – мовляв, родинна урочистість. Знітившись, Г. Баун відповів, що йому дуже шкода, адже він вже кудись запрошений того самого дня. Утім, він спробує якось це залагодити й відвідати подружжя Патлахів.

³⁴¹ Повідомлення «Зета» від 15 лютого 1933 р. (ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 344).

Остаточну відповідь мав дати 21-го, попередньо зателефонувавши. Але 21 березня не телефонував, а зробив це зранку 22-го, таки категорично відмовившись від зустрічі. Пропозиція наполегливого О. Патлаха відтермінувати урочистість, аби Г. Баун таки зміг бути на ній присутнім, не знайшла підтримки у німця. Він ввічливо відмовився, запропонувавши перенести зустріч на невизначений термін, обумовивши її якимось іншим приводом³⁴².

Насамкінець доповідної А. Ратинський інформував своє харківське керівництво, що у київському ГПУ відбулося обговорення вірогідних нейтральних майданчиків для ймовірної зустрічі з консульським працівником. Вирішили використати з цією метою чоловіка В. Тарасевич – М. Мухіна, якого місцеві гебісти вже почали обробляти для вербування:

«Залежно від результатів його вербування, Київ розробляє план улаштування зустрічей з «Б» [Г. Бауном] через Мухіна»³⁴³.

Зауважимо, що професор М. Мухін таки був невдовзі завербований, отримавши агентурний псевдонім «Нікіус». Гебісти мали зручний засіб впливу – наявність, мовляв, виявлених «контрреволюційних антисоветських збочень» у лекціях та публікаціях Миколи Іустиновича, а відтак і життєву необхідність для нього «реабілітуватися перед пролетарською державою», зокрема, й шляхом специфічного «висвітлення» настроїв та висловлювань науково-педагогічної інтелігенції – його кола спілкування.

Напрочуд цікаві міркування – вказівки М. Александровського, накреслені на доповідній А. Ратинського від 25 березня 1934 р. Насамперед категорично відкидалася пропозиція долучити до «оперативної гри» професора М. Мухіна. Начальник ОВ ОГПУ УВО й ГПУ УССР вважав, що чоловіка В. Тарасевич-Мухіної у «справу» «вплутувати не слід». Аргументувалося це таким чином (тут і далі цитуємо мовою оригіналу):

³⁴² ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 483.

³⁴³ Там само, арк. 484.

«Ещё неизвестно, пойдёт ли Баун на вербовку. Следовательно, приобщать новых лиц нет оснований. Никаких новых шагов не предпринимать. Позвоните Борисову [начальник ОВ КОВ ГПУ УССР], чтобы участили встречи с «Зетом» и всё, что он даёт, Вам передавали в подлинниках. Исключительно важно знать, как осветит эту попытку с ним встретиться Б. [Баун] перед «Зет»»³⁴⁴.

Давав Михайло Костянтинович й вказівку щодо подальшої поведінки завідувача Чужоземного бюро Київської міськради: *«Патлах с Б. [Бауном] по-прежнему должен поддерживать хорошие отношения для того, чтобы при нашем переезде в Киев мы Б. всё-таки завербовали бы»³⁴⁵.*

Оцінюючи вищезгадану листопадову (1933 р.) «відверту» розмову Г. Бауна з Л. Сарандо щодо невдалої спроби вербування консульського працівника, М. Александровський закликав підлеглого не прочитувати її буквально, а вбачати у ній завуальований підтекст:

«Учтите, что разговор с «Зетом», которого Б. подозревает в сотрудничестве с нами [...], мог быть рассчитан специально на то, чтобы передать нам и подороже себя продать»³⁴⁶.

Відповідно до вказівок М. Александровського, невдовзі була отримана «виняткової ваги» інформація щодо оцінки Г. Бауном нав'язливих спроб О. Патлаха запросити його на «сімейний ювілей».

11 квітня 1934 р. Київський облвідділ ГПУ УССР спрямував до харківського Особого відділу УВО й ГПУ УССР інформаційне повідомлення «У справі «Шофер»». У ньому відтворювався зміст нещодавньої розмови (9 квітня) Г. Бауна з «Зетом», під час якої німець переповів зацікавленому співбесіднику вищезгаданий епізод з настійливими запросинами О. Патлаха відвідати його родинне свято, подавши власну інтерпретацію цього випадку.

Юрисконсульт так виклав зміст цієї розмови:

³⁴⁴ Там само.

³⁴⁵ Там само.

³⁴⁶ Там само.

«Баун розповів мені, що його викликав Патлах нібито для особистого обговорення складних справ, але насправді, як здається Бауну, для того, щоби з ним побалакати. Патлах, проти звичаю, наговорив Бауну компліментів, казав, що невдовзі, можливо, Баун сам буде консулом й т. ін. Насамкінець Патлах сказав, що у нього десятирічний ювілей чогось там й запросив Бауна прийти у гості, кажучи, що будуть присутніми один його товариш та якась там дама. Баун, який був зайнятий того дня, сказав, що не зможе прийти. Тоді Патлах сказав, що ювілей буде відтермінований, щоби Баун зміг на ньому бути присутнім»³⁴⁷.

Усе це, за словами Л. Сарандо, здивувало й надзвичайно занепокоїло німця:

«Він двічі чи тричі повертався до цього питання, висловлюючи різні припущення, наприклад, що його хочуть познайомити з жінкою, яка повинна його полонити, що його хочуть напоїти, аби вивідати секрети тощо. Насамкінець Баун вирішив, що уся справа у «товаришу» Патлаха, який мав бути присутнім на ювілеї, що цей «товариш» – новий співробітник ГПУ (можливо, у зв'язку з переїздом уряду), який хоче особисто познайомитися з Бауном. У мене склалося враження, що Баун справді боявся піти до Патлаха»³⁴⁸.

Будь-що-будь, чи боявся Герман Карлович зустрічі у приватній атмосфері з токсичним для нього О. Патлахом, чи лише інстинктивно відчував небезпеку, а він таки уникнув чергової пастки таємної поліції.

Майже синхронно із цим, упродовж 11–13 квітня 1934 р. Г. Баун перебував у черговому службовому відрядженні до Одеси й мешкав у свого давнього приятеля Еміля Берндта. Він двічі відвідав тамтешнє Консульство Німеччини, наніс візит місцевому представництву німецької пароплавної компанії «Дойче Левант Лініє», де цікавився можливістю купівлі для себе однієї з автівок товариства, власності її співробітника Квертена Мевеса, якого ОГПУ оголосило небажаною персоною. У компанії секретаря Консульства Вільгельма Бухгольца Герман Карлович відвідав німецьку лютеранську кірху, бесі-

³⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 20, арк. 239.

³⁴⁸ Там само, ф. 65, оп. 1, спр. С-6163, т. 1, арк. 221.

дував з пастором, цікавився церковним життям Одещини. Одночасно отримав витяги з метричних записів кірхи на германських підданих Гершгеймера та Вільгельміну Веллер (свою покійну матір). У свою чергу, поділився інформацією про арешти священнослужителів-німців на Волині, утиски лютеранського духовництва на Київщині³⁴⁹.

13 травня 1934 р. Л. Сарандо повідомив гебістам свої враження за підсумками тритижневого знайомства принаймні з частиною інформаційної роботи Германського консульства у Києві. Річ у тім, що сексота тимчасово залучили до перегляду й реферування республіканської й обласної преси³⁵⁰.

По-перше, на його думку, на київське представництво Німеччини було покладене спеціальне завдання – безперервно стежити й щотижнево інформувати Посольство у Москві й МЗС у Берліні про усі новини українського цукроваріння (навіть за межами консульської округи), оскільки цукор – спеціалізація Київського консульства та його пріоритетна економічна інформація. Головне джерело тут – місцева (республіканська й обласна) преса (95%); інші джерела (селяни, місцевий польський консул, німецькі фахівці в УССР) – малозначущі. По-друге, інформаційний супровід посівної кампанії. Тут відомості представництва були більш поверхові. Зокрема, консул А. Генке не цікавився відомостями щодо кожної культури

³⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 22, арк. 368.

³⁵⁰ Утім, таке залучення до рутинної консульської праці трапилося з Л. Сарандо не уперше. Так, у його повідомленні від 21 листопада 1933 р. йшлося: «Роботу по господарських зведеннях советської преси веде Баун, хоча Хенке й особисто читає «Правду» та «Ізвестія». Сьогодні Хенке просив мене *«розділити працю Бауна, який завалений роботою»* (це правда – Баун працює до ночі), й перекласти йому з української німецькою статтю з «Пролетарської правди» від 18 листопада під назвою «Розгорнутим фронтом боротися за цукор» (у цій статті подається низка негативних фактів щодо роботи цукрозаводів)» (ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-6163, т. 1, арк. 150; див. також: Шевцов Юр. *Розгорнутим фронтом боротись за цукор // Пролетарська правда. – 1933. – 18 листопада. – № 255. – С. 3).*

зокрема. Джерелами були також переважно інформації часописів. Додаткові джерела (селяни, польський консул, німці-фахівці, Г. Баун) мали випадковий характер й стосувалися переважно посухи та її розмірів на локальних територіях³⁵¹.

«Зет» також доповідав кураторам специфіку регулярних інформаційних повідомлень германського представництва у Києві, адресованих Посольству у Москві та МЗС у Берліні, з виразним наголосом у них на «негативах» советської дійсності:

«Консульство подає систематичну інформацію про скандали, крупні процеси щодо посадових злочинів та ін. Тут слід врахувати, що такі «негативні» дані цінуються німцями набагато більше, аніж «позитивні». З особливою жадобою й зловтіхою фіксуються відомості щодо злочинів видних партійців та співробітників ГПУ. В основі цієї інформації лежать особисті бесіди Бауна, повідомлення польського консула, Таненберга [місцевого німця-стоматолога, який обслуговував представництво] й т. ін. Газетні повідомлення лише доповнюють цю інформацію [...]»³⁵².

У доповіді «Зета» від 16 травня 1934 р. подавалася докладніша характеристика діяльності Г. Бауна. Ледь не офіційний представник ГПУ у Консульстві Німеччини у Києві аналізував її на підставі наявних у нього фрагментарних відомостей й особистого спостереження за повсякденним життям працівників германського дипломатичного представництва, а також особистих розмов з Германом Карловичем:

«Я змушений дійти висновку, що Баун виконує якісь доручення центральних органів у Берліні й при цьому, ймовірно, під свою особисту відповідальність [...]. Думаю, що Баун насамперед здійснює політичне спостереження й характеристику германських підданих, які мешкають в СРСР, а також фахівців та ін. Думаю, що Баун, по мірі можливості, стежить за польським консульством. Гадаю, що Баун робить доповіді щодо політичних настроїв в СРСР та ін. (ця частина роботи паралельна консулу, який, безперечно, готує такі доповіді, у свою чергу).

³⁵¹ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 3, арк. 203.

³⁵² Там само, арк. 205.

У якій мірі Баун провадить активну розвідку, сказати не можу, оскільки досі жодного позитивного факту у мене не було (крім факту наявності у нього великих особистих зв'язків у різних галузях) [...]»³⁵³ (виділення наше. – О. Р.).

Неодноразово Г. Баун у присутності «Зета» згадував, що, мовляв, «щойно одержав відомості з надійного джерела» про ті або інші факти, події, номенклатурні призначення, відомості про які нелегко або й неможливо було отримати з «обивательських балачок». Наприклад, коли йшлося про перебування чи наступний приїзд до Києва В. Балицького, П. Постишева, колишнього очільника Всеукраїнської школи міліції й кримінального розшуку, начальника Київського обласного управління робітничо-селянської міліції (1934–1937) Олександра Ряботенка та ін.; майбутні призначення на відповідальні державні й партійні посади; терміни переїзду до Києва наркоматів (у зв'язку з перенесенням столиці з Харкова 1934 р.); статистику смертності, що не публікувалася пресою (зокрема, кількість смертей на селі навесні 1933 р.), відсоток пошкодженого посухою врожаю та ін.³⁵⁴

* * *

Цікаву замальовку поведінки Г. Бауна під час офіційних советських урочистостей залишив заступник Уповноваженого Наркомату закордонних справ СССР при Уряді УССР Міхаїл Юшкевіч. Йшлося про фіксацію останнім поведінки зарубіжних дипломатів у Києві під час III сесії Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) УССР (7–12 лютого 1936 р.). Так, функціонер республіканського квазідипломатичного відомства зафіксував жваву реакцію співробітників Генерального консульства II Речіпосполитої (Генконсула Яна Каршо-Седлевського, віце-консула Пйотра Курніцького, секретаря Владислава Міткевича) щодо зовнішньополітичних пасажів промови Голови РНК УССР П. Любченка, зауваживши зокрема:

³⁵³ Там само, арк. 192.

³⁵⁴ Там само.

«Коли Панас Петрович [Любченко] торкався Польщі, Курніцький увесь час несхвально похитував головою й човгався у кріслі, почувавши себе відверто неприємно»³⁵⁵.

Інакшою, за спостереженням урядовця, була реакція присутніх представників Генерального консульства Німеччини – Генконсула Георга Вільгельма Гросскопфа, секретарів Вальтера Гагемайєра та Германа Бауна. Німці, за М. Юшкевичем, сиділи «з дерев'яним виглядом», аж ніяк не виявляючи власного ставлення до того, що відбувалося на сесії. Виняток становив лише Г. Баун, який *«дурнувато посміхався у ряді місць, коли йшлося про німецький фашизм, так що збоку можна було подумати, що це йому приносить задоволення»*³⁵⁶.

Утім, й Герман Карлович, зрештою, не надто симпатизував Міхаїлу Вікентьєвічу. Так, в одній із приватних розмов на початку 1937 р. він виразно ідентифікував манеру спілкування керівництва Апарату Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР, зауваживши «культурність» його очільника А. Петровського й, на противагу йому, «брутальність» заступника – М. Юшкевіча. Тоді ж Г. Баун стверджував, що усі ділові й неділові розмови консульських працівників з співробітниками Уповнаркомзаксправ останніми невдовзі транслюються в НКВД: «Туди усе передається негайно»³⁵⁷. Слушність такого зауваження не піддається сумніву.

³⁵⁵ Щоденник заступника Уповноваженого НКЗС ССРСР при Уряді УССР М. Юшкевича – про поведінку представників Генерального консульства II Речіпосполитої у Києві під час III сесії ЦВК УССР, 7–14 лютого 1936 р. // Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – С. 489.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 105.

* * *

У лютому 1936 р. з життєвого обрію Германа Карловича нарешті зник Олександр Патлах, який у зв'язку з реорганізацією апарату Київської міської ради залишив своє «хлібне місце», зазначаючи у подальшому у своїх біографіях, що упродовж 6 жовтня 1922 р. – 15 лютого 1936 р. працював інспектором та завідувачем іноземного відділу Київської міської та обласної міліції, наголошуючи при цьому, що «*перебував в оперативному підпорядкуванні Київського обласного управління ОГПУ – НКВД*»³⁵⁸.

Відтак він вирішив стати студентом й завершити нарешті вищу освіту.

16 лютого 1936 р. О. Патлах став студентом стаціонару Київського технологічного інституту шкіряної промисловості, попередньо гарантувавши собі при цьому стипендію (вочевидь, як гебіст). Навчання нарешті завершив 27 грудня 1937 р., отримавши диплом інженера-технолога. За розподілом був направлений до тресту Головшкірвзуттєпром, де працював інженером-технологом, згодом старшим інспектором до 29 жовтня 1938 р. Відтак, за наказом Наркомату легкої промисловості УСССР, був переведений на київську Першу взуттєву фабрику на посаду завідувача технологічним сектором.

1938 р. брутально обірвалася й гебістська кар'єра його «друга Аркаші» – очільника операції з невдалого вербування Г. Бауна у липні 1933 р. Начальник 3-го відділу (КРО) УГБ НКВД УСССР А. Ратинський був арештований 23 серпня 1938 р. й Військовою колегією Верховного Суду ССССР 4 березня 1939 р. «засуджений» до ВМП. Страчений у Москві. Невідомо навіщо реабілітований 14 вересня 1993 р.³⁵⁹

³⁵⁸ ГДА СБУ, м. Одеса, спр. 3769, т. 2, арк. 12.

³⁵⁹ Тумшис М. А., Золотарёв В. А. *Евреи в НКВД СССР. 1936–1938 гг.: Опыт биографического словаря.* – С. 534.

* * *

У серпні 1936 р. УГБ НКВД УССР підготувало черговий меморандум на помічника секретаря Германського генконсульства у Києві Г. Бауна.

Документ за підписами помічника начальника ОВ УГБ НКВД УССР та КВО, капітана ГБ С. Самойлова (Бесідського) та начальника 7-го відділку ОВ, старшого лейтенанта ГБ В. Писарева (Писарева-Фукса) починався з констатації:

«У Германському консульстві у Києві служить на посаді помічника секретаря (асистент канцелярії) крупний германський розвідник БАУН Герман Карлович, який провадить упродовж низки років активну розвідувальну роботу»³⁶⁰.

Стверджувалося його членство у НСДАП з 1933 р.; офіційні обов'язки – оформлення німецького громадянства особам, які звертаються з цього приводу до Консульства, виконання окремих доручень щодо ділових зв'язків з советськими організаціями та установами, відповідальність за прийом гостей із МЗС та Посольства Німеччини у Москві та ін.

У той же час гебітські матеріали доводили, мовляв, його широку «організаційну фашистську й розвідувальну діяльність», яка полягала нібито в «організації фашистської пропаганди у німецьких колоніях»; збиранні військових відомостей; збиранні інформації щодо стану української промисловості. Завдяки своїй фаховій військовій підготовці, Г. Баун періодично, під приводом полювання або відвідин консульської округи, відвідує райони прикордонної смуги, місцевості, де відбувалися маневри, або закриті зони військового будівництва, фіксуючи при цьому на картах особливості місцевості, а також робить фото шляхів, мостів, особливо стратегічних доріг. Цінну розвідувальну інформацію консульський працівник отримувал нібито й від німців-колоністів, які відвідували київське представництво Німеччини.

Так, у меморандумі стверджувалося, що 6 червня 1936 р. Г. Баун інформував Посольство у Москві, що до м. Новограда-

³⁶⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 7, арк. 289.

Волинського по лінії військового відомства прибуло до 250 інженерів та техніків для облаштування укріплень у прикордонній смузі. Мовляв, ці відомості він отримав від свого місцевого інформатора, германського підданого Христофора Бенке³⁶¹. 29 червня, після об'їзду кількох районів Київської консульської округи, він же відіслав до Берліна у МЗС географічну карту України з позначеними на ній щойно прокладеними й такими, що лише прокладалися, шосейними дорогами, які мали військово-стратегічне значення, місцями розташування аеродромів, великих військових з'єднань й військових радіопередавачів. Повідомлялося, що затримане «джерело» Г. Бауна у Житомирі й Червоноармійському районі – німець, советський підданий Євген Гартман³⁶².

Спливав у документі й краском-сексот «Белорус», планована свого часу «підстава» консульському працівникові. Ганебна служба цього червоного командира вочевидь сприяла його кар'єрному просуванню: 1931 р. він – лише помічник командира роти, а 1933 р. – вже командир батальйону! Презентувався він, як і належить, жертвою «шпигунського зацікавлення» Г. Бауна:

«Ще 1933 р., задля проникнення до частин Червоної армії, БАУН намагався через свого агента – шофера ВОСКОБОЙНИКОВА, обробити для вербування командира батальйону 43-го полку 15 стрілецької дивізії ОСТАПЧЕНКА – родича ВОСКОБОЙНИКОВА»³⁶³.

Шпигунські функції нібито виконував й домашній учитель баунового сина Рольфа – підданий Німеччини Вернер Карлович Круммель, 1912 р. народження, студент історико-філологічного факультету Берлінського університету, який з лютого 1936 р. тимчасово мешкав у Баунів. Він не лише досконало володів російською, а й у липні 1936 р. «з розвідувальною метою й для зв'язку з агентурою» здійснив подорож паропла-

³⁶¹ Там само, арк. 290.

³⁶² Там само, арк. 291.

³⁶³ Там само.

вом за маршрутом Київ – Херсон – Одеса, де, мовляв, зустрічався з «вельми підозрілими особами», які займалися будівництвом шляхів³⁶⁴.

Гебісти відзначали «активну роботу» Г. Бауна (без зайвої, щоправда, деталізації) по київських заводах «Арсенал», «Більшовик», «Ленкузня» й кабельному. Але особливий інтерес він, мовляв, виявляв до республіканської цукрової промисловості, що втілювався в особисті спостереження за станом врожаю цукрових буряків на полях під час роз'їздів по консульській окрузі й шляхом аналізу відповідних матеріалів у республіканських та обласних часописах.

Стверджувалося, що до середини 1935 р. свою розвідувальну роботу помічник консульського секретаря контактував зі своїм одеським другом дитинства Емілем Берндтом – «крупним резидентом германської розвідки в Одесі», який насправді, мабуть, й кроку не міг ступити без супроводу таємної поліції, не кажучи вже про виконання своїх «прямих» обов'язків «резидента»³⁶⁵. У другій половині 1935 р. Е. Берндт був арештований й «засуджений» до семи років позбавлення волі.

Звично фіксувалася «особлива наближеність» Германа Карловича до особового складу Генерального консульства II Речіпосполитої у Києві:

«Зв'язок БАУНА з поляками розцінюємо або як контактування своєї роботи з ними, або ж як певну роботу для польської розвідки»³⁶⁶.

Насамкінець серпневого меморандуму С. Самойлова – В. Писарева 1936 р. констатувалася пильна увага Г. Бауна до розгорнутого в ССРСР тогочасного «полювання на троцькістів»:

³⁶⁴ Студент-сходознавець Вернер Круммель виїхав з Києва до Німеччини 26 лютого 1937 р.

³⁶⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 7, арк. 292.

³⁶⁶ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 7, арк. 293.

«За вказівками Міністерства Закордонних Справ у Берліні, БАУН зараз збирає відомості щодо виявлених троцькістів шляхом обробки матеріалів нашої преси. У 1933–1935 рр. БАУН мав зв'язок з крупним троцькістом-терористом, нині арештованим нами професором МУХІНИМ»³⁶⁷.

У грудні 1936 р. з'явився черговий меморандум УГБ НКВД УССР на «резидента германської розвідки» Г. Бауна. Автором цього матеріалу, як і попереднього, був старший лейтенант ГБ, начальник 7-го відділення ОВ В. Писарев-Фукс. Але перший підпис під документом належав начальнику ОВ УГБ НКВД УССР та КВО, старшому майору ГБ М. Александровському (Юкельзону). Грудневий матеріал УГБ 1936 р. був майже ідентичним аналогічному серпневому меморандуму. Відмінність полягала хіба що у тому, що гебісти за цей час збільшили коло арештованих німців – на їхнє переконання, «інформаторів» консульського співробітника, а тим самим й нібито доказову базу «розвідувальної діяльності» об'єкта їхнього зацікавлення³⁶⁸.

* * *

***Січневий меморандум 1937 р. Л. Сарандо
з характеристиками особового складу Германського
генерального консульства у Києві
та оцінкою ролі Г. Бауна***

3 січня 1937 р. агент «Кієвлянин» подав своїм операторам меморандум на тринадцяти сторінках з докладною характеристикою персоналу Генерального консульства Німеччини у Києві та його інформаційно-розвідувальної діяльності. Документ поділявся навпіл – характеристики співробітників й оцінка джерел інформації консульського представництва.

Насамперед Леонід Анастасович констатував, що упродовж його співпраці у Консульстві (1931–1936) засадничо не змінився розподіл обов'язків поміж окремих його співробітни-

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 2, арк. 434.

ків, попри зміну трьох консулів й двох секретарів й «відомі зрушення у загальній атмосфері діяльності цієї установи»³⁶⁹. Якщо, на його думку, Р. Зоммер прагнув створити жорстку бюрократичну централізацію й позбавити співробітників будь-якої самостійності, то А. Генке, натомість, намагався створити ліберальну, децентралізовану атмосферу, яка б ґрунтувалася на довірі до працівників, залишивши за собою лише загальний нагляд. Г.-В. Гросскопф знову, мовляв, віддавав перевагу жорсткій централізації, підкріпленій партійною (НСДАП) дисципліною. Однак, на переконання Л. Сарандо, «розподіл ролей у консульстві увесь цей час, по суті, не змінювався», оскільки «основним чинником у консульському апараті був і залишається Баун»³⁷⁰ (виділення наше. – О. Р.).



Секретар Консульства Німеччини у Києві Вальтер Гагемайєр.
За кн. «Великий терор»
в Україні. Німецька операція
1937–1938 рр.»

³⁶⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 1.

³⁷⁰ Там само.

Відповідальний секретар представництва В. Гагемайер, як і його попередник – К. Альбрехт, на думку юрисконсульта, жодної реальної ролі не відіграє, виконуючи почесно-технічні функції, не пов'язані з реальною відповідальністю. Певну роль він відіграє хіба що у сфері внутрішніх взаємовідносин між Г. Бауном й консулом.

Консульське жіноцтво (Е. Герндт-Априщенко й Е. Шмідт) виконує канцелярську роботу (друкарки, стенографістки, діловоди) лише до тієї міри, що не стосується таємної частини. Е. Герндт, за характеристикою Л. Сарандо, використовується, мовляв, ще й як джерело інформації завдяки своїм київським знайомствам й тривалому стажу праці у консульстві. Утім, обидві жінки не мають жодного впливу на перебіг справ представництва. Швейцар І. Шпанбрукер є «довірем кур'єром», до обов'язків якого належить й нагляд за відвідувачами.

Під підозрою у керівництва Консульства перебували, на переконання юрисконсульта, усі советські технічні працівники. Йшлося насамперед про двірника Семена Грищенка й водія Олександра Воскобійникова. Однак обидва вони послуговувалися відносно довірою на тій підставі, що багаторічна служба мала би міцно (матеріально й морально) прив'язати їх до германського представництва й відповідно спрямувати їхні політичні симпатії. Відтак їхнім вірогідним зв'язком з НКВД дещо легковажили³⁷¹.

Персональні характеристики співробітників розпочиналися у меморандумі, згідно з уявленням автора щодо рольового розподілу у представництві, саме з характеристики Германа Бауна.

Насамперед Л. Сарандо застеріг, що біографія Германа Карловича відома йому «лише частково». Мовляв, його дід та батько мешкали в Одесі, мали підприємство. Сорокарічний Герман й досі одеський домовласник. Має незакінчену середню освіту, яка унеможливорює йому, за германськими зако-

³⁷¹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 1–2.

нами, отримання посади секретаря консульства. Відтак подальша службова кар'єра у МЗС для нього закрита. Щоправда, свого часу А. Генке обіцяв сприяння щодо допущення до іспиту на консульського секретаря, однак з цього нічого не вийшло.

Під час Великої війни 1914–1918 рр. Г. Баун був офіцером германського імператорського війська, учасником боїв на Західному фронті. Має незначний орден, але, вочевидь, не має особливих заслуг. 1918–1919 рр. займався реєвакацією німецьких військовополонених з Сибіру. 1919 р. повернувся до Одеси. Про цей період свого життя німець розповідав не вельми охоче: мовляв, голодував, переховувався від ЧК тощо.

Залюбки він розповідав про себе вже після зарахування на службу до одеського Консульства Німеччини 1923 р., наголошуючи, зокрема, свої товариські контакти з окремими місцевими чекістами. Очевидно, служба Г. Бауна в одеському Консульстві була оцінена позитивно, оскільки восени 1929 р. його перевели з підвищенням до київського представництва на місце другого консульського секретаря В. Ейзенгардта, який, на думку МЗС у Берліні («Auswärtiges Amt»), виявився ослабким для протидії київському ГПУ (саме на такій версії трансферу Г. Бауна з Одеси до Києва неодноразово наголошував консул Р. Зоммер у принагідних розмовах з Л. Сарандо)³⁷². За словами юрисконсульта, «на час мого вступу до консульства (лютий 1931 р.) Баун фактично був єдиним активним працівником консульства, оскільки секретар [К.] Альбрехт не відіграв жодної ролі»³⁷³.

Тодішній германський консул у Києві Рудольф Зоммер ставився до свого підлеглого неприязно, підозрюючи його у контактах з ГПУ. Він розповідав Л. Сарандо, що Г. Баун «незрозумілим чином» добився від гебістів поступок у «справі Тарасевич», натякаючи, що її звільнили ціною обіцянки кон-

³⁷² ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 3.

³⁷³ Там само.

сультського працівника інформувати ГПУ: «Зоммеру повідомляли, що у Бауна «підозрілі знайомства» з деякими партійцями. У той період (1931, 1932 рр.) Баун, ймовірно, справді підтримував особисті відносини (наприклад, у зв'язку з полюванням) з деякими партійцями. Баун розповідав мені, що отримав від ГПУ пропозицію бути інформатором, щоправда, лише щодо польського консульства.

Зоммер, безумовно, не цілком довіряв Бауну. Крім того, він його особисто дуже не любив й користався будь-якою нагодою, аби його принизити (наприклад, не дозволяв мати [німецький] прапор на автомобілі, носити орден тощо). Баун відповідав йому тим самим. Усе це разом узяте, дає мені підставу припустити, що, принаймні у попередні роки (тобто до 1933 р.) Баун, ймовірно, працював по розвідці самостійно, маючи безпосередній зв'язок з Берліном, окрім Зоммера»³⁷⁴.

З появою нового консула Герман Карлович розправив крила. А. Генке ставленням до підлеглого аж ніяк не нагадував попередника. Статус консульського помічника змінився кардинально – від прохолодно-підозрілого ставлення Р. Зоммера до «чудового» його наступника:

«За Генке становище Бауна різко змінилося [...]. Генке свідомо доручив йому усю роботу, залишивши за собою лише загальний нагляд. Усе ж таки я підозрюю, що й за Генке Баун мав самостійну роботу, частково без відома Генке. Підкреслюю, що це моє припущення засноване лише на здогадах. Мені, наприклад, видалося дивним, яким чином Генке розповідав мені про скарги [Уповноваженого НКЗС СРСР] [А.] Петровського на Бауна, що ґрунтувалися на даних (протоколи допитів арештованих німців), наданих Петровському ГПУ»³⁷⁵.

На погляд юрисконсульта, очільник представництва нібито давав зрозуміти, що не може збагнути, чому апарат республіканського УпНКЗС не наполягає на відкликанні Г. Бауна, як це було, наприклад, з Є. Незбжицьким після «справи док-

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Там само, арк. 3–4.

тора Виноградова» 1929 р.³⁷⁶. Очевидно, йшлося про різновекторність не лише зовнішньої політики тоталітарного ССРСР, спрямованої проти II Речіпосполитої й III Райху, а й автономність методів сталінської таємної поліції щодо дипломатів й консульських працівників обох цих держав. Щодо Г. Бауна київські гебісти, вочевидь, граючи «у довгу», все ще до часу плекали ілюзії про можливість його вербування.

Л. Сарандо наголошував, що становище консульського працівника суттєво підірвала його п'яна вихватка у ніч на 31 липня 1934 р. з втручанням міліції й опосередковано, звісно, гебістів. Відтак Г. Баун змушений був гарантувати А. Генке, що відмовляється від алкоголю (принаймні під час дипломатичних прийомів).

У межичассі від А. Генке до Г.-В. Гросскопфа Г. Баун фактично керував германським консульством у Києві: наприклад, особисто приймав польського консула або секретаря Генерального консульства II Речіпосполитої у Києві. За словами Л. Сарандо, офіційний секретар германського представництва В. Гагемайєр (фактично віце-консул) «навіть у цей перехідний період не виходив із своєї пасивної ролі»³⁷⁷.

Після прибуття до Києва 3 лютого 1936 р. нового германського консула Г.-В. Гросскопфа³⁷⁸ статус помічника консульського секретаря тимчасово потьмянів. Упродовж перших двох – трьох місяців його взаємини з новим очільником представництва були протокольньо-прохолодними. Утім, невдовзі

³⁷⁶ Bruski J.-J. *Przyczynek do biografii Jerzego Niezbrzyckiego: Misja wywiadowcza w Kijowie w latach 1928–1929* / Jan Jacek Bruski // *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*. – Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, 2016. – Т. 3. – S. 218–219.

³⁷⁷ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 4.

³⁷⁸ Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт. – С. 362.

Герман Карлович відновив свої позиції ключової постаті Консульства.

«Кієвлянин» наголошував, що на початок 1937 р. становище помічника консульського секретаря аналогічне його позиціям часів А. Генке:

«Кожний відвідувач потрапляє насамперед до Бауна. (Гагемайєр приймає майже винятково старих жінок, які отримують допомогу, й т. п.). Усі справи щодо підданства тощо провадяться Бауном. Окремі дрібні факти говорять, що Баун – чи то з самолюбства, чи з обов'язку – прагне бути у курсі усього того, що Гросскопф самостійно робить в окремих справах [...]. Гросскопф, починаючи свою роботу у Києві, дав зрозуміти, що вестиме господарські огляди самостійно. Він підкреслював це навіть назовні, не запросивши Бауна під час наради з д-ром [Отто] Шіллером (радником посольства [Німеччини у Москві]) щодо цукрового буряку. Це було місяців вісім тому. На сьогодні ж Гросскопф зберіг лише зовнішню видимість керівництва. Фактично він має те, що опрацював для нього Баун»³⁷⁹.

Юрисконсульт, за його словами, неодноразово спостерігав, як консульський працівник займався секретною роботою (включно з епізодом складання таємної мапи з позначенням доріг й локацій військового призначення). Уся ця діяльність зосереджувалася, мовляв, винятково у кабінеті Г. Бауна, а Генеральний консул, натомість, виразно дистанціювався від цього.

Зауважував Л. Сарандо й істотне зменшення останніми роками контактів Консульства з селянами-німцями, насамперед так званими «активістами». Йшлося, зрозуміло, про порівняння з добою Голодомору 1932–1933 й навіть 1934 рр., коли такі постійні контакти для німців-колоністів, без перебільшення, були *життєво необхідними*: «Один час до консульства щоденно приходили десятки селян, частково [навіть] совгромадян [советських підданих] («Брати у потребі»). Мали місце часті поїздки Генке й Бауна у села, причому на місцях влаштовувалися зібрання, іноді за участю по 20–30 осіб. Таким чином фактично підтримувався активний зв'язок з певними

³⁷⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 4.

колами селянства, особливо у Пулинському (с. Солодарі) й Володарському районах»³⁸⁰. Попри активну участь А. Генке у цих вояжах, справжнім організатором й душею таких поїздок і перемовин з селянами-німцями був саме Г. Баун.

Аналогічну керівну роль відігравав, мовляв, консульський працівник під час складання звітів про військові маневри, паради, урочисті демонстрації: «Чернетки цих звітів були завжди написані рукою Бауна»³⁸¹.

Юрисконсульт наголошував, що останнім часом можливості його особистого спостереження за функціонуванням германського представництва у Києві істотно зменшилися:

«Окрім того, самий обсяг (зовнішній) роботи консульства різко скоротився, оскільки майже усі «активні» німці [з консульської округи] виїхали до Германії або заарештовані [...]. Приймальня консульства, раніше переповнена, тепер порожня, іноді по кілька днів поспіль. Але й те нечисленне, що я можу спостерігати, змушує мене думати, що й тепер розвідувальна робота консульства йде цілком через Бауна»³⁸².

Єдине, чого не міг збагнути інформатор, наскільки залучений у цю сферу очільник консульського представництва: цілком контролює розвідувальну діяльність чи шпигунські інформації, принаймні частково, спрямовуються без його участі безпосередньо до Берліну.

Юрисконсульт утримався від вигадування осіб – ймовірних джерел постачання Г. Бауну розвідувальної інформації: «Щодо особистих знайомих Бауна, які могли б слугувати джерелом спеціальної інформації, не можу сказати нічого, оскільки ці відносини, якщо вони є, не можуть не бути законспірованими»³⁸³.

Завершуючи характеристику, «Кієвлянин» відзначав, що контакти германського представництва з іншими консуль-

³⁸⁰ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 5.

³⁸¹ Там само, арк. 6.

³⁸² Там само.

³⁸³ Там само, арк. 11.

ствами (раніше з поляками, тепер головним чином з італійцями) відбуваються майже винятково через Г. Бауна. Взаємини останнього з секретарем В. Гагемайером добрі, але глибокої особистої симпатії чи дружби поміж ними немає. Г. Баун заздирить В. Гагемайєру за вищий службовий статус й водночас зневажає за пасивність. У свою чергу, консульський секретар ставиться до Германа дещо зверхньо й за нагоди радий наголосити будь-яке упущення останнього.

Відносини Г. Бауна з Е. Герндт-Априщенко, за оцінкою юрисконсульта, донедавна були дуже неприязними, аж до відвертих сварок. Після прибуття нового консула антагонізм поміж ними ущухнув. Утім, взаємини залишалися прохолодними. Той самий спостерігач констатував протокольно-службові взаємини помічника консульського секретаря з Е. Шмідт.

Насамкінець Леонід Анастасович резюмував свої враження від багаторічного спілкування з Германом Карловичем: «Баун може справити враження легковажної особи, хвалька тощо, що, безперечно, частково вірно. Проте, в основі його поведінки лежить надзвичайна настороженість, що частково пояснюється багаторічною роботою в одній й тій самій сфері, почасти перебільшеним уявленням щодо інтересу, який він викликає у НКВД. Думаю, що він є більш цінним працівником, аніж це здається на перший погляд.

Його технічна працездатність достатньо велика. Спеціальних знань у нього немає у жодній області, що навряд чи й потрібно по його роботі. Він часто плутає технічні деталі, але назагал чудово виконує своє завдання, наскільки я його знаю. Він чудово усвідомлює свою нестійкість до алкоголю й жінок й тримається завжди насторожі»³⁸⁴.

* * *

Чутки про вибуття Г. Бауна до Німеччини почали поширюватися серед обслуговуючого персоналу консульства ще

³⁸⁴ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 7.

у середині травня 1937 р. Так, 18 травня у розмові про це повідомив лакей Г.-В. Гросскопфа Фріц. Мовляв, він від'їздить на постійне мешкання, що пов'язане з ускладненням хвороби його сина Рольфа, який потребує тривалого лікування у Німеччині³⁸⁵.

У травні 1937 р. сексот «Тверской» (лікар) повідомляв, що нещодавно до нього звернувся Г. Баун з проханням засвідчити стан його здоров'я задля виявлення придатності для військової служби в Африці. На запитання, з чим це пов'язано, Герман Карлович пояснив, що робота в ССРР його не задовольняє, а, оскільки Німеччина напередодні розв'язання питання про свої африканські колонії (тобто їхнє повернення), тому він хоче виїхати на цей континент, де працюватиме за своєю спеціальністю як військовий³⁸⁶.

25 травня 1937 р. помічник консульського секретаря надіслав до Берліна доповідь про арешти в УССР громадянина Німеччини Густава Лоевського, який отримував фінансову допомогу від організації «Brüder in Not» 1933 р. та щомісячну постійну допомогу у 200 руб. від Консульства, а також громадянина Австрії, колишнього консульського водія Віктора Піхлера. Невдовзі Герман Карлович сповістив своїх колег, що 31 травня виїздить у відпустку на невизначений термін³⁸⁷.

1 червня 1937 р. він ще приймав консульських відвідувачів³⁸⁸. Зранку 5 червня Г. Баун пішов на роботу у Консульство. Про власний від'їзд не поширювався. Невдовзі після того, як господар залишив помешкання, до квартири завітали двірник Семен Грищенко та водій Олександр Воскобійників. Взяли два великих чемодани й поїхали на вокзал.

Можемо припустити, що запланований заздалегідь від'їзд консульського працівника стрімко пришвидшили відомості

³⁸⁵ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 258.

³⁸⁶ ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-1035, т. 1, арк. 127.

³⁸⁷ Там само, арк. 145–146.

³⁸⁸ Там само, арк. 268.

про арешт 26 травня 1937 р. його колишньої пасії – Валентини Мухіної-Тарасевич, якій інкримінувалася приналежність до «німецької фашистської диверсійно-розвідувальної організації» й «шпигунська робота»³⁸⁹. Внутрішня агентура зафіксувала, що 28 травня Е. Априщенко-Герндт, дізнавшись про арешт свого знайомого лікаря Михайла Калашнікова та його дружини Марії Калашнікової (уродженої Грабовської), колишньої однокласниці Ерні Вільгельмівни, а також Валентини Тарасевич, дуже розхвилювалася, майже не працювала, натомість походжала у консульському садочку удвох з Г. Бауном, розмовляючи стиха й, вочевидь, обговорюючи ці події³⁹⁰.



Валентина Тарасевич, арештантське фото. ГДА СБУ

14 червня 1937 р., отже, вже постфактум, виконувач обов'язків Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УРСР В. Неверович інформував своє московське керівництво, що з усіх співробіт-

³⁸⁹ Архівно-кримінальна справа Тарасевич Валентини Іванівни (ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 58840-ФП, т. 1, арк. 1).

³⁹⁰ Рубльов О. «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 371, 387, 393, 432.

ників Генерального консульства Німеччини у Києві *«Баун являється наиболее опасным и нежелательным на Украине лицом»*.

4 липня покоївка родини Баунів Емілія отримала лист від господаря, який повідомляв, що до Києва вже не повернеться. Секретар Генконсульства В. Гагемайер інформував про це О. Воскобійникова, який мав виконувати шоферські обов'язки від приїзду до Києва з Німеччини Ірми Баун, що мала поспродувати родинні речі, аж до її від'їзду³⁹¹.

Утім, навіть з тимчасовою легалізацією у столиці УССР Ірми Баун, яка прибула з Берліна для вивезення родинного майна з Києва, спершу виникли звичні для сталінського режиму проблеми. З'ясовує їх лист заступника Уповноваженого НКЗС ССРС Володимира Неверовича від 17 липня 1937 р. до начальника 3-го відділу УГБ НКВД УССР М. Чердака. Документ зайвий раз доводить, що республіканське квазідипломатичне відомство кваліфікувало Германа Карловича саме як (другого) консульського секретаря, а не звичайного технічного працівника.

Лист починався з повідомлення, що 13 липня германське Генеральне консульство надіслало до Управління УпНКЗС паспорт дружини секретаря консульства для проставлення у ньому візи на тимчасове перебування.

«Оскільки БАУН є секретарем й, відповідно з посадою, яку обіймає, входить до складу консульського корпусу, то я, – наголошував В. Неверович, – не маю права затримувати проставлення візи його родині понад термін, зафіксований практикою, яка встановилася, тим більше, що я не маю директиви від НКЗАКСПРАВ на проведення лінії дискримінації стосовно німців».

Урядовець нарікав, що ані він особисто, ані його підлеглі майже тиждень не могли погодити це питання з усевладним репресивним відомством, а відтак довелося вирішувати його на власний розсуд:

³⁹¹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 10, арк. 271.

«Упродовж чотирьох днів я й мої співробітники не могли здзвонитися з товаришем у НКВД, з яким могло би бути узгоджено питання щодо візування паспорта родині БАУНА. Тому 17 липня я змушений завізувати зазначений вище паспорт терміном на шість місяців»³⁹².

5 серпня 1937 р. польський Генеральний консул у Києві Ян Каршо-Седлевський у черговому рапорті до МЗС у Варшаві серед іншого інформував про ситуацію у колег з Консульства Німеччини у столиці УССР. Зокрема, дипломат повідомляв, що урядовець німецького Консульства Герман Баун «утік» до Берліна й не хоче повертатися, оскільки, вірогідно, йому загрожують «неприємні наслідки». Натомість до Києва приїхала його дружина, Ірма, яка займається ліквідацією помешкання й вивезенням речей. На місце помічника консульського секретаря прибув з Харкова консульський секретар Герман Штреккер, багаторічний співробітник Консульства Німеччини у Харкові, одружений з росіянкую³⁹³.

* * *

15 вересня 1937 р. керівництво НКВД УССР спрямувало до Москви, наркому внутрішніх справ ССРСР, генеральному комісару ГБ Ніколаю Єжову донесення про перші підсумки роботи «по розгрому агентури німецької розвідки на Україні за час червень – вересень 1937 р.»³⁹⁴. Йшлося про попередні ре-

³⁹² ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 36, арк. 81.

На листі роздатована резолюція Мойсея Григоровича від 19 липня: «Тов. Пискарёву. Меня [удивляет] то, [что] он [В. Неверович] мог ведь зайти. Это мне не нравится».

³⁹³ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938) // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku / Praca zbiorowa pod redakcją H. Strońskiego i G. Seroczyńskiego. – Olsztyn – Charków: Wyd-wo «LITTERA», 2010. – S. 381; Його ж. *W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej. – S. 95–96.**

³⁹⁴ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 24, арк. 1.

зультати виконання так званої «німецької операції»³⁹⁵ у республіці.

На той момент у перебігу «німецької операції» було затримано 3 395 осіб, серед яких нараховувався 141 германський громадянин. Було, мовляв, виявлено 128 агентів, завербованих німецькими консульствами в УССР. До суду гебісти вже встигли спрямувати «справи» на 1 267 осіб, з яких «справи» на 876 осіб були оперативно розглянуті (смертних «вироки» – 387; ув'язнення у таборах на різні терміни – 489 осіб).

Матеріали «слідства» нібито доводили, що германська розвідка в Україні сформувала значні кадри «диверсантів й шпигунів у промисловості й на залізничному транспорті; у німецьких [національних] районах – розгалужену мережу фашистсько-повстанських формувань»³⁹⁶. Деталізувалися етапи

³⁹⁵ Докладніше про «німецьку операцію» НКВД див., напр.: Охотин Н., Рогинский А. *Из истории «немецкой операции» НКВД 1937–1938 гг.* / Н. Г. Охотин, А. Б. Рогинский // Наказанный народ. Репрессии против советских немцев: По материалам конференции «Репрессии против российских немцев в Советском Союзе в контексте советской национальной политики», проведённой Немецким культурным центром им. Гёте в Москве совместно с Обществом «Мемориал» 18–20 ноября 1998 г. / Редактор-сост. Г. Л. Щербакова. – М.: Звенья, 1999. – С. 35–75; Рублёв А. *Дело «Национального союза немцев на Украине» – малоизвестная страница репрессий против немцев в УССР 1935–1937 гг.* // Дело «Национального союза немцев на Украине» 1935–1937 гг.: Документы и материалы / ОГА СБУ; НАН Украины. Институт истории Украины; Главная редкол. «Реабилитированные историей», отдел по разработке архивов ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ; Гёттингенский исследовательский центр (ФРГ); науч. ред. А. Айсфельд. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016. – С. 11–46; «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 рр.: Збірник документів / ГДА СБУ; Ін-т культури та історії німців Північно-Східної Європи при ун-ті м. Гамбург (ФРН); упоряд.: А. Айсфельд, Н. Сердюк. – К.: К.І.С., 2018. – 1248 с.; Кокін С. *Німецька операція НКВС у сучасній історіографії* / Сергій Кокін // «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 рр.: Збірник документів. – К., 2018. – С. 43–80; та ін.

³⁹⁶ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 24, арк. 1–2.

формування цієї «шпигунської мережі», почавши відлік від німецької окупації України 1918 р. з подальшим, до середини 1930-х рр., розширенням бази «підривної роботи» (завербовані місцеві німці-колоністи, колишні військовополонені часів Першої світової війни – українці й росіяни, політемігранти, іноземні спеціалісти тощо).

У донесенні очільника НКВД УССР І. Леплевського наголошувалося, що розташовані у Києві, Харкові й Одесі германські консульства зосередили у своїх руках керівництво діяльністю вищезгаданої німецької агентури й водночас безпосередньо здійснювали «надзвичайно активну вербувальну й розвідувальну діяльність, створюючи усе нові кадри розвідників та диверсантів, головним чином з числа місцевих німців, як германських підданих, так і громадян ССРР»³⁹⁷. У свою чергу, ця розгалужена мережа німецьких агентів залучала, мовляв, для шпигунської диверсійної роботи «місцеві контрреволюційні націоналістичні й троцькістські праві елементи»³⁹⁸.

Стверджувалося, що до 1937 р. вищезгадана германська агентура діяла майже безкарно. Окремі провали окремих агентів не завдавали відчутних ударів німецькій розвідці, оскільки репресії не зачіпали основні «шпигунські кадри» – германських підданих. Й лише після підписання керівництвом НКВД у Москві оперативного наказу № 00439 («німецького наказу») настав, мовляв, за твердженням І. Леплевського, «вирішальний перелом»: «Арешт значної групи германських підданих дозволив, порівняно швидко, виявити низку цілком нових диверсійно-шпигунських організацій та груп в оборонній й важкій промисловості, залізничних вузлах й нові значні фашистсько-повстанські формування у німецьких районах України»³⁹⁹.

Теоретична преамбула донесення І. Леплевського від 15 вересня 1937 р. завершувалася оптимістичним прогнозом:

³⁹⁷ Там само, арк. 4.

³⁹⁸ Там само.

³⁹⁹ ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 24, арк. 5.

«Матеріали, що накопичуються слідством, дозволять найближчим часом ще ширше розгорнути операцію з ліквідації й остаточного розгрому германської агентури на Україні»⁴⁰⁰.

Надалі у донесенні очільника НКВД УССР подавалася інформація щодо конкретних «справ», які ще розроблялися республіканськими гебістами у форматі «німецької операції» чи вже були «ліквідовані».

Особлива увага приділялася «розвідувальній діяльності германських консульств на Україні». Стверджувалося, що «слідство» вже виявило 128 німецьких агентів, безпосередньо завербованих працівниками германських представництв в УССР, які (агенти), у свою чергу, сформували власну мережу «шпигунсько-диверсійних кадрів». У короткому переліку виявленої, мовляв, агентури, пильна увага приділялася вербувальній активності Генерального консульства Німеччини у Києві:

«Показами арештованої співробітниці консульства ГЕРНДТ встановлено 70 осіб агентів секретаря консульства БАУНА й самої ГЕРНДТ. З них: арештовано 30 осіб, зізналися 23 особи»⁴⁰¹.

У донесенні І. Леплевського була виразно репрезентована гадана «розвідувальна діяльність» помічника консульського секретаря, його, мовляв, агентурні контакти. Утім, подавалася така інформація переважно зі слів ув'язненої Е. Герндт або ж за «щиросердними визнаннями» самих затриманих «агентів» Г. Бауна, яких відомими «методами» гебісти схилили до співпраці:

«БАУН сформував агентуру, головним чином, з числа германських підданих, які мешкають у прикордонних районах Київської та Вінницької областей.

Арештований германський підданий ДЕЙЧ зізнався, що з 1932 р. завербований для шпигунської роботи секретарем германського консульства у Києві БАУНОМ. Арештований германський підданий ЛОЄВСЬКИЙ зізнався, що є резидентом консульства й завербований БАУНОМ, у свою чергу, передав

⁴⁰⁰ Там само.

⁴⁰¹ Там само, арк. 24.

БАУНУ п'ять завербованих ним агентів, з яких четверо арештовані й зізналися»⁴⁰².

Ірма Баун терміново залишила Київ 3 жовтня 1937 р. Раптовість від'їзду була пов'язана зі слухним побоюванням ймовірного арешту – особливо враховуючи сумний досвід Е. Герндт...

Поспродувати усіх речей жінці так і не вдалося. Те, що залишилося, вона передала на збереження до Генерального консульства (умеблювання квартири та ін.). Г.-В. Гросскопф склав спеціальний акт приймання речей на збереження, зазначивши у ньому, що дружина колишнього консульського працівника терміново виїхала за кордон, побоюючись власного арешту.

Аби забезпечити себе у дорозі від гебістських «несподіванок», вона вирушила до Шепетівки одним потягом з колишнім вже Генконсулом Польщі у Києві Яном Каршо-Седлевським, якого відкликали до Варшави. Щоправда, їхати до прикордонної станції дружині Г. Бауна довелося у жорсткому вагоні, оскільки злостиві гебісти таки подбали, щоби їй «забракло» квитка на місце у м'якому вагоні. Насамкінець у Шепетівці особисті речі Ірми Баун піддали прискіпливому й тривалому обшуку/«перегляду». Вочевидь, на згадку про «страну советов»⁴⁰³.

Побоювання Ірми Баун щодо ймовірності власного арешту були небезпідставні.

19 жовтня 1937 р. в Одесі була арештована її старша сестра Ельза Максівна Лібман, 1892 р. н., германська громадянка. Два тижні по тому, 6 листопада 1937 р., також в Одесі, опинилася за ґратами й матір Ірми та Ельзи – Анна Карлівна Лібман, 1869 р. н., також германська громадянка. Іноземне підданство обох жінок врятувало їм життя (або ж принаймні уберегло від багаторічного табірної ув'язнення). Після нетривалого перебування під вартою й малоприємного спілкування з гебістами,

⁴⁰² ГДА СБУ, ф. 13, оп. 1, спр. 429, т. 24, арк. 24–25.

⁴⁰³ Там само, т. 10, арк. 351.

які інкримінували їм «антисоветську» й «шпигунську діяльність», зокрема, зв'язки з відомим працівником консульського представництва Німеччини у Києві, обидві жінки були видалені поза межі «батьківщини трудящих» (гебітським сленгом – «видворени за предели СССР»).

У списку германських громадян по Одеській області, які підлягали «видворенію за предели СССР» восени 1937 р., стояло й прізвище Пауліни Іванівни Берндт, «матері резидента германської розвідки Берндта Е.»⁴⁰⁴ – репресованого одеського приятеля Германа Бауна.

* * *

Герман Баун – кар'єра у III Райху: зарахування до вермахту й служба в абвері

Відтак, повернувшись до Німеччини, Г. Баун відновився на військовій службі – 1 липня 1937 р. був зарахований до вермахту, відбув стандартний шестимісячний випробувальний термін зі статусом додаткового офіцера (Ergänzungs-Offizier, E-Officer), й був авансований до капітана. 1 січня 1938 р. сорокалітній новоспечений капітан став кадровим офіцером вермахту, втративши одночасно (згідно правил) членство у НСДАП.

Військові кадровики III Райху не бачили доцільності у використанні Германа Бауна на банальній посаді командира роти будь-якого стрілецького підрозділу. Враховуючи його відмінне знання російської та української мови, звичаїв, традицій, законодавства й нормативів функціонування органів влади й менталітету урядовців й пересічних підданих тоталітарного СССР – вірогідного противника нацистської Німеччини, багатолітню участь у розвідувальній діяльності, цілком умотивованим виглядало його спрямування до відомства армійської розвідки та контррозвідки – абверу.

⁴⁰⁴ Там само, т. 24, арк. 130.

Г. Баун не був винятком. Значну частину офіцерів в абвері склали особи, які по завершенню Першої світової війни змушені були залишити військо й шукали себе у цивільному житті, набувши відтак різноманітних знань й навичок, чимало з них – й закордонного досвіду. З приходом нацистів до влади їхні геополітичні задуми потребували кваліфікованих фахівців у сфері розвідки й контррозвідки. Тому чимало ветеранів Першої світової після ґрунтовної перепідготовки були відновлені на військовій службі й зараховані до кадрів абверу⁴⁰⁵.

Невдовзі розвідницька кваліфікація Г. Бауна була гідно оцінена. Його службова атестація від 15 квітня 1939 р. за підписом начальника відділу «Абвер-І», підполковника Генерального штабу Ганса Піккенброка (1893–1959) засвідчує, що капітан Г. Баун зробив собі ім'я як експерт зі Сходу:

«Надійна, товариська особистість з бездоганим характером. Зовнішній вигляд коректний і *військовий* [«militärisch»]. Спираючись на своє *добре знання* Росії та російської мови, він з великим завзяттям й пристрасстю увійшов у свою сферу роботи, таємну розвідувальну службу проти Советського Союзу, так що уже працює *самостійно* та з хорошим успіхом. Добре виконує свої посадові обов'язки»⁴⁰⁶ (виділення у тексті документа. – О. Р.).

Шеф абверу В. Канаріс скріпив цю атестацію лаконічною резолюцією «Згоден»⁴⁰⁷.

Г. Баун брав участь у вересневій кампанії 1939 р. – нападі нацистської Німеччини на Польщу, перебуваючи у прифронтовій смузі. Збирав й аналізував трофейні документи, брав участь у допитах польських полонених.

Узимку 1939/40 р. у ресторані на Потсдамерплац у Берліні він випадково зустрівся з колишнім колегою по Генеральному

⁴⁰⁵ Бухгайт Г. *Абвер – «щит и меч» III Рейха* / Герд Бухгайт; [пер. с нем. Неподаев Ю. А.]. – М.: Яуза-пресс, 2013. – С. 95–96.

⁴⁰⁶ Pahl M. *Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef* / Magnus Pahl // Müller-Enbergs H., Wagner A. (Hg.). *Spione und Nachrichtenhändler: Geheimdienst-Karrieren in Deutschland 1939–1989*. – S. 41.

⁴⁰⁷ Ibid.

консульству Німеччини у Києві – Вальтером Гагемайєром, тоді консульським секретарем «Русского реферату» політичного відділу МЗС III Райху. Як свідчив В. Гагемайєр на допиті у Києві 6 серпня 1946 р.: «При зустрічі він мені розповів, що перебуває на службі у германському розвідувальному органі – «абвер». Які він виконував функції, не сказав, але був у званні капітана»⁴⁰⁸.

На уточнююче питання, яким чином асистент консульського секретаря потрапив до абверу, пролунала відповідь:

«Баун Герман мені розповів, що на службу до абверу він поступив за допомогою військового аташе генерала Кестрінга, який працював при Германському посольстві у м. Москва. Баун зблизився з генералом Кестрінгом під час його служби у Генеральному германському консульстві у м. Києві. Він неодноразово з консульства на ім'я військового аташе надсилав запечатані конверти й особисто відвідував германського військового аташе у м. Москва [...]. А також у відповідь він від військового аташе отримував особисту секретну пошту»⁴⁰⁹.



Гауптман Герман Баун,
1940 р.
За статтею М. Паля

Під час Другої світової війни несподіваним чином знову перетнулися шляхи польських й німецьких дипломатів, які були свого часу колегами у відповідних консульствах у Києві. Так, А. Генке згадував, що колишній київський віце-консул II Речіпосполитої П. Курніцький 1940 р. під нацистською окупацією «мав труднощі з окупаційною владою», потрапив за ґрати:

«Його дружина [Zofia Więckowska-Kur-nicka. – О. Р.] встигла хитромудрими

⁴⁰⁸ *Протокол допиту обвинувачуваного Гагемайєра (Хахемейєра) Вальтера Генриховича від 6 серпня 1946 р., м. Київ // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 52667, арк. 32.*

⁴⁰⁹ Там само, арк. 33–34.

каналами повідомити мені про долю свого чоловіка й попросити мого втручання. Я звернувся до друга, який був призначений до Генерал-губернаторства як представник Міністерства закордонних справ. Через деякий час я отримав звістку, що Курніцький звільнений»⁴¹⁰.

На жаль, подальшу долю цієї подружньої пари нам з'ясувати не вдалося.

У червні 1941 р. для ведення розвідувально-диверсійної й контррозвідувальної роботи проти ССРР було створено спеціальний орган Управління «Абвер-закордон» на советсько-германському фронті, який мав умовну назву «Штаб «Валлі»». Розташовувався він у передмісті Варшави – містечку Сулеювек (Sulejówek), у колишній дачі Ю. Пілсудського (21 км на схід від польської столиці); польова пошта № 57219. «Штаб «Валлі»» підпорядковувався відповідним відділам Управління «Абвер-закордон» та відділу «Іноземні армії Сходу» Генерального штабу вермахту (ОКВ), доповідаючи їм про результати розвідувальної та диверсійної діяльності проти ССРР та Червоної армії. Начальником «Штабу «Валлі»» був підполковник Гайнц Шмальцшлегер, який одночасно очолював контррозвідувальний відділ «Валлі-3»⁴¹¹.

Відповідно до структури центрального апарату Управління «Абвер-закордон», «Штаб «Валлі»» мав у своєму складі такі підрозділи:

«Валлі-1» – керівництво військовою та економічною розвідкою на советсько-німецькому фронті. У підпорядкуванні «Валлі-1» перебували розвідувальні команди та групи, надані штабам армійських угруповань та армій для ведення

⁴¹⁰ Hencke A. *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936*. – München, 1979. – S. 11–12.

⁴¹¹ *Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны*: [Сборник документов] / Архив Главного управления СБ Украины в АР Крым; сост.: А. В. Валякин, А. А. Кохан; редакция В. И. Хорошковского, В. В. Тоцкого. – Симферополь: ТОВ «Фірма «Салта» ЛТД», 2011. – (Из серии «Рассекреченная память. Крымский вып. № 3»). – С. 56.

розвідувальної роботи на відповідних ділянках фронту, а також групи й команди економічної розвідки, що провадили збирання відповідної інформації у таборах військовополонених. Очолював відділ «Валлі-1» Герман Баун, на той час вже майор, згодом – підполковник⁴¹².

17 червня 1941 р. майор Г. Баун отримав наказ виїхати попрямо до Варшави, а звідти дістатися Сулеювек. Наступного дня він і перша група його співробітників прибули на місце призначення⁴¹³.

Відповідно своїм завданням, відділ «Валлі-1» складався з рефератів:

1 X – розвідка сухопутних сил;

1 Л – розвідка військово-повітряних сил;

1 Ві – економічна розвідка;

1 Г – виготовлення фіктивних документів (4–5 німців-графіків та графіків й декілька завербованих військовополонених, обізнаних з діловодством у РСЧА та советських установах);

1 І – забезпечення радіоапаратурою, шифрами, кодами;

Відділення кадрів;

Секретаріат.

Команда 1 Г займалася збиранням, вивченням та виготовленням різноманітних советських документів, нагородних знаків, штампів й печаток військових частин, установ й підприємств. Бланки складних для підроблення документів (паспорти, партквитки) й ордени команда отримувала з Берліна. Вона, своєю чергою, постачала ці підроблені документи до абверкоманд, де також були власні групи 1 г, й інструктувала їх щодо поточних змін у порядку видачі й оформлення документів на теренах СРСР.

Для забезпечення агентури, яка перекидалася за лінію фронту, відповідним військовим спорядженням, обмундируванням й цивільним одягом при «Валлі-1» перебували склади

⁴¹² Бухгайт Г. *Абвер – «щит и меч» III Рейха*. – С. 230.

⁴¹³ Pahl M. *Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef*. – S. 42.

трофейного советського обмундирування й спорядження, шевська й чоботарська майстерні.

Відповідно на відділ «Валлі-2» було покладено керівництво абверкомандами та абвергрупами з проведення диверсійної роботи у тилу РСЧА. Відділ «Валлі-3» забезпечував керівництво контррозвідувальною діяльністю підпорядкованих йому абверкоманд й абвергруп по боротьбі з розвідкою противника, партизанським рухом й антифашистським підпіллям на окупованій території ССРСР, у зоні фронтових, армійських, корпусних та дивізійних тилів⁴¹⁴.

У травні 1942 р. «Валлі-1» з містечка Сулеювек передислокувався до передмістя Вінниці (сmt Вороновиці), де перебував до листопада того ж року. Відтоді й до осені 1944 р. розташовувався у м. Ніколайкен (Східна Пруссія)⁴¹⁵.

У безпосередньому підпорядкуванні начальника «Валлі-1» майора Г. Бауна перебував також контррозвідувальний орган «Зондерштаб Р» – «Особливий штаб Росія», створений абвером 1942 р. Спершу він дислокувався у Варшаві (вул. Хмільна, 7; згодом – Новий Свят, 5) й маскувався як «Східна будівельна фірма Гільген»; польова пошта № 06100 В. «Зондерштаб Р» займався агентурною розвідкою й розкладом червоних партизанських загонів, виявленням осіб, пов'язаних з партизанами, підпільних антифашистських груп та організацій. З жовтня 1943 р. на нього також було покладено здійснення агентурної розвідки у тилу РСЧА. Очолювали «Зондерштаб Р» білоемігрант, колишній царський офіцер Смиловський та колишній полковник РСЧА Шаповалов. У грудні 1943 р. «Зондерштаб Р» був розформований⁴¹⁶.

⁴¹⁴ *Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны*: [Сборник документов] / Сост.: А. В. Валякин, А. А. Кохан. – Симферополь, 2011. – С. 56.

⁴¹⁵ Там само. – С. 56–58.

⁴¹⁶ Там само. – С. 343–346.

Герман Баун повернувся до місця своєї колишньої консульської служби у 1942–1943 рр. Цього разу вже в іншій іпостасі – офіційного представника розвідувальних структур вермахту.

Базовими оперативними органами армійської розвідки вермахту були так звані абверкоманди (АК), спрямовані на розвідувально-підривну роботу у тилу червоного війська й прифронтовій смузі (за номерами від 100 – розвідувальні органи, від 200 – диверсійно-підривні, від 300 – контррозвідувальні). Чільним органом абверу в окупованій Україні була абверкоманда-102 (АК-102 з позивним «Оріон», що дислокувалася послідовно у Сталіно, Полтаві, Харкові, Києві; розформована у липні 1943 р.), яка постачала розвідувальну інформацію командуванню групи армій «Б» й безпосередньо підпорядковувалася штабові «Валлі»⁴¹⁷.

В окупованій III Райхом столиці України у структурі місцевої нацистської адміністрації функціонували й спеціальні служби окупантів. Так, з жовтня 1941 р. до кінця жовтня 1943 р. за адресою Кріпосний провулок, 7/9, розташовувався контррозвідувальний регіональний орган абверу – «Абвернебенштелле Київ» (АНСТ «Київ»). Польова пошта № 27428. Закамуфльований він був назвою «ОКВ Фербіндунгштелле» й належав до найефективніших підрозділів абверу в Україні. АНСТ «Київ» активно контактував зі спорідненими «суміжниками» – спецслужбами, зокрема, з київським підрозділом СД⁴¹⁸.

⁴¹⁷ *Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны: [Сборник документов] / Сост.: А. В. Валякин, А. А. Кохан. – Симферополь, 2011. – С. 81–82; Веденеев Д. В. Протидія радянських спецслужб німецьким розвідці й контррозвідці на території України в 1941–1944 рр. / Д. В. Веденеев, О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2015. – № 1. – С. 72.*

⁴¹⁸ *Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны / Сост.: А. В. Валякин, А. А. Кохан. – С. 335–336; Вронська Т. Київ і кияни: життя у часи екстремального насильства / Т. Вронська, Т. Заболотна, Т. Пастушенко // Боровик М. Друга світова війна та нацистська окупація у спогадах киян / Микола Боровик,*

Очевидно, що київських нацистських контррозвідників неодноразово упродовж 1942–1943 рр. відвідував і майор/підполковник Г. Баун.

Під час цих київських відряджень Герман Карлович намагався відновити свої довоєнні контакти з тими представниками місцевої української культурно-мистецької інтелігенції, з якими познайомився й приятелював ще за часів своєї праці у германському консульському представництві. І які, звісно, залишилися у місті після втечі советів. Робив це не лише зі службового обов'язку.

Підтвердження таким контактам зустрічаємо, зокрема, у матеріалах архівно-кримінальної справи співачки й музичного педагога, професора Марії Едуардівни Донець-Тессейр⁴¹⁹, арештованої 7 січня 1944 р. органами ГБ за підозрою у «причетності до німецької розвідувальної агентури». Мовляв, органам державної безпеки ще напередодні Другої світової війни (в оригіналі – «Отечественной войны») було відомо, що Донець-Тессейр підтримувала зв'язок із співробітниками Консульства Німеччини у Києві:

«Неодноразово відвідувала консульство, зустрічалася зі співробітниками останнього на стороні, отримувала від них подарунки.

У 1941 р., напередодні відходу частин Червоної Армії з м. Києва, був арештований зрадник батьківщини її чоловік – Донець Михайло Іванович⁴²⁰.

Наталія Дробкова, Тетяна Пастушенко; [Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Історичний фак-т; НАН України. Інститут історії України]. – К.: Саміт-книга, 2020. – С. 243.

⁴¹⁹ Тессейр-Донець Марія Едуардівна (04.05.1889 – 15.12.1974) – уродженка м. Києва, українська оперна співачка (колоратурне сопрано) й педагог, Заслужений діяч мистецтв УССР, Народна артистка УССР (1965). Співу спершу навчалася у Києві, Варшаві та Відні; закінчила Міланську консерваторію (1915). Солістка Київської опери (1915–1922; 1927–1948); викладач Київської консерваторії (з 1935 р.; з 1953 р. – професор).

⁴²⁰ Див.: *Постанова НКДБ УРСР про арешт артиста Київського державного академічного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка М. Донця*,

Маючи доволі засобів й можливості евакуюватися углиб ССРСР, Донець-Тессейр залишилася в окупованому німецькими військами м. Києві»⁴²¹.

Опинившись в окупації, вона, мовляв, не лише позитивно відгукувалася про окупаційну владу та її заходи, а й «запропонувала власні послуги на службу окупантів» й працювала як фахівець-доцент зі співів у німецькому оперному театрі й консерваторії⁴²².

І далі, у довідці по її «справі», стверджувалося:

«Ще у довоєнний період секретарем німецького консульства у м. Києві працював Баум [Баун], який останнім часом очолює один з відділів головного німецького розвідувального штабу на Сході (так званий штаб «Валлі»).

Точно з'ясовано, що у період перебування німецьких окупантів у м. Києві *Баум [Баун]* неодноразово *приїздив до м. Києва у справах служби*, зустрічався з Донець-Тессейр, відвідував її удома.

2 липня 1941 р. // Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації) / НАН України. Інститут історії України; ЦДАГО України; ГДА СБУ; ГДА МВС України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; автори-упорядники: Т. В. Вронська, Т. В. Заболотна, А. В. Кентій, С. А. Кокін, О. Є. Лисенко, Т. В. Пастушенко. – К.: Темпора, 2014. – С. 262–264.

Донець Михайло Іванович (10/22/.1883 – 10.09/?/.1941) – український співак (бас), уродженець Києва. Уроки вокалу брав у найвидатніших київських педагогів – Е. Мессіні, М. Бочарова, О. Сомтагано-Горбакової. Упродовж 1913–1941 рр. (з перервою) – провідний соліст Київського театру опери та балету; Народний артист УРСР (1930). Арештований 2 липня 1941 р. як «націоналіст». Вірогідно, розстріляний 10 вересня 1941 р., напередодні «евакуації» Києва, під час масових страт заарештованих «ворогів народу». Реабілітований 1989 р.

⁴²¹ Кагарлицький М. *Велич і трагедія Михайла Донця* / Микола Кагарлицький; [упорядниця Ольга Кагарлицька]. – К.: Ярославів Вал, 2020. – С. 78.

⁴²² Там само. – С. 78–79.

За окупантів у м. Києві розташовувалася філія німецького розвідувального органу «Оріон», очолювана майором Рокито⁴²³. У цьому розвідувальному німецькому органі працював МІЛЬЧЕВСЬКИЙ Антін Іванович під псевдонімом «Майєр», який проводив основну роботу у київській філії «Оріон» з вербування й перекидання до тилу Червоної Армії агентури [...]. Донець-Тессейр систематично підтримувала зв'язок зі згаданими Рокито й Мільчевським, неодноразово приймала їх у себе вдома [...]. Мільчевський А. І. постачав Донець-Тессейр продукти харчування з магазину, що забезпечував продуктовими пайками німецьку агентуру [...]»⁴²⁴ (виділення наше. – О. Р.).

Власне Антона Мільчевського, як і його сина Артура, згадувала у липневих показах 1937 р. під час арешту НКВД Е. Герндт-Априщенко як консульську агентуру Г. Бауна.

Уродженець Києва, етнічний поляк германського підданства Антін Мільчевський 1933 р. провів півторамісячну відпустку у Берліні, звідки все ж таки повернувся до Києва. 1936 р. за вироком Військового трибуналу отримав п'ять років таборів за шпигунство. Покарання відбував на Далекому Сході, а 1940 р. після укладення договору «Про дружбу й ненапад з Німеччиною» був обміняний до Германії. У перших числах жовтня 1941 р. А. Мільчевський у формі майора вермахту з'явився у Києві й негайно розпочав вербування агентури⁴²⁵.

Ці звивисті стежки його біографії залишають питання, а чи так вже були неправі «консульські» (співробітники герман-

⁴²³ Рокита (Рокито) Юзеф – з осені 1943 р. заступник начальника відділу «Валлі-1»; згодом підполковник.

⁴²⁴ Кагарлицький М. *Велич і трагедія Михайла Донця*. – С. 79.

⁴²⁵ *Органи державної безпеки Київщини (1917–2008) у фотографіях та документах* / Редкол.: В. С. Грицак (голова) та ін.; автор-упорядник О. І. Шевченко. – 3-тє вид., доопрацьоване і доповнене. – К.: «Друкарня Діапринт», 2008. – С. 291, 294.

Згодом А. Мільчевський був затриманий групою УНКГБ Київської обл. на території Польщі. Був засуджений до ВМП, яку замінили на 20 років таборів.

ського Консульства у Києві), які йому не довіряли, вважаючи Антона Івановича зв'язаним з НКВД...

17 січня 1944 р. М. Донець-Тессейр допитали у 2 відділі Управління НКГБ УССР по Київській області щодо її особистих відвідин іноземних консульств у Києві у довоєнний час та знайомства зі співробітниками представництв.

Марія Едуардівна пояснила, що упродовж довоєнного десятиліття вона з групою інших акторів Київського оперного театру (співаки Наталія Захарченко, Андрій Іванов, Юрій Кипоренко-Доманський, Марія Литвиненко-Вольгемут, Олександра Ропська, піаністка Розалія Ельвова та ін.) неодноразово відвідувала місцеве Консульство II Речіпосполитої й двічі – представництво Чехословаччини. Відбувалося це, за її словами, «за відрядженням іноземного відділу РНК», тобто апарату Уповноваженого НКЗС СРСР при «уряді» УССР. Митці давали концерти для співробітників консульських представництв. Одночасно підслідна заперечила аналогічні власні візити до Германського консульства у Києві й не підтвердила відвідини цього представництва своїм чоловіком, «ворогом народу» М. Донцем⁴²⁶.

Із особистих знайомих по Консульству Польщі у Києві жінка назвала лише консула Г. Янковського й віце-консула П. Курницького (останнього помилково атестувала «секретарем консульства»), застерігши одночасно, що «у приватній обстановці я з ними зустрічей не мала»⁴²⁷.

Однак не польські дипломати насамперед цікавили гебістів, у фокусі їхньої уваги, цілком зрозуміло, перебували їхні німецькі колеги: «Кого Ви знали із співробітників німецького консульства?». Відповідь, з огляду на обставини, була напрочуд відвертою: «Я майже знала (так у тексті. – О. Р.) усіх

⁴²⁶ Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр: Протокол допиту від 17 січня 1944 р. // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 37.

⁴²⁷ Там само, арк. 37 зв.

співробітників німецького консульства, але прізвищ їхніх зараз не пам'ятаю»⁴²⁸. Обставини, за яких відбулося це знайомство, також були зрозумілими: «Мені з ними доводилося зустрічатися на вечорах в іновідділі [іноземному відділі] й польському консульстві»⁴²⁹.

Отримавши цю відповідь, майор ГБ Углев конкретизував своє особливе зацікавлення постаттю певного германського дипломата: «Зі співробітників німецького консульства Баум [Баун] Вам відомий?» – «Так, я його бачила у польському консульстві». – «Яку посаду обіймав Баум [Баун] у німецькому консульстві?» – «Нібито Баум [Баун] був першим або другим секретарем консульства»⁴³⁰.

Заперечила Марія Едуардівна особисте знайомство з германським консульським працівником: мовляв, її, як і інших колег-артистів, представив німцеві співробітник «іноземного відділу». У неформальній же обстановці вона з німцем не зустрічалася.

Одначе гебіст не вгавав, демонструючи дивовижну обізнаність з контактами нечисленної української інтелігенції в окупованому місті⁴³¹:

⁴²⁸ Там само.

⁴²⁹ *Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр*: Протокол допиту від 17 січня 1944 р. // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 37 зв.

⁴³⁰ Там само.

⁴³¹ Див., напр.: *Огляд НКВС УРСР про становище в окупованому Києві, підготовлений за матеріалами газети «Українське слово»*, не раніше 1 листопада 1941 р. // Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації). – С. 409–420.

Серед мистецьких сил, залучених нацистською окупаційною адміністрацією міста до роботи Київської опери, згадувалася, зокрема, й М. Донець-Тессейр: *«Учителями сцены работают широко известные (?) ДОНЕЦ-ТЕССЕР М. Е. (жена ДОНЦА) и ЗУБАРЕВ М. Т.»* (див.: *Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр.* (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації). – С. 418).

«У яких справах Вас відвідував колишній секретар німецького консульства [у Києві] німець Баум [Баун] у період окупації міста Києва?»⁴³².

Співачка визнала, що двічі зустрічалася з Германом Карловичем у неформальній обстановці у власному помешканні. Уперше це відбулося у жовтні 1941 р., коли майор Г. Баун завітав до її будинку, маючи намір придбати у господині діаманти. Він пам'ятав Марію Едуардівну під час мистецьких виступів у Генконсульстві II Речіпосполитої, коли на ній й справді були золоті прикраси з діамантами. Крім того, німець, вочевидь, згадав (можливо, й не полишав) власний нахил до спекулятивних оборудок й «самозабезпечення». Одначе піймав облизня, оскільки більша частина сімейних коштовностей була продана, аби оплатити спорудження вілли М. Донця⁴³³.

Натомість мисливська пристрасть Г. Бауна у цей час, вочевидь, відійшла на маргінес. Принаймні він не виявив жодного зацікавлення все ще наявними у господині мисливськими собаками її покійного чоловіка М. Донця, колишнього товариша консульського працівника по полюванню. Як свідчила М. Донець-Тессейр, тут його випередив інший німецький розвідник, вищезгаданий Антін Іванович Майєр (Мільчевський), який наприкінці жовтня – на початку листопада 1941 р. забрав з її дозволу одного з гончаків – англійського пойнтера на кличку «Крок»⁴³⁴.

Удруге й востаннє Герман Карлович відвідав співачку узимку 1943 р. у супроводі незнайомої їй німкені, яка «хотіла придбати у мене хутро, чорно-буру лисицю». Одначе Марія

⁴³² *Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр*: Протокол допиту від 17 січня 1944 р. // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 37 зв.

⁴³³ Там само, арк. 37 зв. – 38.

⁴³⁴ *Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр*: Протокол допиту від 15 січня 1944 р. // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 33.

Едуардівна і цього разу (з нез'ясованих причин) відмовила, й купівля не відбулася ⁴³⁵.

Не допомогла жінка гебістам зі з'ясуванням адреси тогочасного київського помешкання Г. Бауна – вона їй була невідома. Одначе доволі влучно охарактеризувала зовнішність й особливості статури німця (цитуємо мовою оригіналу):

«Баум [Баун] среднего роста, чёрные волосы носит с пробором, отличительной приметой его является – торчащие – отстающие уши от головы; средней комплекции, в движениях умеренный» ⁴³⁶.

Докладний, майже фотографічний опис.

24 січня 1944 р. був підготовлений обвинувальний висновок у «справі» Марії Едуардівни, де серед іншого робився наголос на її «щільному зв'язку з офіцерами німецьких розвідувальних органів Рокито, Майером, Бауном та ін.». Утім, жінка відмовилася визнати себе винною, зауваживши лише:

«Стосовно зв'язку з офіцерами німецької розвідки Рокито, Майером і Баум, я [шпигунського] зв'язку з ними не мала, але була знайома і цього знайомства з ними не заперечую» ⁴³⁷.

Але вже 8 лютого 1944 р., тобто лише через місяць після арешту, гебісти підготували постанову щодо припинення слідства у «справі» М. Е. Донець-Тессейр, оскільки, мовляв, її «зв'язки з німецькими розвідувальними органами не встановлені». На думку М. Кагарлицького, вирішальну роль у такому розв'язанні ситуації відіграло втручання Першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова ⁴³⁸.

⁴³⁵ Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр: Протокол допиту від 17 січня 1944 р. // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 38.

⁴³⁶ Там само.

⁴³⁷ Кагарлицький М. *Велич і трагедія Михайла Донця*. – С. 80–81; Архівно-кримінальна справа Марії Едуардівни Донець-Тессейр // ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 48598, т. 1, арк. 39, 41.

⁴³⁸ Кагарлицький М. *Велич і трагедія Михайла Донця*. – С. 82–83.

1944 р. під час реорганізації органів абверу відділи «Валлі-1», «Валлі-2» та «Валлі-3» разом з підпорядкованими їм структурами увійшли до складу Військового управління («Міліамт») й VI управління Головного управління імперської безпеки (Райхсзихерхайтсхауптамт – РСХА), отримавши нові найменування «Ляйтштелле фюр фронтауфклерунг 1 ОСТ» («Керівний фронтний розвідувальний орган на Сході № 1»), «Ляйтштелле фюр фронтауфклерунг 2 ОСТ», «Ляйтштелле фюр фронтауфклерунг 3 ОСТ». Завдання, форми й методи їхньої роботи при цьому не зазнали змін⁴³⁹.

У грудні 1944 р. відділ «Валлі-1» знову був передислокований й до лютого 1945 р. базувався у містечку Гарнекопф (40 км на схід від Берліна).



Райнгард Гелен.
http://www.Bundesarchiv_Bild_183-27237-0001,_Reinhard_Gehlen

Війна завдала підполковнику Г. Бауну особистих втрат. Під час килимового бомбардування Дрездена 13–15 лютого 1945 р. авіацією Великої Британії та США загинула його дружина Ірма, ще дехто з родичів, а також частина підпорядкованих йому офіцерів.

З лютого 1945 р. очолюваний Г. Бауном «Валлі-1» резидував у районі м. Бад-Ельстер (на кордоні Саксонії й Чехословаччини). На початку квітня 1945 р. співробітники відділу евакуювалися до Мюнхена⁴⁴⁰.

В останні місяці війни налагоджуються контакти очільника «Валлі-1» з керівництвом іншої розвідувальної структури вермахту – на-

⁴³⁹ Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны / Сост.: А. В. Валякин, А. А. Кохан. – С. 59.

⁴⁴⁰ Там само. – С. 58.

чальником XII Управління – «Іноземні армії Сходу» – Генерального штабу вермахту генерал-майором Райнгардом Геленом (Reinhard Gehlen; 03.04.1902 – 08.06.1979).

Р. Гелен, який набагато пережив свого старшого за віком колегу, так змальовував їхню особисту зустріч:

«У березні 1945 р. я разом з підполковником [Г.] Весселем відвідав підполковника [Г.] Бауна, начальника штабу «Валлі-1» у Бад-Ельстері, й проінформував його щодо наших задумів»⁴⁴¹.

Йшлося про запланований намір здатися у полон західним союзникам (свідомий вибір був зроблений на користь американців), передавши їм не лише секретні картотеки, а й збережений особовий склад розвідувальних служб Третього Райху, й долучитися згодом до створення спеціальних служб Західної Німеччини.

При цьому мемуарист подав персональну характеристику співрозмовника, змалювавши його постать крізь зменшувальну оптику й навіть дещо зверхньо-зневажливо, що навряд чи відповідало дійсності:

«Баун – уродженець Одеси й провів там дитячі роки, перш ніж родина повернулася до Німеччини [чого насправді, як зауважувалося вище, не було. – *О. Р.*]. Він виріс зі знанням двох мов й добре розумів російський спосіб мислення. Можна навіть сказати, що у ньому було щось від російського характеру: підвищена чутливість, невміння триматися у певних рамках. Утім, це власне усім німцям – нащадкам колоністів, які потрапили до Росії десятки й навіть сотні років тому. Баун вирізнявся нестримною фантазією, яка утруднювала йому тверезе сприйняття реальності. А це, у свою чергу, спричиняло те, що він прагнув будь-що-будь добитися виконання своїх задумів й іноді поводився ніби одержимий.

Баун був винахідливим «діставалою» й хорошим організатором, який умів не лише розсудливо використати своїх підлеглих та зв'язкових, а й забезпечити їх усім необхідним. До кінця війни він працював переважно з російськими доброволь-

⁴⁴¹ Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971* / Райнхард Гелен; пер. с нем. В. Г. Чернявского и Ю. Д. Чупрова. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2004. – С. 130.

цями й примудрявся підтримувати агентурні зв'язки аж до Москви»⁴⁴².

Шеф «Валлі-1» без зайвих роздумів погодився долучитися до закладання майбутньої повоєнної германської розвідувальної мережі й отримав відповідні вказівки від старшого за званням Р. Гелена:

«Штаб «Валлі-1» розташовувався з початку квітня в Альгоє, що через нього наприкінці квітня пройшло американське військо. Згодом цей район увійшов до французької окупаційної зони. Баун і його співробітники, перевдягнувшись у цивільне, попрямували до заздалегідь визначеного збірного пункту. Усі документи вони надійно заховали, як це зробили й ми у відділі «Іноземні армії Сходу». В останні тижні війни події розгорталися настільки стрімко, що довелося гарячково працювати, щоби встигнути заховати наші архіви»⁴⁴³.

Райнгард Гелен, Г. Баун та їхні однодумці з розвідувального товариства нацистської Німеччини слушно вважали, що у Європі, яка готувалася захистити себе від неминучої російської комуністичної експансії, їхній досвід протидії червоному імперіалізму Кремля стане у нагоді. Мовляв, спільні інтереси Заходу у царині оборони неодмінно доведуть, що захищати Західну Європу без німців неможливо. А відтак варто очікувати, що невдовзі усі західні держави проявлять підвищений інтерес до можливостей «використання німецького потенціалу для проведення розвідки на Сході»⁴⁴⁴. Тим часом вважалося за необхідне докласти максимальних зусиль для закладання нової германської розвідувальної служби, аби у разі успіху (досягнення відповідних домовленостей із західними союзниками) «передати розвідку новому німецькому уряду»⁴⁴⁵.

Станом на березень – квітень 1945 р. актуальною залишалася проблема, «з якою з трьох західних великих держав

⁴⁴² Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971.* – С. 130–131.

⁴⁴³ Там само. – С. 131.

⁴⁴⁴ Там само. – С. 129.

⁴⁴⁵ Там само.

вдасться знайти таку форму співробітництва, що була б прийнятною у майбутньому для нового німецького уряду». Як наголошував Райнгард Гелен, «ми не могли, та й не хотіли співробітничати з нашими колишніми донедавна противниками у якості найманців, оскільки вважали, що з самого початку не слід обтяжувати майбутню розвідслужбу ганьбою квислінгівщини»⁴⁴⁶.

Згадуючи «три західні великі держави», німецький генерал, вочевидь, мав на увазі Сполучені Штати Америки, Велику Британію та Францію. Утім, остання навряд чи бралася до уваги з огляду на її незначну роль в Антигітлерівській коаліції й суто символічне зарахування до країн-переможниць. Отже, по суті йшлося про вибір між Великою Британією й США. І терези схилилися, як свідчив Р. Гелен, на користь США:

«У підсумку я вирішив: буде найдоцільнішим, якщо ми звернемося до командування збройних сил США. Американці, як мені уявлялося, по завершенні військових дій швидше за інших наших супротивників повернуться до об'єктивної оцінки німців. Подальший перебіг подій засвідчив: це припущення виявилось правильним»⁴⁴⁷.

Утім, незалежно від намірів очільників розвідувальних спільнот III Райху увійти у контакт з американськими військовими та спеціальними службами, німецькими розвідниками цікавилися й британські спецслужби.

Так, наприклад, для груп допитів союзників Г. Баун був не просто одним із багатьох старших офіцерів вермахту, а об'єктом особливого зацікавлення: як колишній офіцер розвідки, він координував шпигунство на фронті протягом усієї східної кампанії вермахту. Від нього слід було очікувати глибоких знань про Советський Союз та його збройні сили, можливо, навіть контактів із уцілілими агентурними мережами у советській сфері впливу.

⁴⁴⁶ Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971.* – С. 129.

⁴⁴⁷ Там само. – С. 129–130.

Колишній офіцер контррозвідки групи армій «Вісла», полковник Егінард фон Ноцні (Eginard von Notzny), полонений британцями, так охарактеризував Г. Бауна, якого востаннє бачив восени 1944 р.:

«Особливо обізнаний у російській армії. Завзятий курець; дещо нервовий. Майже аполітичний; просто солдат. Не партієць; професійний офіцер. Друг військовополоненого»⁴⁴⁸.

Інший німецький контррозвідник, також полонений британцями, так змалював Г. Бауна:

«Близько 48 років; зріст 1,72 см; близько 70 кг, струнка, спритна статура; вертикальна постава; вузьке, незграбне обличчя; чисто поголений; акуратний зовнішній вигляд; здорові, міцні зуби; хворобливий жовтуватий колір обличчя; грубий, нічим не примітний голос, розмовляє з берлінським акцентом; часто переривається сильними нападами кашлю; темно-русяве волосся, рідке на посивілих скронях; затятий курець й хронічний кавоман; пиячить регулярно й безупинно; насильницькі дії у стані алкогольного сп'яніння; дуже нервовий; непосидючий; завжди поспішає, скреготіть зубами, коли когось слухає; дуже честолюбний»⁴⁴⁹.

Розвідниками нацистської Німеччини цікавилися у найближче повоєння не лише спецслужби Великої Британії та США, а й їхні вже опоненти – розвідувальні й контррозвідувальні структури тоталітарного ССРСР. Зрозуміло, що йшлося й про тих германських розвідників, які працювали під прикриттям дипломатичного статусу у Посольстві цієї держави у Москві й консульських установах III Райху, в тому числі в УССР.

Утім, гебістськими структурами тоталітарного ССРСР, починаючи з 1920-х рр., збиралася й накопичувалася у відповідних теках докладна (й навіть дріб'язкова – другорядна) інформація про усіх працівників усіх іноземних дипломатичних місій у так званій «батьківщині трудящих». Упорядники

⁴⁴⁸ Pahl M. *Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef* // Müller-Enbergs H., Wagner A. (Hg.). *Spione und Nachrichtenhändler: Geheimdienst-Karrieren in Deutschland 1939–1989*. – Berlin, 2016. – P. 38.

⁴⁴⁹ Ibid. – P. 38–39.

специфічного московського видання порівняно ліберальних часів слушно зауважували:

«Советская контрразведка в 1920–1930-х гг. пристально наблюдала за деятельностью иностранных полпредств и консульств в СССР, поэтому многие германские дипломаты, задержанные после войны, были ей хорошо известны»⁴⁵⁰.

Додамо, що не лише «добре відомі», а й занесені у відповідні гебістські реєстри, які постійно поповнювалися, що полегшувало сталінським спецслужбам розшук об'єктів їхньої пильної уваги, а також членів родин колишніх німецьких дипломатів.

Зрозуміло, що у поле зору сталінських спецслужб потрапили й колишні співробітники Консульства Німеччини у Києві.

Утім, найдосвідченіші з них, які мали дотичність до інформаційно-розвідувальної діяльності й обіймали у структурі нацистського МЗС нерядові посади, чудово усвідомлювати, що залишатися у советській зоні окупації для них смертельно небезпечно. Навіть не маючи за собою причетності до військово-злочинів гітлерівського режиму.

Колішній київський консул Німеччини, фахівець з російських (розуміючи під цим й українські) питань германського МЗС, А. Генке був членом германо-советської комісії щодо розмежування території окупованої Польщі. Після поразки III Райху він завбачливо опинився у зоні окупації західних союзників. 5 квітня 1946 р. його допитали співробітники військової розвідки США щодо залаштункових дипломатичних аспектів «російсько-германських відносин» 1939–1940 рр. Колішній зверхник Г. Бауна, зокрема, охоче відтворював американським офіцерам розвідки не лише деталі, а й саму атмосферу таємних перемовин у Кремлі, урочистий банкет на честь Й. Ріббентропа, влаштований від імені В. Молотова увечері 28 вересня 1939 р. Згадав А. Генке й рукоштовання Й. Сталіна

⁴⁵⁰ *От составителей // Тайны дипломатии Третьего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену: Документы из следственных дел. 1944–1955. – М., 2011. – С. 10.*

з німецьким військовим аташе у Москві генерал-лейтенантом Ернстом Августом Кестрингом (куратором Г. Бауна), а також примирливу пропозицію кремлівського диктатора генералові забути усі «неприємності» минулого, тобто численні інсинуації на його адресу в інспіруванні «фашистських змов» й «контрреволюційних організацій», які лунали зі шпальт офіційної советської преси⁴⁵¹.

Тим же колишнім київським колегам А. Генке, які все ж таки потрапили у советську зону окупації й з якихось причин завбачливо не втекли з неї, вочевидь, вважаючи, що за ними немає злочинів з погляду советського режиму, поталанило набагато менше.

Так, 24 серпня 1945 р. оперативною групою НКВД ССРСР у м. Гільдбургаузен за «проведення розвідувальної й підривної роботи проти ССРСР» був затриманий й невдовзі етапований до Москви у МГБ ССРСР для проведення розслідування Герман Ернстович Штреккер, колишній співробітник МЗС нацистської Німеччини. Саме він, тоді секретар Консульства Німеччини у Харкові, у середині 1937 р. був переведений до германського Генконсульства у Києві, взявши на себе коло офіційних обов'язків Германа Бауна.

Як стверджувалося в оглядовій довідці по його «справі», в роки Другої світової війни Г. Штреккер був зв'язаний з германською військовою розвідкою «Абвер-1» й «виконував низку спеціальних завдань майора Бауна», а також, мовляв, мав зв'язок з «антисовєтськими націоналістичними формуваннями у Германії, забезпечував їх антисовєтською літературою й брав участь у налагодженні антисовєтської роботи цих формувань»⁴⁵².

⁴⁵¹ Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*: арешт 11 липня 1937 р. співробітниця Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 419–420.

⁴⁵² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 55373, арк. 94.

Слідство у його «справі» завершилося лише 26 травня 1949 р. Ухвалою Особого совещання при МГБ ССРСР від 13 липня 1949 р. Г. Штреккер «за шпигунську діяльність» був «засуджений» до 25 років таборів⁴⁵³.

Інший затриманий, колишній асистент (другий секретар) Германського консульства у Києві 1926–1928 рр., на час арешту консульський секретар МЗС Німеччини Віктор Ейзенгарт, під час допиту 30 грудня 1945 р. назвав Г. Бауна серед відомих йому співробітників цього представництва:

«Баун, ім'я не знаю, у віці 46 років, німець, середнього зросту, худорлявий, брюнет, до 1938 р. був асистентом германського консульства у Києві, після чого звільнився й виїхав до Берліна, останнім часом служив у Військовому міністерстві, мав звання майора»⁴⁵⁴.

Після повернення до Німеччини та протокольної перевірки щодо вірогідної агентурної роботи на Кремль Е. Герндт з осені 1937 р. й по 30 березня 1945 р. працювала у Міністерстві закордонних справ III Райху – обліковцем консульських зборів фінансового відділу. У квітні 1941 р. удруге взяла шлюб й набула чоловікове прізвище – Кірстейн. Подружжя мешкало у власному будинку у берлінському передмісті – Мірсдорфі.

19 листопада 1945 р. окупаційна Советська Військова Адміністрація у Німеччині (СВАН) ув'язнила чоловіка Ерні Вільгельмівни – Рейнгольда Кірстейна (нар. 31.03.1888), колишнього кур'єра Аусамта. Наступною була її черга⁴⁵⁵.

7 січня 1946 р. співробітник берлінської оперативної групи № 11 гвардії капітан Я. Ніссенбаум на підставі оперативних

⁴⁵³ Там само, арк. 95.

⁴⁵⁴ *Тайны дипломатии Третьего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену: Документы из следственных дел. 1944–1955.* – М., 2011. – С. 552–553.

⁴⁵⁵ Рубльов О. *«Herr Hagemeyer, Herr Hagemeyer! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт.* – С. 420–421.

матеріалів щодо праці Е. Герндт-Кірстейн у германському Консульстві у Києві й Аусамті ухвалив її арештувати. Того ж дня затримана опинилася у в'язниці опергрупи № 11 у Берліні. Перебіг «слідства» 1946 р. своєю технологією мало чим різнився від аналогічної процедури майже десятирічної давнини⁴⁵⁶. Але для нас протоколи допитів жінки цікаві деякими новими подробицями щодо постаті її колишнього київського колеги – Г. Бауна.



Ерна Кірстейн, 1946 р.
Арештантське фото.
ГДА СБУ

Під час допиту 8 січня 1946 р. у Берліні, який проводив «офіцер Красной армії майор Кондрацкій» (принаймні так він себе презентував у власноруч записаному протоколі; натомість за офіційною посадою – співробітник першого відділку четвертого відділу оперативного сектору СВА м. Берліна)⁴⁵⁷, Ерні Вільгельмівні було задане питання:

«Назовите лиц из числа официальных сотрудников консульства [Германии в Киеве], занимавшихся разведывательной деятельностью?»⁴⁵⁸

Жінка назвала шістьох осіб, перерахувавши спершу чотирьох відомих їй консулів Німеччини у Києві, з якими вона працювала, й завершивши прізвищем Ганса Варліха, другого секретаря київського представництва 1927–1928 рр.

⁴⁵⁶ Там само, с. 421.

⁴⁵⁷ *Протокол допиту затриманої Е. В. Кірстейн*, 8 січня 1946 р., м. Берлін // Архівно-кримінальна справа по обвинуваченню Кірстейн Ерні Вільгельмівни, 1946–1947 рр. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 5.

⁴⁵⁸ Там само, арк. 10.

Г. Баун у цьому списку проходив під п'ятим номером (подаємо мовою оригіналу):

«5. Баун Герман – второй секретарь германского консульства в Киеве с 1929 или 1930 г. по 1937 [г.] – до закрытия консульства в Киеве; прибыл он из Одесского консульства. Баун – старый опытный разведчик, как бы для этого был [специально] создан. Занимался только разведывательной работой. Проживал в Берлине в районе Штеглиц»⁴⁵⁹.

Й завершувався цей протокол свідчень Е. Герндт-Кірстейн ще однією, цього разу розлогою характеристикою колишнього київського колеги з додаванням деяких подробиць його вже берлінського побуту:

«Основную, более серьёзную разведывательную службу в германском консульстве в Киеве проводил второй секретарь Баун Герман, который одновременно являлся представителем германской военной разведки в Киеве и проводил большую шпионскую деятельность по военно-оборонным вопросам. Баун с возвращением в Берлин, после Киева, получил за хорошую работу в Киеве квартиру из пяти комнат, обставленную красным деревом мебелью. Последнее время Баун служил в звании майора в Главном разведоргане «Абвер» при ОКВ»⁴⁶⁰.

Докладно згадувався Герман Карлович й у протоколі допиту Е. Герндт-Кірстейн від 19 квітня 1946 р. Провадив допит підполковник Петухов. Після звичного викладу затриманою власного життєпису й перерахування кола відомих їй працівників германського Консульства у Києві було задано питання, хто, на її думку, з вищезгаданих колег провадив розвідувальну роботу проти СССР.

Відповідь на це питання втратила попередню категоричність й набула вербальної форми припущення:

⁴⁵⁹ Там само.

⁴⁶⁰ *Протокол допиту затриманої Е. В. Кірстейн, 8 січня 1946 р., м. Берлін // Архівно-кримінальна справа по обвинуваченню Кірстейн Ерни Вільгельмівни, 1946–1947 рр. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 14.*

«Точно цього я не знаю, але припускаю, що активну розвідувальну роботу проти ССРП провадив другий секретар [германського] консульства міста Києва Баун Герман»⁴⁶¹.

На вимогу уточнити, на якій підставі зроблений такий висновок, Ерна Вільгельмівна доволі розлого виклала власні міркування:

«Безпосередньо консульській праці Баун приділяв мало часу, а більше усього роз'їздив по містах України (Одеса, Кам'янець-Подільський, Житомир, Вінниця та ін.). Він дуже багато займався вивченням України, і я вважаю, що його робота була корисна для військового міністерства Германії. У нього на столі я часто бачила докладні географічні й топографічні карти областей України. Крім того, Баун мав винятково велике коло знайомих з числа німців-колоністів, які мешкали на Україні. Дуже часто він влаштовував з ними окремі зустрічі навіть у консульстві»⁴⁶².

Одначе на питання, про що саме розмовляв Г. Баун у приміщенні представництва зі своїми численними (за словами Е. Герндт-Кірстейн) відвідувачами з українських німців, вона так і не спромоглася відповісти:

«Я не мала можливості цього знати, оскільки своїх відвідувачів Баун приймав у себе у кабінеті наодинці. Своїх матеріалів мені як друкарці Баун друкувати не давав»⁴⁶³.

На додачу до вищезгаданих свідчень Ерна Вільгельмівна поділилася ще деякими особистими спостереженнями за поведінкою свого колишнього колеги:

«З деяких особистих бесід з Бауном я знаю, що він особливо великий інтерес проявляв щодо діяльності НКВД. Він був добре поінформований щодо арештів, які проводилися по лінії НКВД. У травні місяці 1937 р. [...] йому, через свої зв'язки нібито, стало відомо про запланований арешт його органами

⁴⁶¹ *Протокол допиту затриманої Е. В. Кірстейн, 19 квітня 1946 р., м. Берлін // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 36.*

⁴⁶² Там само.

⁴⁶³ Там само.

НКВД. Аби уникнути цього, Баун у супроводі польського консула виїхав до Німеччини»⁴⁶⁴.

У подальших допитах Е. Кірстейн у тому або іншому вигляді по суті повторювала вищенаведені свідчення щодо розвідницької діяльності Г. Бауна. Утім, у її показах від 17 травня 1946 р. несподівано виник додатковий цікавий сюжет.

Так, зокрема, вкотре вже переповідаючи історію знайомства Г. Бауна з В. Тарасевич й власну роль у цьому знайомстві, підслідна, ствердивши романтичний зв'язок між ними, у той же час заперечила співпрацю коханців по «шпигунській роботі». Натомість у показах раптово вигулькнув такий собі гебіст-посередник й гебіст-інформатор:

«Мені відомо, що через Тарасевич Баун налагодив зв'язок зі співробітником НКВД Сидоренком Іваном Степановичем. Знайомство Бауна з Сидоренком відбулося у мене на квартирі»⁴⁶⁵.

На вимогу слідчого докладніше розповісти про цей сюжет, Е. Кірстейн нагадала історію з затриманням В. Тарасевич 1932 р. («за зв'язок зі мною й Бауном») та її майже миттєвим («наступного дня») звільненням: «Чи було це зроблено завдяки втручання Бауна, я не можу сказати»⁴⁶⁶. Натомість Ерна Вільгельмівна з певністю стверджувала: «Через два – три місяці після затримання Тарасевич вона привела до мене на квартиру співробітника НКВД Сидоренка. Невдовзі після їхнього приходу прийшов і Баун, з яким Тарасевич й познайомила Сидоренка». Вона також вважала, що ця зустріч-знайомство була влаштована Г. Бауном. Упродовж місяця на квартирі Е. Герндт-Априщенко відбулося ще декілька таких зустрічей, які згодом, за її інформацією, припинилися.

Зміст розмов консульського службовця з гебістом Ерни Вільгельмівні був невідомий – вона лише раз чула, як

⁴⁶⁴ Там само, арк. 37.

⁴⁶⁵ *Протокол допиту арештованої Е. В. Кірстейн*, 17 травня 1946 р. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 49 зв.

⁴⁶⁶ Там само, арк. 50.

«Сидоренко» інформував Г. Бауна про заплановані НКВД арешти⁴⁶⁷.

Очевидно, що реального енкаведиста Івана Степановича Сидоренка не існувало (принаймні такий не виявлений у відомих нам реєстрах) – йшлося про особу «під прикриттям». Нічого дивного – такою була усталена практика сталінської спецслужби, адже й під час вищезгаданої невдалої спроби вербування Г. Бауна у липні 1933 р. гебіст А. Футер-Ратинський «легендував» себе відповідальним функціонером ВУЦВК – «Аркадієм Марковичем Черкасовим».

Насамкінець допиту від 17 травня 1946 р. Е. Кірстейн підтвердила, що її приватне помешкання використовувалося помічником консульського секретаря для зустрічей з окремими особами задля «шпигунської мети», наголосивши при цьому, що колега не посвячував її «у свою шпигунську роботу» й жодних його «шпигунських завдань» вона не виконувала⁴⁶⁸.

Під час допиту 17 липня 1946 р. Ерна Вільгельмівна на запитання, що їй відомо про «шпигунську діяльність» Г. Бауна, по суті (з деякими нюансами) продублювала свої покази від 19 квітня:

«Баун Герман ще у першу світову війну був лейтенантом германської військової розвідки.

Працюючи у Києві з 1929 до 1937 р. другим секретарем консульства, Баун одночасно був представником розвідки військового міністерства й провадив активну розвідувальну роботу головним чином щодо збирання шпигунських відомостей військового характеру»⁴⁶⁹.

Звично наголошувалося на роз'їздах помічника консульського секретаря по містах України, які він, безперечно, «використовував з розвідувальною метою». Укотре вже

⁴⁶⁷ Там само, арк. 50 зв.

⁴⁶⁸ *Протокол допиту арештованої Е. В. Кірстейн, 17 травня 1946 р. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 51 зв.*

⁴⁶⁹ *Протокол допиту арештованої Е. В. Кірстейн, 17 липня 1946 р. // Там само, арк. 60–61.*

фіксувалася наявність у нього «винятково широкого кола знайомих», советських підданих та германських громадян, насамперед з німців-колоністів. Усі вони виступали, мовляв, «інформаторами» Г. Бауна. «З особистих бесід з Бауном мені відомо, що він особливо великий інтерес проявляв до діяльності НКВД, – стверджувала його колишня колега. – Він був добре поінформований щодо арештів, які проводилися»⁴⁷⁰.

Тоді ж у своїх показах від 17 липня 1946 р. Ерна Кірстейн нарешті «визнала», що до «шпигунської роботи» була залучена 1933 р. другим секретарем германського Консульства у Києві Г. Бауном. Мовляв, у першій половині 1933 р. на прохання останнього познайомила його у себе на квартирі з «антисоветськи налаштованими» лікарями М. Калашніковим та П. Ольшинським, художником Л. Обозненком. Згодом ці особи безпосередньо або за її посередництвом постачали Г. Бауну «шпигунські відомості військового характеру». Так протривало до 1934 р., коли квартира Ерни Вільгельмівни як «шпигунська явка» для зустрічей вищезгаданих осіб з Г. Бауном перестала, мовляв, функціонувати. Відтоді, заявила жінка, «жодного зв'язку по розвідувальній роботі з Бауном я не мала після 1934 р.»⁴⁷¹ Натомість «шпигунські доручення» їй став давати германський консул у Києві А. Генке.

Утім, у протоколі допиту від 13 вересня 1946 р. покази підслідної про власну «розвідувальну діяльність» знову трансформувалися – мовляв, спровадив її на «шпигунську стежку» консул А. Генке, натомість Г. Баун відігравав другорядну роль: «Залучена до розвідувальної роботи у 1933 р. консулом Генке, я за його завданням провадила шпигунську роботу проти СССР. Крім того, по розвідувальній роботі я підтримувала зв'язок з другим секретарем консульства Бауном»⁴⁷². Очевидно,

⁴⁷⁰ Там само, арк. 61.

⁴⁷¹ Там само, арк. 68–72.

⁴⁷² *Протокол допиту арештованої Е. В. Кірстейн, 13 вересня 1946 р. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 91.*

що усуненням таких суперечностей «слідство» не перейма-лося, оскільки того ж таки 13 вересня у Потсдамі Ерна Вільгельмівна підписала протокол про завершення слідства⁴⁷³.

В обвинувальному висновку у її «справі» від 26 вересня 1946 р. стверджувалося, що друкарка німецьких консульств, спершу у Харкові (?!), згодом у Києві, Е. Кірстейн упродовж 1923–1937 рр. «провадила активну шпигунську роботу проти СССР», а саме:

«Для розвідувальної роботи КІРСТЕЙН була залучена 1933 р. консулом німецького представництва у Києві – ГЕНКЕ – й за його завданням провадила шпигунську підривну роботу проти Советської держави [...]. У 1933 р. обвинувачувана КІРСТЕЙН створила у м. Києві, за вказівкою ГЕНКЕ, профашистську групу з числа антисоветських налаштованих осіб.

Учасники цієї групи – колишній лікар військового заводу «Арсенал» – КАЛАШНИКОВ, колишній лікар Київського військового госпіталю – ОЛЬШИНСЬКИЙ – та художник ОБОЗНЕНКО – за безпосередньої участі КІРСТЕЙН були залучені другим секретарем консульства БАУНОМ до шпигунської роботи на користь германської розвідки.

КАЛАШНИКОВ постачав консульство шпигунськими відомостями про військовий завод «Арсенал», а ОЛЬШИНСЬКИЙ – щодо чисельності й дислокації військових частин у районі міста Києва. Зазначені особи шпигунські відомості передавали КІРСТЕЙН, а остання направляла їх БАУНУ»⁴⁷⁴.

25 січня 1947 р. Військовий трибунал СВА провінції Бранденбург у закритому судовому засіданні розглянув справу № 6/127 по обвинуваченню підданої Німеччини Ерни Вільгельмівни Кірстейн у вчиненні злочинів, передбачених ст. ст. 58-6 ч. I та 58-10 ч. I КК РСФСР, «засудивши» її до розстрілу з конфіскацією усього майна. 17 березня 1947 р. Військовий трибунал СВАН «пом'якшив» покарання засудженій, замінивши

⁴⁷³ Архівно-кримінальна справа по обвинуваченню Кірстейн Ерни Вільгельмівни, 1946–1947 рр. // ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 96.

⁴⁷⁴ Там само, арк. 97–98.

страту позбавленням волі на 25 років, залишивши чинною конфіскацію майна⁴⁷⁵.

11 липня 1946 р. таємна поліція СВАН затримала ще одного «киянина» – особу, яка зустрічала Ерну Герндт на київському вокзалі 11 липня 1937 р., під час її першого арешту гебістами, – Вальтера Гагемайера, колишнього консульського секретаря «Русского реферату» Політичного відділу Аусамта (січень 1938 р. – грудень 1941 р.). Советські «компетентні органи» вважали його «официальным работником германских разведывательных органов»⁴⁷⁶.



Вальтер
Гагемайер,
1946 р.
Арештантське
фото.
ЦДАГО України

Умовний «шпигун» був спроваджений до Києва, де співробітники МГБ УССР вимагали від нього «правдивих свідчень» щодо його «розвідницької роботи» під час служби у Генеральному консульстві Німеччини у Києві. Бранець це вперто заперечував. Невдовзі методи слідства й умови утримання спричинили стрімке погіршення стану його здоров'я, що констатувала в'язнична лікарка вже у серпні (через місяць після

⁴⁷⁵ Рубльов О. «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт. – С. 425–430.

⁴⁷⁶ Там само. – С. 424.

захоплення). 14 грудня 1946 р. нібито унаслідок «загострення хвороби нирок» (чи не відбитих на допитах?) він помер⁴⁷⁷.

Дотягнулася 1946 р. російська окупаційна адміністрація Східної Німеччини й до одного з «агентів-інформаторів» (за словами Е. Кірстейн) германського Консульства у Києві – колишнього викладача фізики Кам'янець-Подільського силікатного інституту Станіслава Яукша. Саме в іпостасі «консульського інформатора» (германських консулів Р. Зоммера й А. Генке, а також Г. Бауна) цей уродженець Одеси (1888 р. н.) «проходив» ще у показах Ерні Вільгельмівни Герндт-Априщенко від 17 липня 1937 р. та її ж заяві на ім'я очільника НКВД УССР від 19 липня 1937 р.

31 травня 1937 р. С. Яукш був арештований у Кам'янці-Подільському й згодом як германський громадянин видалений до Німеччини («видворен за предели СССР»). Повторне «знайомство» з кремлівською таємною поліцією виявилось для Станіслава Станіславовича фатальним. Військовим трибуналом СВА провінції Бранденбург 21 травня 1947 р. він був «засуджений» на п'ятнадцятирічне утримання у таборах, але терміну не відбув, оскільки 18 листопада 1947 р. помер у таборі № 7 м. Оранієнбург⁴⁷⁸.

7 квітня 1948 р. у спецтаборі НКВД Заксенхаузен нібито від онкологічного захворювання помер чоловік Ерні Вільгельмівни – Рейнгольд Кірстейн. – Цими відомостями завдячуємо родичу Е. Герндт-Кірстейн (по сестрі Ользі Герндт/Бортновській/Зелінській) – юристу з Берліна Йенсу Бортновському (Jens Bortnowsky) (його лист до автора від 13 листопада 2019 р.).

* * *

Підполковника Германа Бауна американські військові полонили 29 липня 1945 р. у Гінтерберзі біля Зонтгофена. Точніше було б сказати – він особисто свідомо здався американцям,

⁴⁷⁷ Там само. – С. 424–425.

⁴⁷⁸ ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 73181-ФП, арк. 155 зв.

виконуючи заздалегідь розроблений план, попередньо погоджений з очільником Управління «Іноземні армії Сходу» генерал-майором Р. Геленом. Як згадував останній:

«Де кілька разів його переводили з одного табору для військовополонених до іншого, й насамкінець він опинився неподалік Вісбадену – під Оберурзелем. Цей табір перебував у віданні КРК [Контррозвідувального корпусу – підрозділу служби «G-2»]. Там панували суворі порядки, оскільки утримувалися полонені, яких підозрювали у скоєнні військових злочинів, й слідство активно займалося ними. Баун і деякі його співробітники стійко переносили усі невгоди. Їм вдалося навіть не втратити почуття гумору. У відповідності з нашою домовленістю, він заявив у слушний момент про свою готовність співробітничати з американською контррозвідкою»⁴⁷⁹.

На початку серпня 1945 р., за домовленістю з американськими спецслужбами, Райнгард Гелен, легалізований американцями як неформальний керівник, й підібрана ним група з шести колишніх німецьких розвідників були перекинуті до США, де мали опрацьовуватися засади майбутнього використання решток розвідувального потенціалу нацистської Німеччини для протидії експансії Кремля у Європі. В американській зоні окупації залишився заступник Р. Гелена, підполковник Г. Вессель.

«З ним ми домовилися, що він чекатиме результатів моїх перемовин у Вашингтоні й не чинитиме нічого без мого відому. Я дозволив йому підтримувати контакти зі старими співробітниками, які становили інтерес, такими, як Баун»⁴⁸⁰, –

свідчив генерал.

У грудні 1945 р. представники американських спецслужб запитали думку Р. Гелена, чи варто санкціонувати «групі Бауна» проведення локальних контррозвідувальних операцій:

⁴⁷⁹ Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971.* – С. 159.

⁴⁸⁰ Там само. – С. 146.

«Я погодився, оскільки побачив у цьому можливість зробити перші кроки до розгортання нашої активної діяльності»⁴⁸¹.

Тим самим генерал, тимчасово відірваний від німецьких реалій, несамохіть посприяв піднесенню ролі свого підлеглого, оскільки Герман Карлович, не втаємничений в американські домовленості Р. Гелена і за його фізичної відсутності, вирішив, що саме він – перший з німецьких розвідників, з яким стала співпрацювати американська секретна служба. На користь цього, нібито, свідчив й отриманий очолюваною ним групою дозвіл на проведення «активних дій»⁴⁸².

Згодом з'ясувалося, що Г. Баун у розмовах з американськими «кураторами» презентував власні міркування щодо проведення розвідувальної роботи, ґрунтуючись на досвіді абвера 1933–1945 рр. й, вочевидь, власному розвідницькому досвіді «доабверівських часів». Він хотів створити незалежну організацію й очолити її. На його думку, цей розвідувальний орган мав самостійно передавати американським спецслужбам отримані дані для їхнього подальшого опрацювання й оцінки.

Зрозуміло, що ініціатива підлеглого не сподобалася Р. Гелену, оскільки руйнувала його плани, вже, мовляв, «схвалені у Вашингтоні». Адже поставала загроза, у разі санкціонування американцями «ініціативи Г. Бауна», виникнення двох німецьких розвідувальних організацій, які неодмінно конкурували б одна з одною:

«Поставала небезпечна ситуація: американці стали б отримувати такі матеріали, за які я не міг цілковито відповідати. Більше того, наявний у мене досвід свідчив, що донесення абвера нерідко викликали обґрунтовані сумніви. До того ж, наявність двох розвідувальних організацій ускладнило б у майбутньому їхній перехід під німецьку юрисдикцію, не кажучи вже про те,

⁴⁸¹ Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971.* – С. 153.

⁴⁸² Там само.

що саме такий поділ німецьких розвідслужб під час війни спричинив серйозні помилки [...]»⁴⁸³.

Згодом Гелен-мемуарист переконував, що «ініціативу Г. Бауна» апріорі не сприйняли й американські спецслужби, віддавши перевагу саме «організації Гелена»:

«Після тривалих переговорів Вашингтон дав принципову згоду на залучення до співробітництва зі своєю розвідкою нас. Відповідальність за виконання цього проєкту [...] була покладена на генерала Зайберта. У разі невдачі вибухнув би політичний скандал й усе б вийшло назовні. За це Зайберт заплатив би якщо й не головою, то власною кар'єрою. Тому генерал та його співробітники воліли мати справу з одним німцем, відповідальним за усе й, до того ж, старшим за званням, тобто зі мною»⁴⁸⁴.

І знову ж таки генштабіст-розвідник Р. Гелен педалював тему особистих недоліків Германа Бауна як головну причину усунення підполковника з перших ролей у перемовинах з американськими спецслужбами. Байдуже, що Герман Карлович, вочевидь, перевершував свого молодшого віком колегу (але старшого званням) практичним знанням советської дійсності й багатолітнім досвідом інформаційно-розвідувальної діяльності:

«Американці переконалися, що Баун – людина з важкопередбачуваним характером. Його індивідуальні особливості, його минуле, починаючи з дитячих років в Одесі й завершуючи багатолітньою діяльністю в управлінні військової розвідки й контррозвідки, утруднювали американцям налагодження із ним довірливого контакту. А це спричинило упередження, нехай й не зовсім виправдане, проти нього»⁴⁸⁵.

У липні 1946 р. завершилося майже річне «американське відрядження» групи Р. Гелена⁴⁸⁶. Одначе сплигло ще вісім місяців, доки притлумлений конфлікт з колишнім абверівцем

⁴⁸³ Там само. – С. 160–161.

⁴⁸⁴ Там само. – С. 161.

⁴⁸⁵ Там само.

⁴⁸⁶ Там само. – С. 154–155.

не оформився у вигляді «організаційних висновків» щодо останнього.

У пошуках належної аргументації щодо причин усунення Г. Бауна від керівних ролей в «організації Гелена», що саме формувалася, колишній генштабіст стверджував:

«Серйозні труднощі у період нашого становлення виникали, головним чином, через те, що керівник підрозділу із збирання розвідувальних даних – йдеться про Бауна – додержувався з цілої низки питань іншої думки, аніж я. Він розглядав питання добування секретної інформації лише з суто розвідувальних позицій, не враховуючи політичний аспект у діяльності нашої організації. З'ясувалося також, що у Бауна інші уявлення щодо подальшого розвитку нашої організації й що він намагається застосувати свою концепцію на практиці, всупереч моїм настановам. Колишній співробітник абверу прагнув вийти з-під мого підпорядкування й діяти самостійно, що, безперечно, шкодило нашій організації. Тому у квітні 1947 р. я був змушений призначити керівником цього підрозділу іншого співробітника. Бауну ж, враховуючи його багаторічну службу у розвідці й колишні заслуги, я доручив іншу, не менш важливу ділянку роботи. Це доводить, що я не лише не викинув підполковника за борт, як це стверджують деякі публікації, а й залишив в організації, хіба що на іншій посаді»⁴⁸⁷.

Попри запевнення Гелена-мемуариста, насправді йшлося про міжособистісну конкуренцію/ворожнечу двох німецьких розвідників. Заважило у кінцевій перемозі Р. Гелена, безперечно, його генеральське звання й заокеанське відрядження. Адже навіть щодо володіння англійською, принаймні попервах, обидва розвідники-конкуренти перебували на рівних. Станом на квітень 1945 р., як свідчив Гелен-мемуарист, «ми тоді ще не розмовляли англійською»⁴⁸⁸.

Відтак у квітні 1947 р. непридатного, мовляв, для нової важливої місії Г. Бауна замінив, за словами Р. Гелена, позбавлений недоліків одесита Дільберг, «досвідчений й дисцип-

⁴⁸⁷ Гелен Р. *Война разведок: Тайные операции спецслужб Германии. 1942–1971.* – С. 167.

⁴⁸⁸ Там само. – С. 140.

лінований офіцер Генерального штабу, який мав чітке уявлення щодо розвідувальних справ»⁴⁸⁹.

Утім, вже через рік «досвідчений й дисциплінований» Дільберг також виявив, мовляв, власну «нездатність до політичного мислення й брак організаційних здібностей». Відсутність цих якостей не вдавалося надолужити надміром його особистої ініціативи й пошвавленням діяльності підпорядкованої йому команди. Але така активність, за словами того ж Р. Гелена, могла спричинити небажані наслідки, насамперед у сфері безпеки: «У зв'язку з загостренням військово-політичної обстановки, викликаного берлінською кризою, я був змушений замінити Дільберга, зробивши це, природно, у ввічливій й тактичній формі»⁴⁹⁰.

Випробування воєнної доби, загибель частини родини під час бомбардування Дрездена у лютому 1945 р., численні повоєнні стреси, пов'язані попервах з перебуванням в американському полоні, а згодом й кар'єрними невдачами під час пошуку власного місця у західнонімецькому розвідувальному й контррозвідувальному середовищі, що зароджувалося, істотно похитнули здоров'я колишнього абверівського підполковника. Далася взнаки й традиційна «неприхильність» Германа Карловича до здорового способу життя, а натомість надмірне й постійне вживання ним алкоголю, тютюнопаління, кавоманія... Відтак прийшло онкологічне захворювання, перебороти яке він вже не спромігся.

Герман Баун помер 17 грудня 1951 р. – у свій 54-й день народження.

* * *

Колішній Генеральний консул Німеччини у Києві Георг Вільгельм Гросскопф після повернення до Берліна з 15 серпня 1938 р. служив у Культурно-політичному відділі Аусамту,

⁴⁸⁹ Там само. – С. 168.

⁴⁹⁰ Там само. – С. 175–176.

а з 17 травня 1941 р. – у ІХ рефераті відділу «D» (Німеччина) МЗС. Посланник (1941). Помер у Берліні 26 жовтня 1942 р.

Учасник невдалої липневої операції 1933 р. по вербуванню Германа Бауна – «друг Сашка», він же Олександр Львович Патлах, вдало пережив війну й навіть зробив гебістську кар'єру. Маючи на руках військовий квиток офіцера запасу № 10451, виданий 23 квітня 1935 р. Київським облуправлінням НКВД, інженер-технолог й гебіст за покликанням 15 липня 1941 р. був мобілізований Харківським обласним НКВД (до Харкова був евакуйований) й до вересня 1941 р. служив старшим оперуповноваженим особого відділу (ОВ) НКВД Військово-автомобільної дороги № 8, а у вересні 1941 р. очолив цей відділ ⁴⁹¹.

З 6 вересня 1942 р. О. Патлах – начальник 1-го відділку ОВ 24-ї армії; з 2 липня 1943 р. – начальник 1-го відділку відділу контррозвідки «СМЕРШ» ⁴⁹² 4-ї гвардійської армії. У грудні 1942 р. став членом ВКП(б). За гебістську службу був відзначений орденами «Красная Звезда» (28 лютого 1943 р.), «Отечественной войны» 2-го ступ. (23 лютого 1944 р.) ⁴⁹³ 28 лютого 1944 р. присвоєно звання майора. Згодом додалися нові ордени: «Отечественной войны» 1-го ступ. (1 травня 1945 р.) й друга «Красная Звезда» (1945). Були й медалі: «За оборону Сталінграда» (22 грудня 1942 р.), «За взятіє Будапешта» (9 червня 1945 р.), «За взятіє Вени» й «За победу над Германией» (9 травня 1945 р.) ⁴⁹⁴.

⁴⁹¹ ГДА СБУ, м. Одеса, спр. 3769, т. 1, арк. 2 зв.

⁴⁹² «Смерш» – Головне управління контррозвідки «Смерть шпіонам» Наркомату оборони ССРСР.

Сучасну російську імперську версію історії цієї структури див., напр.: Абрамов В. *Смерш: Советская военная контрразведка против разведки Третьего рейха* / Вадім Абрамов. – М.: Яуза; Эксмо, 2005. – 576 с.: іл.

⁴⁹³ ГДА СБУ, м. Одеса, спр. 3769, т. 1, арк. 4.

⁴⁹⁴ Там само, арк. 32.



Олександр Патлах,
майор-смершевець,
1946 р. ГДА СБУ

Утім, вже у січні 1947 р. у Олександра Львовича почалися службові неприємності. Компарти́на інквізиція актуалізувала давню справу втрати ним партійного квитка й виключення з партії 1920 р., а органи державної безпеки зацікавилися обставинами формального залишення О. Патлахом гебістської служби у 1936 р. Долучилися й скарги його першої дружини, шлюб з якою він розірвав, зійшовшись з іншою жінкою.

У пояснювальній записці від 17 січня 1947 р. начальнику відділу кадрів Управління контррозвідки МГБ Одеського військового округу підполковнику Цапалову начальник 1-го відділку відділу контррозвідки (далі – КРО /«контррозведивательний отдел»/) МГБ 4-ї гвардійської армії майор О. Патлах, який служив тоді у Тирасполі, з'ясував не лише обставини втрати ним партійного квитка 1920 р. (мовляв, військові дії й хвороба), а відтак й вибуття з членів компартії, а й обставини власного звільнення з органів держбезпеки 1936 р.:

«В Іноземному відділі Київського адмінвідділу міської й обласної міліції я прослужив з 6 жовтня 1922 р. по 15 лютого 1936 р., коли ІНО був реорганізований, й, оскільки я перебував на останньому курсі інституту, я перейшов на стипендію й був студентом-стипендіатом з 15 лютого 1936 р. до 27 грудня 1937 р., коли закінчив інститут й отримав кваліфікацію інженера-технолога»⁴⁹⁵.

За наслідками спеціальної перевірки, через наявність «компрометуючих матеріалів», 4 червня 1947 р. О. Патлах розпорядженням Управління контррозвідки МГБ СРСР був усу-

⁴⁹⁵ ГДА СБУ, м. Одеса, спр. 3769, т. 3, арк. 27–27 зв.

нутий з посади й наказом МГБ ССРСР № 2626 від 8 липня 1947 р. звільнений у запас «за скороченням штату» й переведений до резерву Управління контррозвідки МГБ Одеського військового округу за посадою начальника відділку контррозвідувального відділу МГБ армії. Відтак з Тирасполя перебрався до Львова, де мешкала його нова дружина з донькою. Невдовзі у подружжя народилася й друга донька. З 19 серпня 1947 р. О. Патлах працював головним інженером Львівської шкіргалантерейної фабрики. З 16 березня 1948 р. став головним інженером Управління легкої промисловості Львівської області⁴⁹⁶.

10 серпня 1950 р. наказом МГБ ССРСР № 4118 майор запасу Олександр Львович Патлах був виключений з обліку офіцерського складу запасу МГБ «за станом здоров'я» з переданням на облік Міністерства оборони ССРСР. Повідомлення про це було надіслане зі Львова заступнику начальника відділу кадрів Управління МГБ Челябінської обл. підполковнику Бороженку 16 грудня 1950 р.⁴⁹⁷ Географія кореспонденції засвідчує, що Олександр Львович на цей час залишив Львів й оселився на батьківщині другої дружини. Так, у рапорті до Управління МГБ по Львівській обл. від 29 серпня він повідомляв, що, згідно з наказом міністра легкої промисловості УССР, 1 вересня 1950 р. виїздить для постійної роботи до м. Челябінська⁴⁹⁸.

Хронологічно остання звістка (принаймні відома нам) про цього персонажа – лист начальника 10-го відділку УКГБ при СМ ССРСР по Челябінській обл. майора Рибаківа від 25 липня 1967 р. колезі – начальнику відповідного підрозділу УКГБ при СМ УССР по Одеській обл.:

«Згідно з вказівкою КГБ при СМ ССРСР №62с від 26 серпня 1966 р. направляємо для зберігання у Вашому архіві архівну особову справу на колишнього співробітника ПОТЛАХ Олександра Львовича»⁴⁹⁹.

Вірогідно, у зв'язку зі смертю останнього.

⁴⁹⁶ Там само, т. 1, арк. 24.

⁴⁹⁷ Там само, т. 1, арк. 48.

⁴⁹⁸ Там само, т. 2, арк. 38.

⁴⁹⁹ Там само, т. 1, арк. 87.

Доля цивільних осіб, захоплених у советській окупаційній зоні Німеччини й «засуджених» переважно з політичних міркувань (за «правом победителя»), була істотно полегшена у середині 1950-х рр. Після набуття чинності Паризькими угодами (23 жовтня 1954 р.), що зафіксували повний суверенітет Федеративної Республіки Німеччини, поклали край її окупації, дозволили вступ до НАТО, кремлівське керівництво 7 червня 1955 р. запросило до Москви Канцлера ФРН Конрада Аденауера. Його візит до советської столиці тривав з 8 по 14 вересня 1955 р. Переговори з кремлівським лідером Нікітою Хрущовим пройшли успішно. Були встановлені дипломатичні відносини між ССРСР та ФРН.

Відтак 28 вересня 1955 р. було підписано Указ Президії Верховного Совету ССРСР «О досрочном освобождении германских граждан, осуждённых судебными органами ССРСР за совершённые ими преступления против народов Советского Союза в период войны». У мотивуючій частині документа бралися до уваги, мовляв, відповідні клопотання керівництва підконтрольної Москві так званої НДР від 27 липня 1955 р. та клопотання Уряду ФРН, понад десятиріччя після завершення війни й обставина, що «военные преступники, осуждённые за свои преступления, уже отбыли значительную часть срока наказания».

У резолютивній частині Указу йшлося:

«1. Освободить досрочно от отбывания наказания 8 877 германских граждан и репатриировать их в зависимости от местожительства в Германскую Демократическую Республику и Германскую Федеральную Республику. 2. Передать 749 германских граждан как военных преступников соответственно в распоряжение Правительства Германской Демократической Республики и Правительства Германской Федеральной Республики, в зависимости от местожительства этих граждан, поскольку Президиум Верховного Совета ССРСР не счёл возможным досрочно освободить указанных лиц от дальнейшего

отбывания наказания ввиду особой тяжести совершённых ими преступлений против советского народа»⁵⁰⁰.

За підсумками «амнісії Аденауера» останні 10 тис. німецьких військовополонених й 30 тис. інтернованих повернулися на батьківщину.

Відтак на німецьку землю повернулися й ті колишні співробітники германського консульського представництва у Києві, які вижили.

Так, наприклад, 5 жовтня 1955 р. була «дотерміново звільнена» з місць позбавлення волі у Красноярському краї Ерна Кірстейн й 19 жовтня репатрійована до м. Франкфурт-на-Одері (територія так званої НДР) з подальшим трансфером до ФРН⁵⁰¹.

Серед цих «щасливців» був й консульський секретар Герман Штреккер, наступник Германа Бауна у київському германському представництві наприкінці 1937 р. – у першій половині 1938 р. Він був включений до додаткового списку на дотермінове звільнення згідно з Указом Президії Верховного Совету ССРСР від 14 жовтня 1955 р. й переданий Уповноваженому Уряду ФРН. Вірогідно, саме тоді повернувся додому й один з попередників Г. Бауна по посаді у київському представництві Німеччини – колишній консульський секретар Віктор Ейзенгарт.

Ерна Кірстейн (уроджена Герндт) після визволення з ГУЛАГу замешкала за адресою Berlin-Charlottenburg-Wilmersdorf – Schneprenhorstweg, 1. Померла вона 14 квітня 1970 р.*

*м. Київ,
листопад 2021 р. – липень 2024 р.*

⁵⁰⁰ Див.: *Ведомости Верховного Совета СССР*. – 1955. – № 17. – Ст. 351; Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерни Герндт. – С. 430–431.

⁵⁰¹ Рубльов О. «*Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!*»: арешт 11 липня 1937 р. співробітниці Генерального консульства Німеччини у Києві Ерни Герндт. – С. 430–431.

* Лист Й. Бортновського до автора від 25 листопада 2019 р.

REFERENCES

1. Abramov, V. (2005). Smersh: Sovetskaya voennaya kontrrazvedka protiv razvedki Tret'ego rejha. Moscow: YAuzza; Eksmo. [in Russian].
2. Ajsfel'd, A. (2018). «Velykyj teror» v Ukraini: Nimets'ka operatsiia 1937–1938 rr. In: Ajsfel'd, A. ataliia Serdiuk, N. (Compos.). (2018). Velykyj teror v Ukraini: nimets'ka operatsiia 1937–1938 rr.: Zbirnyk dokumentiv, pp. 122-210. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Ajsfel'd, A. ataliia Serdiuk, N. (Compos.). (2018). Velykyj teror v Ukraini: nimets'ka operatsiia 1937–1938 rr.: Zbirnyk dokumentiv Kyiv. [in Ukrainian].
4. Bazhan, O. (2016). Pohliad z Odesy: Suspil'no-politychne ta ekonomichne zhyttia na Pivdni Ukrainy u pershij polovyni 1930-kh rr. ochyma nimets'kykh dyplomativ. *Pivdennyj Zakhid. Odesyka: Istorykokraieznavchyy naukovyj al'manakh*, 20, pp.179–199. [in Ukrainian].
5. Bilokin', S. (1989, September 10, 17). Repetytsiia bezzakon': Sudovy protses nad «Spilkoiu vyzvolennia Ukrainy», iakoi ne bulo, ta joho naslidky. *Ukraina*, pp. 13–15; 20–21. [in Ukrainian].
6. Bilokin', S. (1999). Masovyj teror iak zasib derzhavnogo upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): Dzhereleznaveche doslidzhennia. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Bilokin', S. (2006). Muzej Ukrainy (Zbirka P. Potots'koho): Doslidzhennia, materialy (3th ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
8. Bilokin', S. (2006). V oboroni ukrains'koi spadschyny: Istoryk mystetstva Fedir Ernst. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Bozhko, O. (2000, 2001). Osoblyvi vidily v systemi orhaniv derzhavnoi bezpeky 1918–1946 rr. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2/4 (13/15), 337–361; 2 (17), 281–315. [in Ukrainian].
10. Bruski, J. J. (2017). Between prometheism and Realpolitik: Poland and Soviet Ukraine 1921–1926 (Teresa Bałuk-Ulewiczowa Trans.). Kraków: Jagiellonian University Press. [in English].
11. Bruski, J. J. (2010). Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietckiej 1921–1926. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica». [in Polish].
12. Bruski, J. J. (2018). Placówka «A.9/1» i wznowienie działań polskiego wywiadu w Charkowie, 1928–1930. In Robert Majzner (Ed.). (2018). Referaty «Wschód» i «Zachód» Oddziału II SGWP: Współpraca czy

- rywalizacja? Radomsko: Wydawnictwo «Taurus», pp. 101–113. [in Polish].
13. Bruski, J. J. (2016). Przyczynek do biografii Jerzego Niezbrzyckiego: misja wywiadowcza w Kijowie w latach 1928–1929. In Skóry, W., Skubisza, P. (Ed.). (2016). *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*. Vol. 3, pp. 209–220. Szczecin. [in Polish].
 14. Buhgajt, G. (2013). Abver – «shchit i mech» III Rejha (Nepodaev YU. A. Trans.). Moscow. [in Russian].
 15. Dontsov, D. (1954). *Rik 1918*, Kyiv. Toronto: Homin Ukrainy. [in Ukrainian].
 16. Dubicki, T., Suchcitz, A. (2009). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: Słownik biograficzny*. Vol. 1. Warszawa. [in Polish].
 17. Dyornberg, S., Zajdevic, H., Zemskov, I. et al. (Eds.). *Sovetsko-germanskie otnosheniya ot peregovorov v Brest-Litovske do podpisaniya Rapall'skogo dogovora: Sbornik dokumentov*. Vol. 2. Moscow. [in Russian].
 18. Gehlen, R. (1971). *Der Dienst: Erinnerungen 1942–1971*. Mainz – Wiesbaden. [in German].
 19. Gelen, R. (2004). *Vojna razvedok. Tajnye operacii specsłużhb Germanii. 1942–1971* (V. G. CHernyavskogo, YU. D. CHuprova. Trans.). Moscow. [in Russian].
 20. Harkavyj, S. V. (2001). Obmezhennia prav piddanykh voiuuiuchykh z Rosijs'koju imperiieju derzhav v Ukraini u period Pershoi svitovoi vijny / Stanislav Vasyl'ovych Harkavyj. *Visnyk Natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, (15), pp. 146–150. [in Ukrainian].
 21. Harkavyj, S. V. (2003). *Pravove stanovysche inozemstiv u Rosijs'kij imperii v roky Pershoi svitovoi vijny (Na materialakh Ukrainy)* [The legal status of foreigners in the Russian Empire during the First World War (Based on the materials of Ukraine)]. (*Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
 22. Hencke, A. (1979). *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936* [mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller]. München: Ukrainische Freie Universität. [in German].
 23. Bruski J. J. (Comps.). (2008). *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu*. Warszawa. [in Polish].

24. Hrenov, I. and Ceslyak, T. (1967). Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenij. Vol. 5: Maj 1926 g. – dekabr' 1932 g. Moscow. [in Russian].
25. Hristoforov, V. S. (Ed.), Makarova, V. G., Hristoforova V. S. (Comops.). (2011). Tajny diplomatii Tret'ego rejha: Germanskie diplomaty, rukovoditeli zarubezhnyh voennyh missij, voennye i policejskie attashe v sovetskom plenu: Dokumenty iz sledstvennyh del. 1944–1955. [in Russian].
26. Hryshko, V. (1999). Karby chasu: Istorii, literatura, polityka, publitsyky: U 2 t. Vol. 1 (1946–1952). Kyiv. [in Ukrainian].
27. Kaharlyts'kyj, M. (2020). Velych i trahediia Mykhajla Dontsia. Kyiv. [in Ukrainian].
28. Kokin, S. Nimets'ka operatsiia NKVS u suchasnij istoriohrafii, pp. 42–80. In Ajsfel'd, A. ataliia Serdiuk, N. (Compos.). (2018). Velykyj teror v Ukraini: nimets'ka operatsiia 1937–1938 rr.: Zbirnyk dokumentiv Kyiv. [in Ukrainian].
29. Korets'kyj, V. M. (Ed.), Zabihajlo, K. S., Mykhajlovs'kyj, M. K., Khmil' I. S. (Eds.). (1966). Ukrains'ka RSR na mizhnarodnij areni: Zbirnyk dokumentiv (1917–1923 rr.). Kyiv. [in Ukrainian].
30. Kruszyński M. (2010). Ambasada RP w Moskwie 1921–1939. Warszawa. [in Polish].
31. Kryvets', N. (2008). Ukrains'ko-nimets'ki vidnosyny: polityka, dyplomatiia, ekonomika. 1918–1933 rr. Kyiv. [in Ukrainian].
32. Krzak A. (2009). Kapitan Jerzy Antoni Niezbrzycki. *Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego*, 2/31, 300–310. [in Polish].
33. Kudriachenko, A. I. (Compos.). (2008). Holodomor v Ukraini 1932–1933 rr. za dokumentamy Politychnoho arkhivu Ministerstva zakordonnykh sprav Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna. Kyiv. [in Ukrainian].
34. Kulnych, I. M. (1969). Ukrains'ko-nimets'ki istorychni zv'iazky. Kyiv. [in Ukrainian].
35. Kuśnierz, R. (2010). Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938). In Stroński G., Seroczyński G. (2010). Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku. Olsztyn – Charków: Wyd-wo «LITTERA». [in Polish].

36. Kuśnierz, R. (2013). W świecie stalinowskich zbrodni: Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MZS oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej. Słupsk: Akademia Pomorska w Słupsku. [in Polish].
37. Ławrynowicz, M. (2010). Jerzy Antoni Niezbrzycki (1901–1968): Przyczynki do działalności dyplomatycznej, wywiadowczej i publicystycznej. In Strońskiego, H., Seroczyńskiego, G. Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku. Olsztyn – Charków, pp. 327–332. [in Polish].
38. Malakov, D. (2013). Arkhitektor Horodets'kyj: Arkhivni rozvidky. Kyiv. [in Ukrainian].
39. Marochko, V. (2015). Nimets'ki dyplomaty i Holodomor 1932–1933 rr. v Ukraini. *Kyivs'ki istorychni studii*, (1). pp. 62–66. [in Ukrainian].
40. Matiash, I. (2020). Inozemni predstavnytstva v Odesi v umovakh radians'koi vlady (1919–1939): Diial'nist' konsul'stva Nimechchyny. In Matiash, I. (2020). Inozemni predstavnytstva v Ukraini (1919–1991): protystoiannia i spivpratsia. Kyiv. [in Ukrainian].
41. Matiash, I. (2020). Nimets'ke konsul'stvo v Kyievi (1924–1938): mizh dyplomatiieiu i politykoiu. *Ukraina dyplomatychna: Naukovyj scho-richnyk*, (21). [in Ukrainian].
42. Mędrzecki, W. (2000). Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 r. Warszawa: Wyd-wo DiG. [in Polish].
43. Mędrzecki, W. (2011). Ukrain's'ka het'mans'ka derzhava 1918 r.: istorychni narysy. Kyiv. [in Ukrainian].
44. Mędrzecki, W. (2018). Vidnosyny Ukrainy i Tsentral'nykh Derzhav: netypova okupatsiia 1918 r. Kyiv. [in Ukrainian].
45. Ohotin, N., Roginskij, A. (1999). Iz istorii «nemeckoj operacii» NKVD 1937–1938 gg. Abstracts of Papers '98: *Repressii protiv rossijskikh nemcev v Sovetskom Soyuze v kontekste sovetskoj nacional'noj politiki* (pp. 35–75). [in Russian].
46. Pahl, M. (2012). Fremde Heere Ost: Hitlers militärische Feindaufklärung [Herausgegeben mit Unterstützung des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, Potsdam]. Berlin: Ch. Links Verlag. [in German].
47. Pahl, M. (2015). Fremde Heere Ost: wywiad wojskowy Hitlera (Mariusz Niestrawski. Trans.). Oświęcim. [in Polish].
48. Pahl, M. (2016). Hermann Baun (1897–1951): Der gescheiterte Spionagechef In Müller-Enbergs, H., Wagner A. (Hg.). Spione und Nachrichten

- tenhändler: Geheimdienst-Karrieren in Deutschland 1939–1989. Berlin: Ch. Links Verlag. [in German].
49. Pahl, M. (2016). Hitler's Fremde Heere Ost: German Military Intelligence on the Eastern Front 1942–45 (Derik Hammond. Trans.). London: Helion and Company. [in English].
50. Peplowski, A. (1996). Wywiad polski na ZSRR 1921–1939. Warszawa. [in Polish].
51. Plesskaya-Zebol'd, E. G. (1999). Odesskie nemcy. 1803–1920. Odesa. [in Russian].
52. Podkur, R. and CHencov, V. (2010). Dokumenty organov gosudarstvennoj bezopasnosti USSR 1920–1930-h gg.: istochnikovedcheskij analiz. Ternopol'. [in Russian].
53. Prystajko, V., Shapoval, Yu. (1995). Sprava «Spilky vyzvolennia Ukrainy»: nevidomi dokumenty i fakty. Kyiv. [in Ukrainian].
54. Pyrih, R. (2008). Vidnosyny Ukrainy i Tsentral'nykh derzhav: netypova okupatsiia 1918 r. Kyiv. [in Ukrainian].
55. Pyrih, R. Ya. (2008). Het'manat Pavla Skoropads'koho: mizh Nimechchynoiu i Rosiieiu. Kyiv. [in Ukrainian].
56. Rubl'ov, O. (2017). «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: aresht 11 lypnia 1937 r. spivrobitnytsi Heneral'noho konsul'stva Nimechchyny u Kyievi Erny Herndt. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2 (48), 347–439. [in Ukrainian].
57. Rubl'ov, O. (2020). «Nasha liudyna u Berlini»: Pavlo Ladan (1892–1933) – manivtsiamy natsional-komunizmu j kremlivs'koi rozvidky. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1, 176–453. [in Ukrainian].
58. Rubl'ov, O. S. (2009). Liubchenko Panas Petrovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 6, pp. 386–388). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
59. Rubl'ova, N. S., Rubl'ov, O. S. (Copos.). (2012). Ukraina – Pol'scha 1920–1939 rr.: Z istorii dyplomatychnykh vidnosyn USSR z Druhoiu Rychchiu Pospolytoiu: Dokumenty i materialy. Kyiv. [in Ukrainian].
60. Rubl'ova, N., Rubl'ov, O. (2017). Heneral'ne konsul'stvo Druhoi Rechipospolytoi u Kyievi za doby Velykoho Teroru (1937–1938). *Ukraina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'*, (29), pp. 361–373. [in Ukrainian].

61. Rublyov, A. (2016). Delo «Nacional'nogo soyuza nemcev na Ukraine» – maloizvestnaya stranica repressij protiv nemcev v USSR 1935–1937 gg. In Rublyov, A. (Comps.) and Ajsfel'd, A. (Ed.) (2016). Delo "Nacional'nogo soyuza nemcev na Ukraine" 1935–1937 gg.: Dokumenty i materialy. Kyiv. [in Russian].
62. Sevost'yanov, G. N. (Ed.). Moskva – Berlin: politika i diplomatiya Kremlya, 1920–1941: Sbornik dokumentov: V 3 t. Vol. 1. 1920–1926. Moscow. [in Russian].
63. Shevchenko, O. I. (Compos.). (2008). Orhany derzhavnoi bezpeky Kyivs'chyny (1917–2008) u fotohrafiiakh ta dokumentakh (3d ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
64. Tumshis, M., Zolotaryov, V. (2017). Evrei v NKVD SSSR. 1936–1938 gg.: Opyt biograficheskogo slovarya (2d ed.). Moscow. [in Russian].
65. Valyakin, A., Kohan A. (Compos.), Horoshkovskogo V., Tockogo V. (Ed.). (2011). Struktura i deyatel'nost' organov germanskoj razvedki v gody Vtoroj mirovoj vojny. Simferopol'. [in Russian].
66. Viedienieiev, D. V. and Lysenko O. Ye. (2015). Protydiia radians'kykh spetssluzhb nimets'kym rozvidtsi j kontrrozvidtsi na terytorii Ukrainy v 1941–1944 rr. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 1. [in Ukrainian].
67. Vovchuk, L. A. (2020). «Holovnyj sovietoloh» Tret'oho Rejkhu: Andor Henke – konsul Nimechchyny v USRR. *Storinky istorii*, (50), pp. 166–186. [in Ukrainian].
68. Vrons'ka, T. (2020). Kyiv i kyiany: zhyttia u chasy ekstremal'noho nasyl'stva. In Borovyk, M., Vrons'ka, T., Drobkova, N., Zabolotna, T., Pastushenko, T. (2020). *Druha svitova vijna ta natsysts'ka okupatsiia u spohadakh kyian*. Kyiv. [in Ukrainian].
69. Vrons'ka, T. and Kul'chyts'kyj S. (1999). Radians'ka pasportna sistema. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 3. [in Ukrainian].
70. Yefremov, S. (1997). *Schodennyky, 1923–1929*. Kyiv. [in Ukrainian].
71. Yurkova, O. (2019). «Maie istorychnu tsinnist'»: sprava-formuliar DPU USRR na Fedora Savchenka (struktura ta dokumenty), pp. 472–494. In Hyrych, I. (2019). *Mykhajlo Hrushevs'kyj: Studii ta dzherela*. Vol. 1. Kyiv. [in Ukrainian].
72. Zolotar'ov, V. (2013). Kolyshni spivrobotnyky NKVS URSR na kerivnyj roboti u systemi HUTAB SRSR (1936–1939 rr.). *Z arkhiviv VUCHK – HPU – NKVD – KHB*, 1/2 (40/41). [in Ukrainian].

O. Rublev. Covert gatherings in the Continental Hotel, Kyiv, July 1933: an attempt to recruit an employee of the German Consulate in Kyiv Hermann Baun

The aim of the article. Using the biography of Hermann Baun, a long-time employee of the German consulates in Odesa and Kyiv, as an example of the predominantly Soviet period, the author reconstructs not only the personal involvement of this native of Odesa in the daily routine of the German consular offices in the Ukrainian SSR and his contribution to their information and intelligence activities, but also analyses the system of permanent surveillance of the GPU - NKVD of the Ukrainian SSR over the functioning of foreign diplomatic missions in the republic and, in particular, the repeated attempts of the Red Secret Police to recruit G. Baun.

Methodology and methods. The research pays special attention to the method of historical prosopography.

Conclusions. In this article the author attempts to comprehensively represent the outstanding figure of this consular officer of the Weimar and later Nazi diplomacy, his place in the relevant official hierarchy, his relationships with colleagues, contacts with employees of the Consulate of the Second Polish Republic in Kyiv, as well as controversial communication (official and unofficial) with representatives of the post-Soviet society - functionaries of various calibres and ordinary citizens of the Ukrainian SSR. An important component of the study is the analysis of the 'operational Chekist support' of the activities of foreign consular missions in the republic in the interwar period of the twentieth century.

Keywords: Consulate (Consulate General) of Germany in Kyiv, Hermann Baun (1897-1951), GPU of the Ukrainian SSR, recruitment, secret employee, Andor Henke.